

การศึกษาเชิงวิเคราะห์เรื่องความตายตามทัศนะของพุทธทาสภิกขุ

A CRITICAL STUDY OF THE CONCEPT OF DEATH

IN BUDDHADASA BHIKKHU'S VIEW

พระมหาวันชัย ธรรมชโย (ช่วงตำโรง)

วิทยานิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษา
ตามหลักสูตรปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต

สาขาวิชาพระพุทธศาสนา

บัณฑิตวิทยาลัย

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

พุทธศักราช ๒๕๕๘

ISBN 974-364-406-7

การศึกษาเชิงวิเคราะห์เรื่องความตาย
ตามทัศนะของพุทธทาสภิกขุ

พระมหาวันชัย ธรรมชโย (ช่วงตำโโรง)

วิทยานิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษา
ตามหลักสูตรปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต
สาขาวิชาพระพุทธศาสนา
บัณฑิตวิทยาลัย
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
พุทธศักราช ๒๕๔๘

(ลิขสิทธิ์เป็นของมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย)

**A Critical Study of The Concept of Death
in Buddhadasa Bhikku's View**

Pramaha Wanchai Dhammajayo (Chuangsamrong)

A Thesis Submitted in Partial Fulfillment of
The Requirement for The Degree of
Master of Arts
(Buddhist Studies)

Graduate School
Mahachulalongkornrajavidyalaya University
Bangkok, Thailand

บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย อนุมัติให้
นับวิทยานิพนธ์ฉบับนี้ เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรปริญญาพุทธ
ศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาพระพุทธศาสนา

.....
(พระมหาสมจินต์ สมมาปญฺโญ)

คณบดีบัณฑิตวิทยาลัย

คณะกรรมการตรวจสอบวิทยานิพนธ์..... ประธานกรรมการ
(พระมหาต่วน สิริธมฺโม)

.....กรรมการ
(พระมหาสมจินต์ สมมาปญฺโญ)

.....กรรมการ
(รศ.ดร.จินดา จันทร์แก้ว)

.....กรรมการ
(ดร.สมิทธิพล เนตรนิมิตร)

คณะกรรมการควบคุมวิทยานิพนธ์ พระมหาสมจินต์ สมมาปญฺโญ ประธานกรรมการ
ดร.สมิทธิพล เนตรนิมิตร กรรมการ

ชื่อวิทยานิพนธ์ : การศึกษาเชิงวิเคราะห์เรื่องความตาย ตามทัศนะของพุทธทาสภิกขุ
ผู้วิจัย : พระมหาวันชัย ทุมมชโย (ช่วงสำโรง)
ปริญญา : พุทธศาสตรมหาบัณฑิต (พระพุทธศาสนา)
คณะกรรมการควบคุมวิทยานิพนธ์
: พระมหาสมจินต์ สมุมาปญฺโญ (วันจันทร์)
ผศ.,ดร., ป.ธ.๕, ศศ.บ., พธ.ม., Ph.D.
: ดร.สมิทพิพล เนตรนิมิตร
ป.ธ.๕, พ.ม., พธ.บ., พธ.ม., Ph.D.
วันสำเร็จการศึกษา : ๕ มกราคม ๒๕๔๘

บทคัดย่อ

งานวิจัยนี้มีจุดมุ่งหมายเพื่อศึกษาหลักการปฏิบัติต่อความตายในพระพุทธศาสนา แนวคิดวิธีปฏิบัติต่อความตายของพุทธทาสภิกขุและอิทธิพลคำสอนเรื่องความตายของพุทธทาสภิกขุที่มีต่อสังคมไทย

พระพุทธศาสนาสอนว่าชีวิตมีความตายเป็นที่สุด ทุกชีวิตที่เกิดมาบนโลกนี้ ต้องตายด้วยกันทั้งสิ้น ความตายปรากฏแก่ทุกชีวิตไม่เลือกเวลา หรือสถานที่ เมื่อเข้าใจในความตาย ก็ควรดำรงอยู่ในความไม่ประมาท ขวนขวายทำกิจที่ควรทำ คฤหัสถ์ไม่พึงประมาทในชีวิต ธิเบตทำความดีต่าง ๆ ก่อนความตายมาเยือน บรรพชิตก็ไม่พึงประมาทในชีวิต ธิเบตทำความเพียรเพื่อให้บรรลุถึงความสิ้นกิเลส คือการเข้าถึงพระนิพพาน

แนวคิดและวิธีปฏิบัติต่อความตายของพุทธทาสภิกขุเป็นแนวคิดที่สอดคล้องกับธรรมชาติ พุทธทาสภิกขุกล่าวว่า ธรรมชาติก็คือธรรม การปฏิบัติตนให้สอดคล้องกับธรรมก็คือการทำทุกสิ่งทุกอย่างให้เป็นไปตามหลักแห่งธรรมชาติ พุทธทาสภิกขุมีแนวคิดพื้นฐานที่ความประหัยค ใช้สอยสิ่งของเท่าที่จำเป็น ไม่ทำลายธรรมชาติ รักษาตัวเท่าที่จำเป็น ไม่ต้องหอบสังขารหนีความตาย ใช้เหตุการณ์ในชีวิตจริง คือการเจ็บป่วยในแต่ละครั้งเป็นการเรียนรู้ เพื่อให้เข้าใจธรรมชาติ และอยู่กับธรรมชาติอย่างมีความสุข

คำสอนเรื่องความตายของท่านพุทธทาสภิกขุมีอิทธิพลต่อสังคมไทยอย่างกว้างขวาง แพทย์ยอมรับในสิทธิของผู้ป่วยมากขึ้น และทำให้มีการศึกษาเรื่องความตายอย่างกว้างขวาง

Thesis Title : A Critical Study of The Concept of Death in Buddhadasa
 Bhikkhu's View

Researcher : Pramaha Wanchai Thammachayo (Chuangsamrong)

Degree : Master of Arts (Buddhist Studies)

Thesis Supervisory Committee

: Pramaha Somjin Sammapanno (Wanjan)
 Pali IX, B.A., M.A., Ph.D.

: Dr. Samitthipol Natnimitr
 Pali IX, B.A., M.A., Ph.D.

Date of Graduation : January 5, 2006

ABSTRACT

The aim of this research is to study the practical principal of death in Buddhism, the way of thinking for practical method towards the death taught by Buddhadasa Bhikkhu and the influence of Buddhadasa Bhikkhu's teaching about death in Thai society.

In Buddhist teaching, death is the extreme ending of life. All lives in this world will extinguish. Death appears in every life, no matter when or where. Since ones understand about death, ones should lead ones' lives cautiously and carry out what ones should do. Laymen should not be reckless in lives. Ones should do the good deed without delay before ones die. The monks should also be precautious in lives and promptly stick to perseverance in order to achieve Nirvana.

The way of thinking and practical method towards death carried out by Buddhadasa Bhikku is related to the nature. In Buddhadasa Bhikku's teaching, all natures are the states of Dhamma. To conduct oneself in compliance with the nature is to do every thing rightly according the principle of nature. Buddhadasa Bhikku's basic beliefs are economical, that is to use every thing as necessary, not to

demolish the environment, healing oneself as necessary, without trying to run away from death, using real life situation by learning from ones' sickness so as to understand the nature and to learn how to live with the nature joyfully.

The influence of Buddhadasa Bhikku's teaching of death towards Thai society is far and wide. Doctors have declared the patient's right more significantly and this has influences on the people because it leads to a wider study on death.

กิตติกรรมประกาศ

ในการทำวิทยานิพนธ์ครั้งนี้ ข้าพเจ้าขอกราบขอบพระคุณ พระมหาสมจินต์ สมุมาปญฺโญ (วันจันทร์) คณบดีบัณฑิตวิทยาลัย และขอเจริญพรขอบคุณดร.สมิทธิพล เนตรนิมิตร อาจารย์ประจำบัณฑิตวิทยาลัยซึ่งได้แนะนำพร้อมทั้งให้คำปรึกษาในการทำวิทยานิพนธ์โดยตลอด แม้ติดขัดในเรื่องใดก็ช่วยหาหนทางในการแก้ปัญหาให้เสมอ แนะนำการเขียนวิทยานิพนธ์ให้ด้วยใจเป็นมิตรด้วยดีตลอดการทำวิทยานิพนธ์

ขอกราบขอบพระคุณหลวงพ่อดุสุข วิมล และขออนุโมทนาคุณแม่ทองแดง ศรีวังโป่ง ที่ให้กำลังใจด้วยดีเสมอมา

ขออนุโมทนาคุณแม่วิณา ชงเชื้อ ที่ช่วยสนับสนุนในด้านทุนพร้อมให้กำลังใจในการเขียนวิทยานิพนธ์จนสำเร็จด้วยดี

ขอขอบคุณเพื่อนสหธรรมิกทุกรูปที่ให้กำลังใจช่วยติติงในส่วนที่ควรแก้ไข

ผู้ช่วยพิมพ์วิทยานิพนธ์ ก็ือนายวันชัย จุลทา นายสรารุช ปันแปง และกัลยาณมิตรอีกหลายคน ความดีหรือผลบุญที่เกิดจากการทำวิทยานิพนธ์นี้ ข้าพเจ้าขอมอบให้แก่กัลยาณมิตรที่กล่าวมานั้น

พระมหาวันชัย ฐมฺมชโย (ช่วงสำโรง)

วันที่ ๕ เดือน มกราคม พ.ศ. ๒๕๔๕

สารบัญ

	หน้า
บทคัดย่อภาษาไทย	ก
บทคัดย่อภาษาอังกฤษ	ข
กิตติกรรมประกาศ	ง
คำอธิบายสัญลักษณ์และคำย่อ	ฉ
บทที่ ๑ บทนำ	๑
๑.๑ ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา	๑
๑.๒ วัตถุประสงค์ของการวิจัย	๓
๑.๓ ปัญหาที่ต้องการทราบ	๓
๑.๔ คำจำกัดความของศัพท์ที่ใช้ในการวิจัย	๓
๑.๕ ทบทวนเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง	๓
๑.๖ วิธีดำเนินการวิจัย	๕
๑.๗ ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ	๕
บทที่ ๒ ทศนะเรื่องความตาย	๖
ความตายในพระไตรปิฎก	๖
ความมุ่งหมายการสอนเรื่องความตาย	๑๖
วิธีปฏิบัติต่อความตายในพระพุทธศาสนา	๒๐
ผลที่ได้รับจากคำสอนเรื่องความตาย	๒๕
บทที่ ๓ ความตายในทศนะของพุทธทาสภิกขุ	๓๒
๓.๑ เครื่องป้องกันความตาย	๓๒
๓.๒ ความดับไม่เหลือ	๔๐
๓.๓ เรื่องการุณยฆาตกับความตายของพุทธทาสภิกขุ	๔๒
๓.๓.๑ ความหมายของการุณยฆาต	๔๓
๓.๓.๒ การุณยฆาตในกรณีของพุทธทาสภิกขุ	๔๖
๓.๔ สิทธิที่จะตายของผู้ป่วยกับกรณีของพุทธทาสภิกขุ	๔๘
๓.๔.๑ สิทธิของผู้ป่วย	๔๘
๓.๔.๒ สิทธิของผู้ป่วยในกรณีของพุทธทาสภิกขุ	๕๓

บทที่ ๔	อิทธิพลคำสอนเรื่องความตายของพุทธทาสภิกขุที่มีต่อสังคมไทย	๖๓
๔.๑	ด้านการศึกษา	๖๕
๔.๑.๑	องค์ความรู้จากพุทธทาสภิกขุ	๖๕
๔.๑.๒	มรณสติในชีวิตประจำวัน	๗๕
๔.๒	ด้านเศรษฐกิจ	๘๒
๔.๒.๑	ชีวิตตัวอย่าง	๘๒
๔.๒.๒	แนวคิดและวิธีการจัดงานศพของพุทธทาสภิกขุ	๘๔
๔.๒.๓	พินัยกรรมของพุทธทาสภิกขุ	๘๖
๔.๒.๔	การจัดการศพพุทธทาสภิกขุ	๑๐๐
๔.๓	ด้านประเพณี และศิลปะ	๑๐๓
๔.๓.๑	ประเพณีการเผาศพ	๑๐๘
๔.๓.๒	สระนาฬิกาโร้ โรงมหรสพทางวิญญาน	๑๐๕
๔.๓.๓	รักษารูปแบบความเป็นพระ	๑๑๒
บทที่ ๕	สรุป และเสนอแนะ	๑๑๔
๕.๑	สรุปผล	๑๑๔
๕.๒	ข้อเสนอแนะ	๑๑๖
บรรณานุกรม		๑๑๗
ภาคผนวก		๑๒๔
ก.	ประวัติพุทธทาสภิกขุ	๑๒๔
ข.	ความตายของนักปราชญ์ร่วมสมัย	๑๒๗
๑.	ทัศนะของพระพรหมมิ่งกลาจารย์ (ปัญญานันทภิกขุ)	๑๒๗
๒.	ทัศนะของพระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต)	๑๓๐
ประวัติผู้วิจัย		๑๓๔

คำอธิบายสัญลักษณ์และคำย่อ

๑. การใช้อักษรย่อ

อักษรย่อในวิทยานิพนธ์เล่มนี้ อ้างอิงจากพระไตรปิฎกภาษาบาลี ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ส่วนอรรถกถาใช้อรรถกถาภาษาบาลี ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย พระไตรปิฎกภาษาไทยใช้ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ฉบับเฉลิมพระเกียรติสมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ พุทธศักราช ๒๕๓๕ ระบบย่อคำมีดังนี้

พระวินัยปิฎก

วิ.มหา.	(บาลี)	=	วินัยปิฎก	มหาวิภงฺคปาติ	(ภาษาบาลี)
วิ.มหา.	(ไทย)	=	วินัยปิฎก	มหาวิภังค์	(ภาษาไทย)

พระสุตตันตปิฎก

ที.สี.	(บาลี)	=	สุตตันตปิฎก	ทีฆนิกาย	สีลขุทฺตคฺคปาติ	(ภาษาบาลี)
ที.สี.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	ทีฆนิกาย	สีลขันธวรรค	(ภาษาไทย)
ที.ม.	(บาลี)	=	สุตตันตปิฎก	ทีฆนิกาย	มหาวคฺคปาติ	(ภาษาบาลี)
ที.ม.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	ทีฆนิกาย	มหาวรรค	(ภาษาไทย)
ม.มู.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	มัชฌิมนิกาย	มูลปณฺณาสกคฺคปาติ	(ภาษาบาลี)
ม.มู.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	มัชฌิมนิกาย	มูลปณณาสก	(ภาษาไทย)
สํ.ส.	(บาลี)	=	สุตตันตปิฎก	สังยุตตนิกาย	สคฺคาถคฺคปาติ	(ภาษาบาลี)
สํ.ส.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	สังยุตตนิกาย	สคาถวรรค	(ภาษาไทย)
สํ. ข.	(บาลี)	=	สุตตันตปิฎก	สังยุตตนิกาย	ขนฺธคฺคปาติ	(ภาษาบาลี)
สํ. ข.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	สังยุตตนิกาย	ขันธวรรค	(ภาษาไทย)
อง.เอกก.	(บาลี)	=	สุตตันตปิฎก	อังกุตฺตรนิกาย	เอกกนิปาตปาติ	(ภาษาบาลี)
อง.เอกก.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	อังกุตตรนิกาย	เอกกนิบาต	(ภาษาไทย)
อง.จตุกก.	(บาลี)	=	สุตตันตปิฎก	อังกุตฺตรนิกาย	จตุกกนิปาตปาติ	(ภาษาบาลี)
อง.จตุกก.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	อังกุตตรนิกาย	จตุกกนิบาต	(ภาษาไทย)

องฺ ปลูก. (บาลี)	=	สุดตฺนตปิฎก องฺคฺตฺตฺรณิกาย ปลูกนิปาตปาติ	(ภาษาบาลี)
องฺ ปลูก. (ไทย)	=	สุดตฺนตปิฎก อํงคฺตฺตฺรณิกาย ปลูกนิปาต	(ภาษาไทย)
องฺ ฌกฺก. (บาลี)	=	สุดตฺนตปิฎก องฺคฺตฺตฺรณิกาย ฌกฺกนิปาตปาติ	(ภาษาบาลี)
องฺ ฌกฺก. (ไทย)	=	สุดตฺนตปิฎก อํงคฺตฺตฺรณิกาย ฌกฺกนิปาต	(ภาษาไทย)
ขุ.ธ. (บาลี)	=	สุดตฺนตปิฎก ขุทฺทกนิกาย ธมฺมปทปาติ	(ภาษาบาลี)
ขุ.ธ. (ไทย)	=	สุดตฺนตปิฎก ขุทฺทกนิกาย ธรรมบท	(ภาษาไทย)
ขุ.สุ. (บาลี)	=	สุดตฺนตปิฎก ขุทฺทกนิกาย สุตตฺนินิปาตปาติ	(ภาษาบาลี)
ขุ.สุ. (ไทย)	=	สุดตฺนตปิฎก ขุทฺทกนิกาย สุตตฺนินิปาต	(ภาษาไทย)
ขุ.เถร. (บาลี)	=	สุดตฺนตปิฎก ขุทฺทกนิกาย เถรคาถาปาติ	(ภาษาบาลี)
ขุ.เถร. (ไทย)	=	สุดตฺนตปิฎก ขุทฺทกนิกาย เถรคาถา	(ภาษาไทย)
ขุ.จฺริยา. (บาลี)	=	สุดตฺนตปิฎก ขุทฺทกนิกาย จฺริยาปิฎกปาติ	(ภาษาบาลี)
ขุ.จฺริยา. (ไทย)	=	สุดตฺนตปิฎก ขุทฺทกนิกาย จฺริยาปิฎก	(ภาษาไทย)

อรรถกถาพระสุดตฺนตปิฎก

ขุ.ธ.อ. (บาลี)	=	ขุทฺทกนิกาย ธมฺมปทอฎฺฐกถา	(ภาษาบาลี)
ขุ.ธ.อ. (ไทย)	=	ขุทฺทกนิกาย ธรรมบทอรรถกถา	(ภาษาไทย)
ขุ.ชา.ติก.อ. (บาลี)	=	ขุทฺทกนิกาย ติกนิปาต	ชาตกฏฐกถา (ภาษาบาลี)
ขุ.ชา.ติก.อ. (ไทย)	=	ขุทฺทกนิกาย ติกนินิปาตชาตก อรรถกถา	(ภาษาไทย)
ขุ.จ.อ. (บาลี)	=	ขุทฺทกนิกาย ปรมฺตฺลทีปนี จฺริยาปิฎกอฎฺฐกถา	(ภาษาบาลี)
ขุ.จ.อ. (ไทย)	=	ขุทฺทกนิกาย ปรมฺตฺลทีปนี จฺริยาปิฎกอรรถกถา	(ภาษาไทย)

๒. การระบุหมายเลข

การอ้างอิงพระไตรปิฎกฉบับภาษาบาลีและภาษาไทยระบุ เล่ม/ชื่อ/หน้า เช่น ขุ.ธ.(ไทย) ๒๕/๑๓๕/๗๓ หมายความว่าอ้างอิงนี้ระบุถึงคัมภีร์สุดตฺนตปิฎก ขุทฺทกนิกาย ธรรมบท (ภาษาไทย) พระไตรปิฎกเล่มที่ ๒๕ ชื่อที่ ๑๓๕ หน้า ๗๓

๓. ค่ายอัครรถกตา

คัฏภรรถกตาในงานวจัฏฉบับนี้ใช้คัฏภรรถกตา ฉบับมหาจุฬารรถกตา ๒๕๓๒ การอั้งอั้งนี้มี ๒ แบบคือ

๑) การอั้งอั้งจะระบุคำย่อของคัฏภรรถกตาและตามด้วย เล่ม/ตอน/หน้า เช่น ที.อ. ๒/๓/๔๒ หมายถึง คัฏภรรถกตาที่ฆนิกาขอรรถกตา (สมงควลลลลลลล) เล่มที่ ๒ ตอนที่ ๓ หน้า ๔๒ เป็นต้น บางเล่มจะมีเพียงสองส่วนคือ ตอน และหน้า การอั้งอั้งนั้นจะไม่ระบุเล่ม

๒) การอั้งอั้งจะระบุคำย่อของคัฏภรรถกตาและตามด้วย ตอน/หน้า เช่น จุ.จ.อ. ๑๓๔/๑๒๓ หมายถึง คัฏภรรถกตาที่ฆนิกาขอรรถกตา ปรมตฤทธีปนี จรยาปฎกอรรถกตา ข้อที่ ๑๓๔ หน้า ๑๒๓

บทที่ ๑

บทนำ

๑. ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา

พระพุทธศาสนามองความตายเป็นเรื่องธรรมดา เมื่อเข้าใจความตายจะไม่ทำให้อึดอัด และสามารถนำเอาความตายมาประยุกต์ใช้ในการเข้าถึงสังขารได้อีกด้วยในพระไตรปิฎกมีการสอนเกี่ยวกับความตาย เช่น เปรียบความตายเหมือนนายโคบาล ว่า คนเลี้ยงโคใช้ท่อนไม้ไล่ต้องฝูงโค ไปยังที่หากิน ฉันทโค ความแก่ และความตาย ก็ไล่ต้อนอายุของสัตว์ทั้งหลายไป ฉันทัน^๑ เป็นต้น พระพุทธเจ้าทรงสอนให้ระลึกถึงความตาย เช่น ทรงสอนธิดาช่างหูกให้ทำกรรมฐานคือระลึกถึงความตายเป็นอารมณ์^๒ ทรงสอนอสุภกรรมฐานแก่ภิกษุทั้งหลาย ให้กำหนดอสุภะเป็นอารมณ์เพื่อละความยินดีในร่างกายนี้^๓

การสอนเกี่ยวกับความตาย ไม่ได้มีจุดมุ่งหมายว่า ในเมื่อมีความตายเป็นเบื้องหน้ารออยู่แล้ว ทำไมจะต้องไปทำความดี สู้หาความสุขอย่างเดียวไม่ดีกว่าหรือ และก็หมกมุ่นอยู่ในกามสุข แต่ท่านสอนให้ระลึกถึงความตายเพื่อให้เร่งขวนขวายทำความดีให้เกิดขึ้น ท่านสอนให้รู้จักค่าแห่งวันเวลา ไม่ให้ประมาท เพราะ ชรา พยาธิ และ มรณะ เปรียบเหมือนกองไฟ ย่อมมาย่ำยีสัตว์โลก สัตว์โลกไม่มีกำลังที่จะต่อสู้ ไม่มีความเร็วที่จะหนี บุคคลควรทำวันคืนไม่ให้ไร้ประโยชน์ด้วยการ “เห็นแจ้ง” (วิปัสสนา)ไม่ว่าน้อยหรือมาก ชีวิตของผู้ที่ผ่านวันคืนไปเท่าใดก็เป็นอันพร่องไปเท่านั้น วันคืนสุดท้าย ย่อมสืบคลานเข้าไปใกล้บุคคลทุกอิริยาบถเพราะฉะนั้น ไม่พึงประมาทกาลเวลา^๔

^๑ "ยถา ทณฺเฑน โคปาโล คาโว ปาเชติ โคจโร
เอวํ ชรา จ มจฺจุ จ อายุ ปาเชนฺติ ปาณินิ"
(จุ.ธ.(ไทย) ๒๕/๑๓๕/๗๓ จุ.ธ.(บาลี) ๒๕/๑๓๕/๔๐)

^๒ จุ.ธ.อ. ๖/๓๕-๔๔

^๓ วิ.มहा. (ไทย) ๑/๑๖๒/๑๓๔. วิ.มहा. (บาลี) ๑/๑๖๒/๕๓.

^๔ จุ.เถร. (ไทย) ๒๖/๔๕๐-๔๕๒/๔๑๖. จุ.เถร. (บาลี) ๒๖/๔๕๐-๔๕๒/๓๓๗-๓๓๘

พุทธทาสภิกขุเป็นนักวิชาการและนักปฏิบัติธรรมอีกรูปหนึ่งผู้นำเอาทัศนะเรื่องความตายมาประยุกต์สอน พร้อมทั้งนำหลักธรรมอย่างอื่นมาสอนประกอบเกี่ยวกับความตาย ทำให้ดูเหมือนกับว่าพุทธทาสภิกขุแสดงแนวคิดใหม่ออกมาสู่สังคม พระพุทธศาสนายก่องการคิดแบบโยนิโสมนสิการว่าเป็นวิธีคิดที่แยบคาย ควรนำมาใช้ในการศึกษาเล่าเรียน พุทธทาสภิกขุได้ใช้วิธีคิดแบบโยนิโสมนสิการในการศึกษาเรื่องความตาย ซึ่งท่านคิดและบรรยายออกมาอย่างลึกซึ้ง จนผู้ฟังสามารถนำไปปฏิบัติได้ในชีวิตประจำวัน ไม่ใช่เป็นปรัชญาหรือเป็นทฤษฎีที่ใครปฏิบัติไม่ได้ ท่านนำแนวคิดเกี่ยวกับความตายมาสอนให้เข้าใจง่าย เรื่องความตายเหมือนกับสิ่งที่เข้าใจยาก แต่พุทธทาสภิกขุสอนให้เข้าใจได้ง่าย และสิ่งที่ง่ายอยู่แล้วท่านก็เน้นให้นำมาปฏิบัติในชีวิตประจำวัน

การสอนเรื่องความตายของพุทธทาสภิกขุ ท่านสอนเน้นในประเด็นต่างๆ เช่น

- (๑) การใช้ชีวิตก่อนตาย มีชีวิตเพื่อตายแล้วเป็นสุขโดยไม่ต้องมีคนอุทิศส่วนกุศลไปให้
- (๒) นำเอาความตายมาใช้ประโยชน์ในชีวิตประจำวัน
- (๓) ทำที่ที่พึงปฏิบัติต่อความตายอย่างถูกต้อง

ก่อนพุทธทาสภิกขุมรณภาพมีคนวิพากษ์วิจารณ์วิธีปฏิบัติต่อความตายของท่านอย่างกว้างขวาง ประเด็นนี้เป็นเรื่องน่าศึกษา

ปัจจุบันมีประเด็นคำถามที่น่าสนใจเกี่ยวกับความตายคือเรื่องการรณฆตแล้วสิทธิที่จะตายของผู้ป่วย ผู้วิจัยเห็นว่า ควรศึกษาประเด็นดังกล่าวกับชีวิตของพุทธทาสภิกขุ ในช่วงที่ท่านอาพาธก่อนมรณภาพ เพราะการศึกษาประเด็นนี้ผู้วิจัยเชื่อว่าจะเป็นประโยชน์แก่ผู้สนใจและสามารถนำไปประยุกต์ใช้ในชีวิตประจำวันได้

๒. วัตถุประสงค์ของการวิจัย

๑. เพื่อศึกษาแนวคิดเรื่องความตายตามทัศนะของพุทธทาสภิกขุ
๒. เพื่อศึกษาอิทธิพลแนวความคิดเรื่องความตายของพุทธทาสภิกขุที่มีต่อสังคมไทย

๓. ปัญหาที่ต้องการทราบ

- ๓.๑ แนวความคิดเรื่องความตายตามทัศนะของพุทธทาสภิกขุเป็นอย่างไร
- ๓.๒ อิทธิพลแนวความคิดเรื่องความตายของพุทธทาสภิกขุต่อสังคมไทยเป็นอย่างไร

๔. คำจำกัดความที่ใช้ในการวิจัย

ความตาย หมายถึง การสิ้นชีวิต การดับกิเลสของพระอรหันต์ การดับของจิตในขณะหนึ่งๆ และความตายที่สมมติกันว่าตาย

ตายเสียก่อนตาย หมายถึง การเข้าใจชีวิตและความตาย และอยู่กับความตายอย่างมีสติ และปัญญา ตายโดยที่ร่างกายไม่ต้องตาย ชีวิตยังไม่แตกดับ แต่ก็ตาย หมายถึง ตัวกู-ของกูตายหมด หรือดับตัวกูเสียได้ ไม่มีความยึดมั่นตัวกู - ของกูเหลืออยู่

การุณยฆาต หมายถึง การฆ่าที่เกิดจากความเมตตากรุณา ประารถนาให้คนที่ถูกฆ่านั้นพ้นจากความทุกข์ทรมาน

สิทธิที่จะตายของผู้ป่วย หมายถึง สิทธิของผู้ป่วยที่มีสติสัมปชัญญะบริบูรณ์มีสิทธิที่จะปฏิเสธการรักษาเพื่อยืดชีวิตหรือชะลอการตาย โดยจะขอตายอย่างธรรมชาติด้วยศักดิ์ศรีของความเป็นมนุษย์

๕. ทบทวนเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

ฉัญญา วาสินหน ศึกษาเรื่อง ความหมายของความตาย : การตีความพุทธปรัชญา^๕ วิเคราะห์ความหมายของความตายในพุทธศาสนาทั้งในแง่อภิปรัชญา และจริยธรรม สรุปได้ว่า ปัญหาเกี่ยวเนื่องกับความตายมีมูลเหตุมาจากการไม่รู้ไม่เข้าใจเกี่ยวกับ

^๕ ฉัญญา วาสินหน, “ความหมายของความตาย : การตีความตามพุทธปรัชญา”, วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต, ภาควิชาปรัชญา บัณฑิตวิทยาลัยมหาวิทยาลัยเชียงใหม่, ๒๕๔๑

ความตาย พระพุทธศาสนามีหลักธรรมที่ช่วยส่งเสริมให้มนุษย์มีท่าทีต่อความตายที่ถูกต้อง คือ พระพุทธศาสนามีทัศนะต่อความตายว่าเป็นจุดเปลี่ยนผ่านของชีวิตที่จะนำไปสู่ภพภูมิต่างๆ และสภาพจิตในขณะที่จะตายมีผลต่อภพภูมิใหม่ของผู้ตาย คือ ผู้มีจิตเศร้าหมองจะไปทุกคติ ตรงกันข้ามถ้าจิตไม่เศร้าหมองก็จะไปสู่สุคติ การปฏิบัติตนขณะยังไม่ตายคือพระพุทธศาสนามีทัศนะว่าชีวิตคือการหมุนเวียนเปลี่ยนไป การเกิดมาครั้งหนึ่งก็ควรจะต้องประกอบความดี และสะสมบุญกุศลอยู่รำไป โดยมีจุดมุ่งหมายว่าเพื่อจะทำลายกิเลสให้หมดสิ้นไปเพื่อจะได้ไม่ต้องมาเวียนว่ายตายเกิดอีก ความตายกลายเป็นสิ่งที่ไม่มียุติพลที่จะทำให้ชีวิตมีความทุกข์ โดยมีแนวความคิดว่า มนุษย์สามารถเอาชนะความตายได้ โดยมองว่าความตายเป็นลักษณะของขั้น ๕ ไม่ใช่ตัวตนของเรามนุษย์จะต้องดับอวิชชา ตัณหา อุปาทาน ด้วยแนวปฏิบัติคือ มรรคมืองค์ ๘ เมื่อปฏิบัติได้ถึงพร้อมและดับกิเลสได้อย่างสมบูรณ์แล้ว ก็ย่อมบรรลุนิพพานอันเป็นเป้าหมายสูงสุดของพุทธศาสนา ไม่ต้องกลับมาเวียนว่ายตายเกิดในสังสารวัฏอีกต่อไป จึงเป็นการชนะความตายโดยสิ้นเชิง

นางสาววิไลลักษณ์ สายเสน่ห์^๖ ศึกษาเรื่อง การศึกษาเปรียบเทียบทรรศนะเกี่ยวกับการตายและการเกิดใหม่ในพุทธศาสนานิกายเถรวาทกับนิกายวัชรยาน เปรียบเทียบและวิจารณ์ความคิดเกี่ยวกับความตายและการเกิดใหม่ในพุทธปรัชญาเถรวาท กับพุทธปรัชญาของทิเบต ใจความโดยสรุป พุทธเรื่องทั่วไปเกี่ยวกับความตาย สาเหตุของการตาย ก่อนจะตายมีนิมิตปรากฏ ๓ อย่าง วิธีระลึกถึงความตาย และได้พูดถึงอุปายแก้ความกลัวตาย ๔ แบบของพุทธทาสภิกขุคือ

๑. เมื่อเกิดความกลัวในอริยาบถใด ก็ให้อยู่ในอริยาบถนั้นจนกว่าจะหายกลัวถึงค่อยเปลี่ยนอริยาบถ

๒. ตายเสียก่อนตาย โดยมีวิธีปฏิบัติ คือ ให้คิดว่าเรา - เขา ไม่มี มีแต่ความเปลี่ยนแปลงของธรรมชาติ ที่เป็นไปตามเหตุตามปัจจัย

๓. มองว่าความตายไม่มี เป็นอยู่โดยความว่าง การเกิดและการตายเป็นเพียงการไหลเวียนของธรรมชาติเท่านั้น

^๖ วิไลลักษณ์ สายเสน่ห์, “การศึกษาเปรียบเทียบทรรศนะเกี่ยวกับการตายและการเกิดใหม่ในพุทธศาสนานิกายเถรวาทกับนิกายวัชรยาน”, วิทยานิพนธ์ อักษรศาสตร์มหาบัณฑิต, ภาควิชาปรัชญาบัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๓๗

๔. หัดฝึกการดับไม่เหลือ ๒ วิธี วิธีที่ ๑ ตามปกติ ให้หัดคิดถึงความดับไม่เหลือของเรา ของเรา อยู่เป็นประจำ และวิธีที่ ๒ คือ เมื่อจะตายให้ทำเหมือนกับว่าตกบันไดพลอยโจนคือ เมื่อจะดับจิตนั้นให้ปฏิบัติคล้อยตามร่างกายที่กำลังจะตายโดยดับความคิดว่าตัวเรา ของเราไปพร้อมด้วยเลย

เรื่องความตาย ได้กล่าวถึงว่าพุทธปรัชญาวัชรยานเหมือนกับของเถรวาท ต่างกันแต่เพียงของเถรวาทไม่มีอันตราย แต่วัชรยานมีอันตราย เรื่องการเกิดของเถรวาทเมื่อตายแล้วจะไปเกิดทันที แต่ของวัชรยานจะไปรออยู่ในอันตรายก่อน เถรวาทสุดแล้วแต่กรรมที่ตนทำและขณะจิตสุดท้าย จะนำพาไปเกิดในภพภูมิต่างๆ ส่วนของวัชรยานสามารถหลีกเลี่ยงได้ด้วยการปฏิบัติของครูในการอนุเคราะห์ผู้ตายจะสามารถช่วยเหลือแล้วส่งเสริมกายทิพย์ให้ไปเกิดในภพภูมิที่ดีกว่าเดิมซึ่งตนได้กระทำความไว้ในอดีต

๖. วิธีดำเนินการวิจัย

๖.๑ การวิจัยนี้เป็นการวิจัยเอกสาร (Documentary research) มีขั้นตอนการศึกษาดังต่อไปนี้

๖.๑.๑ ศึกษาเอกสารปฐมภูมิ ศึกษาข้อมูลเรื่องความตายในพระไตรปิฎก ศึกษาข้อมูลจากงานของพุทธทาสภิกขุที่เกี่ยวข้องกับความตาย

๖.๑.๒ ศึกษาเอกสารทุติยภูมิ ที่มีผู้กล่าวถึงความตายของพุทธทาสภิกขุ เช่น การจัดการงานศพของพุทธทาสภิกขุ ความตายของพุทธทาสภิกขุ รวบรวมข้อมูลจากเอกสาร งานวิจัย และวิดิทัศน์ที่เกี่ยวข้อง

๖.๒ วิเคราะห์ข้อมูลและนำเสนอ

๗. ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ

๗.๑ ทำให้ทราบแนวความคิดเรื่องความตายตามทัศนะของพุทธทาสภิกขุ

๗.๒ ทำให้ทราบทัศนะเรื่องความตายของพุทธทาสภิกขุและสามารถนำมาประยุกต์ใช้ในชีวิตประจำวัน

๗.๓ ทำให้ทราบอิทธิพลของแนวคิดเรื่องความตายตามทัศนะของพุทธทาสภิกขุที่มีต่อสังคมไทย

บทที่ ๒

ทัศนะเกี่ยวกับความตาย

คนทั่วไปเข้าใจกันว่า ความตายเป็นสิ่งที่ไม่ดี เป็นเรื่องที่ไม่น่าปรารถนา หรือไม่ก็มีความคิดในลักษณะที่ปฏิเสธต่อความตาย ในท่าทีต่าง ๆ กัน ความเข้าใจในลักษณะปฏิเสธความตายก่อให้เกิดท่าทีของการปฏิเสธความตายที่แสดงออกมาในรูปแบบต่าง ๆ ซึ่งตรงข้ามกับพระพุทธศาสนา พระพุทธศาสนาสอนให้ตระหนักถึงคุณค่าและความสำคัญของความตาย คือสอน เรื่องมรณานุสติ ที่สอนให้ระลึกถึงความตายที่จะต้องมาถึง

บทนี้ผู้วิจัยจะศึกษาทัศนะเกี่ยวกับความตาย ความมุ่งหมายการสอน วิธีปฏิบัติ ต่อความตายในพระไตรปิฎก และผลที่ได้รับจากการสอนเรื่องความตายตามลำดับดังนี้

๒.๑ ความตายในพระไตรปิฎก

ในพระไตรปิฎกมีทัศนะเกี่ยวกับความตายหลายประการ ผู้วิจัยได้แบ่งความตายในพระไตรปิฎกออกเป็น ๒ ลักษณะคือ

๑) ความตายทางกายภาพ คือการสิ้นชีวิตของมนุษย์และสัตว์ทั่วไป ทำให้ร่างกายแตกสลายไป ในพระไตรปิฎกได้ให้ความหมายของคำว่า ตาย ในลักษณะนี้ไว้คือ “ความจืด ความเคลื่อนไป ความทำลายไป ความหายไป ความตาย กล่าวคือ มฤตยู การทำกาละ ความแตกแห่งขันธ์ ความทอดทิ้งร่างกาย ความขาดสูญแห่งชีวิตินทรีย์^๑ ในหมู่สัตว์นั้น ๆ ของเหล่าสัตว์นั้น ๆ นี้เรียกว่ามรณะ”^๒ เกณฑ์ตัดสิน คือ “เมื่อธรรม ๓ ประการ คือ (๑) อายุ (๒) ใจอุ่น (๓) วิญญาณละกายนี้ไป กายนี้จึงถูกทอดทิ้ง นอนนิ่งเหมือนท่อนไม้ที่ปราศจากเจตนา”^๓ “สัตว์ผู้ตาย คือ ทำกาละไปแล้ว มีกายสังขาร วจีสังขาร และจิตสังขาร คับระงับไป มีอายุหมดสิ้นไป ไม่มีใจอุ่น มีอินทรีย์แตกทำลาย”^๔ ความตาย

^๑ ชีวิตินทรีย์ หมายถึง อินทรีย์คือชีวิต (พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, พิมพ์ครั้งที่ ๘, (กรุงเทพฯ ฯ : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๓), หน้า ๕๘)

^๒ ที.ม. (ไทย) ๑๐/๓๕๐/๓๒๕, ที.ม. (บาลี) ๑๐/๓๕๐/๒๖๐

^๓ ต้. ข. (ไทย) ๑๒/๔๕๖/๔๕๕, ต้. ข. (บาลี) ๑๒/๔๕๖/๔๐๕

^๔ ต้. ข. (ไทย) ๑๒/๔๕๖/๔๕๕, ต้. ข. (บาลี) ๑๒/๔๕๖/๔๐๕

หมายถึง “ความขาดแห่งชีวิตินทรีย์ที่เนื่องอยู่กับภพอันหนึ่ง”^๕ ได้แก่การสิ้นชีวิตของสัตว์โลกในภพหนึ่ง ๆ โดยปกติหมายถึงการสิ้นชีวิต ซึ่งกำหนดเอาชาติหนึ่งๆ ที่สมมติกันว่าเป็นคน เป็นสัตว์

พระพุทธศาสนายอมรับว่ามนุษย์มีส่วนประกอบอยู่ ๒ ส่วนคือ รูป และนาม รูปคือส่วนที่มองเห็นได้ด้วยตาทั้งหมด และนาม คือ ส่วนที่มองไม่เห็นด้วยตาเปล่าหรือจิตใจนั่นเอง ส่วนประกอบเหล่านี้เมื่อแยกออกมาแล้วมีส่วนประกอบสำคัญอยู่ ๕ ประการดังนี้^๖

(๑) รูป คือ ร่างกาย และส่วนประกอบที่เป็นร่างกาย

(๒) เวทนา คือ ความรู้สึก สุข ทุกข์ หรือเฉย ๆ

(๓) สัญญา คือ ความจำ ได้หมายรู้ในอารมณ์

(๔) สังขาร คือ สภาพที่ปรุงแต่งจิตให้ดีหรือชั่วหรือเป็นกลาง ๆ

(๕) วิญญาณ คือ การรับรู้อารมณ์ทางตา หู จมูก ลิ้น กาย และใจ

เมื่อส่วนประกอบทั้ง ๕ ประการนี้ สูญสิ้นไป มนุษย์จึงได้ชื่อว่าตายแล้ว

ในขณะที่มนุษย์จะตายนั้น มีนิमित ๓ ประการ ปรากฏแก่ผู้จะตายได้แก่

(๑) กรรม คือ สิ่งที่ผู้จะตายทำในขณะที่ใกล้จะตาย (๒) กรรมนิमित คือ นิमितมีรูปเป็นต้นที่เคยทำไว้ ที่ปรากฏแก่ผู้ตาย ให้ผู้ตายระลึกถึงสิ่งที่เคยทำไว้ในอดีต (๓) คตินิमित คือ นิमितที่ปรากฏแก่ผู้ตายโดยปรากฏเป็นสถานที่ที่ผู้ตายจะไปเกิด^๗

๒) ความตายทางจิตวิญญาณ แม้บุคคลยังมีชีวิตอยู่ก็อาจเชื่อว่าตายได้ เช่นเดียวกัน ความตายในลักษณะนี้ไม่อาจมองเห็นได้จากทางกายภาพ เป็นองค์ประกอบทางด้านจิตใจ ตัวอย่างเช่น ความประมาทเป็นทางแห่งอมตะ ความประมาทเป็นทางแห่งความตาย คนผู้ไม่ประมาทเชื่อว่ายอมไม่ตาย คนประมาทจึงเหมือนคนตายแล้ว^๘ กล่าวอีกนัยหนึ่งก็คือการตายจากคุณธรรมความดีต่าง ๆ นั่นเอง ภิกษุที่มีราคะครอบงำก็เช่นเดียวกันได้ชื่อว่าตายแล้วเพราะตายไปจากคุณงามความดี มนุษย์ที่มีความทุกข์อยู่เช่นปัจจุบันนี้ก็เพราะว่า

^๕ คณะกรรมการแผนกตำรา มหามกุฏราชวิทยาลัย, วิสุทธิมรรคแปล ภาค ๒ ตอน ๑, พิมพ์ครั้งที่ ๑๐, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๔๓), หน้า ๑

^๖ ส.ช. (ไทย) ๑๗/๒/๖-๑๑, ส.ช. (บาลี) ๑๗/๒/๕-๘

^๗ คณะกรรมการแผนกตำรา มหามกุฏราชวิทยาลัย, อภิธัมมัตถสังคหบาลี และ อภิธัมมัตถวินิฎฐิกาฉบับแปลเป็นไทย, พิมพ์ครั้งที่ ๓, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๔๘), หน้า ๑๔๕

^๘ ช.ธ. (ไทย) ๒๕/๒๑/๓๑, ช.ธ. (บาลี) ๒๕/๒๑/๑๕

เป็นผู้ตายทางจิตและวิญญาณ ถ้ามนุษย์มีคุณธรรมความดีประจำจิตใจก็จะไม่ตาย คนที่ตายในลักษณะนี้ก็ยังคงต้องการที่จะแสวงหาสิ่งที่จะต้องตายต่อไป การแสวงหาสิ่งที่ประเสริฐก็คือการแสวงหาสิ่งที่ไม่ต้องตาย นั่นก็คือนิพพานนั่นเอง “บุคคลผู้ทำความเพียรพยายามอย่างถูกผู้ชาย แม้จักต้องตาย ก็จะไม่ถูกญาติ เทวดา และพรหมทั้งหลายนิโทษา ทั้งจะไม่เดือดร้อนในภายหลัง”^๕

มนุษย์ทุกคนต้องตายด้วยกันทั้งสิ้น พระพุทธศาสนาได้อธิบายสาเหตุของความตายไว้ว่าคนที่ตายนั้นตายต่างกัน ในพระอภิธรรมมัตถวิภาวินีฎีกาได้จำแนกสาเหตุของความตาย ๔ ประการคือ^๖

- ๑) เพราะสิ้นอายุ
- ๒) เพราะสิ้นกรรม
- ๓) เพราะสิ้นทั้ง ๒ อย่าง คือ สิ้นอายุ และกรรม
- ๔) เพราะกรรมเข้าไปตัดรอน คือ ตายเพราะเหตุไม่ปกติคือถูกฆ่าตายบ้าง ฆ่าตัวตายบ้าง เป็นต้น

แต่ในวิสุทธิมรรค^๗ อธิบายประเภทของความตายไว้ ๔ อย่าง ดังนี้^๘

- ๑) ความขาดแห่งชีวิตินทรีย์ที่เนื่องอยู่กับภพอันหนึ่ง
- ๒) สมุจเฉตมรณะ กล่าวคือความขาดแห่งวิญญูทุกข์ของพระอรหันต์
- ๓) ขณิกมรณะ อันได้แก่ความดับในขณะ ๆ แห่งสังขารทั้งหลาย
- ๔) สัมมตมรณะ ในภาษาของชาวโลกว่า ตันไม่ตาย โลหะตาย เป็นต้น

ในวิสุทธิมรรคความต่างของความตายมี ๒ กรณีคือ^๙

- ๑) กาลมรณะ ตายตามปกติ คือตายเพราะสิ้นอายุ หรือสิ้นกรรม หรือเพราะสิ้นทั้งอายุและกรรม ในวิสุทธิมรรคมีคำอธิบายไว้ว่า

^๕ จุ.ชา. (ไทย) ๒๘/๑๒๕-๑๒๖/๒๐๓, จุ.ชา. (บาลี) ๒๘/๑๒๕-๑๒๖/๖๘

^๖ คณะกรรมการแผนกตำรา มหามกุฏราชวิทยาลัย, อภิธรรมมัตถสังคหบาลี และ อภิธรรมมัตถวิภาวินีฎีกา ฉบับแปลเป็นไทย, พิมพ์ครั้งที่ ๗, (กรุงเทพฯ ฯ : โรงพิมพ์มกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๔๘), หน้า ๑๕๗

^๗ วิสุทธิมรรค คือ ปกรณ์พิเศษอธิบายศีล สมาธิ ปัญญา ตามแนววิสุทธิ ๗ พระพุทธโฆสะจารย์ พระอรธกถาจารย์ชาวอินเดียเป็นผู้แต่งที่มหาวิทยาลัยในเกาะลังกา (พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, หน้า ๒๘๔)

^๘ คณะกรรมการแผนกตำรา มหามกุฏราชวิทยาลัย, วิสุทธิมรรคแปล ภาค ๒ ตอน ๑, หน้า ๑

^๙ อ่างแล้ว, หน้า ๑

มรณะใด แม้เมื่อความถึงพร้อมแห่งปัจจัยอันเป็นเครื่องยังอายุให้สืบต่อไปยังมีอยู่ แต่ก็มิขึ้นได้ เพราะความที่กรรมอันก่อปฏิสนธิ มีวิบากสุกงอมสิ้นเชิงแล้วนี้ เชื่อว่า มรณะเพราะสิ้นบุญ มรณะใดมิขึ้นด้วยอำนาจความสิ้นแห่งอายุ ดังอายุอันมีประมาณ สัก ๑๐๐ ปี ของคนทุกวันนี้ เพราะความไม่มีสมบัติ เช่น คติ กาล และอาหาร เป็นต้น นี้ชื่อว่ามรณะเพราะสิ้นอายุ^{๑๔}

๒) อกาลมรณะ ตายไม่ปกติ คือตายเพราะถูกรกรรมเข้ามาตัดรอนให้ต้องตาย ไปด้วยสาเหตุต่าง ๆ คือ ถูกฆ่าตาย ฆ่าตัวตาย เป็นต้น ในวิสุทธิมรรคอธิบายไว้ว่า

ส่วนมรณะใดย่อมมีแก่บุคคลทั้งหลายผู้มีปัจจัยเครื่องสืบต่อ (แห่งอายุ) ถูกรกรรมที่สามารถยังสัตว์ให้เคลื่อนจากฐานะ (ที่เป็นอยู่) ได้ทันที เข้ามาตัดเอา บุคคลบาปทั้งหลายมีพญาทุสิมาร และพญากลาพูเป็นต้นก็ดี แก่บุคคลทั้งหลายผู้มีปัจจัยเครื่องสืบต่อ (แห่งอายุ) มาขาดไปด้วยอุปัทภวะ (ความทำร้าย) มีการใช้ศัสตราเป็นต้น ด้วยอำนาจแห่งกรรมที่ทำไว้ในปางก่อนก็ดี มรณะนี้ชื่อว่า อกาลมรณะ^{๑๕}

ส่วนความตายในด้านกฎหมายมี ๒ ลักษณะคือ

๑) ตายตามธรรมชาติ

๒) ตายโดยคำสั่งศาลว่าเป็นคนسابสูญ

๑) ตายตามธรรมชาติ คือ ตายจริง ๆ สิ้นสภาพบุคคลถาวรตลอดไป^{๑๖} ซึ่งมีความหมายเฉพาะแต่การสิ้นชีวิตธรรมดาเท่านั้น การตายตามธรรมชาตินี้ นักกฎหมายและแพทย์ได้ให้นิยามความตายตามธรรมชาติไว้ดังต่อไปนี้

จิตติ ดิงศกัทธิยได้ให้ความหมายความตายไว้ว่า

ปัญหาว่าตายเมื่อใดก็คงต้องถือตามธรรมชาติว่าตายเมื่อหัวใจและปอดหยุดทำงาน ดังที่เคยกล่าวกันว่าขาดใจตาย อันเป็นความจริงตามธรรมชาติ การเปลี่ยนแปลงอย่างอื่นในตัวคนคงเป็นอาการที่ตามมาจากการหยุดทำงานของปอดและหัวใจ หากปอดหรือหัวใจอย่างใดอย่างหนึ่งยังทำงานอยู่หลังจากที่อีกอย่างหนึ่งหยุดแล้ว เมื่อ

^{๑๔} อ่างแล้ว, หน้า ๑-๒

^{๑๕} อ่างแล้ว หน้า ๒

^{๑๖} มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาราช, กฎหมายแพ่ง ๑ CIVIL LAW 1 (ฉบับปรับปรุง) หน่วยที่ ๑-๘, พิมพ์ครั้งที่ ๕, (นนทบุรี : สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาราช, ๒๕๒๕), หน้า ๘๓

ไม่กลับฟื้นคืนทำงานได้ใหม่ก็คงต้องถือว่าตายตั้งแต่แรกที่ปอดหรือหัวใจอันใดอันหนึ่งหยุดทำงาน ไม่ใช่ตั้งแต่ทั้งสองอย่างหยุดทำงานด้วยกัน^{๑๓}

สุพจน์ (พจน์) กู๊มานะชัย ได้ให้ความหมายความตายไว้ว่า

การสิ้นสภาพบุคคลโดยธรรมชาติหรือการตายนั้นปัญหาที่เราต้องศึกษาคือ “การตาย” เป็นอย่างไร ในทางการแพทย์ ได้อธิบายถึงการตายไว้ว่า “การตาย” ต้องมีอาการสำคัญดังนี้ คือ ไม่สามารถที่จะรับและตอบสนองได้ ไม่มีการเคลื่อนไหวของการหายใจ ไม่มีการตอบรับหรือตอบสนองจากการกระตุ้นทั้งภายในและภายนอก คลื่นไฟฟ้าสมองราบ อย่างไรก็ตามในทางกฎหมายเราถือเอาการหยุดทำงานของ “ปอดหรือหัวใจ” หยุดทำงานเป็นสำคัญ หรือเราอาจจะกล่าวง่าย ๆ ว่าเป็นลักษณะของการ “ขาดใจตาย” ก็ได้^{๑๔}

นเรศร์ เกษะประกร ได้ให้ความหมายความตายไว้ว่า “เดิมถือว่าคนตายเมื่อหยุดหายใจ แต่ในปัจจุบันทางการแพทย์ถือว่าคนตายเมื่อแพทย์ได้วินิจฉัยว่าแกนสมองตายแล้ว”^{๑๕}

ชัยสิทธิ์ ตราชูธรรม สมชาย ชมะโชติ และกฤตย์ ประสิทธิศาสตร์ ได้ให้ความหมายความตายไว้ว่า

ปัญหาข้อนี้ในทางกฎหมายถือกฎเกณฑ์ธรรมชาติเป็นหลักวินิจฉัย กล่าวคือถือเวลาที่หัวใจและปอดหยุดทำงานเป็นหลัก ที่ถือทั้งสองก็เพราะในปัจจุบันนี้วิทยาศาสตร์เจริญก้าวหน้ามาก หัวใจที่หยุดทำงานอาจเต้นได้อีก หรือเปลี่ยนใหม่อยู่ต่อไปได้อีกนานและคงนานขึ้นทุกที การหยุดหายใจก็อาจทำให้หายใจใหม่ได้ และหายใจได้โดยไม่ต้องใช้อวัยวะในตัวเองก็ได้ อย่างไรก็ตาม หากปอดและหรือหัวใจอย่างหนึ่งอย่างใดยังทำงานอยู่หลังจากที่อีกอย่างหนึ่งหยุดทำงานแล้ว เมื่ออย่าง

^{๑๓} ศาสตราจารย์จัตติ ดิงศักดิ์, กฎหมายแพ่งและพาณิชย์ว่าด้วยบุคคล, พิมพ์ครั้งที่ ๗, (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๓๐), หน้า ๕

^{๑๔} สุพจน์ (พจน์) กู๊มานะชัย, ย่อหลักกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ ว่าด้วยบุคคล, พิมพ์ครั้งที่ ๑, (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์นิติธรรม, ๒๕๔๖), หน้า ๑๕-๑๖

^{๑๕} นเรศร์ เกษะประกร, หลักกฎหมายบุคคล, (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์ บริษัท วิญญูชน จำกัด, ๒๕๓๘), หน้า ๑๕

ที่หยุดนี้ไม่กลับฟื้นคืนทำงานใหม่ก็คงต้องถือว่าตายตั้งแต่แรกที่ปอดหรือหัวใจอย่างใดอย่างหนึ่งหยุดทำงานตั้งแต่ต้น ไม่ใช่ตั้งแต่ทั้งสองอย่างหยุดทำงานด้วยกัน^{๒๐}

สมทบ สุวรรณสุทธิ ได้ให้ความหมายการสิ้นสภาพบุคคลไว้ว่า

สภาพบุคคลของมนุษย์หรือบุคคลธรรมดา ย่อมสิ้นสุดลงขณะที่มนุษย์ผู้นั้นถึงแก่ความตาย ดังที่มาตรา ๑๕ วรรคต้น แห่งประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์บัญญัติไว้ชัดแจ้งว่า “สภาพบุคคล...สิ้นสุดลงเมื่อตาย” กล่าวคือ ผู้ที่ตายแล้วเช่นเดียวกับผู้ที่ยังไม่ได้ปฏิสนธิในครรภ์มารดา ย่อมไม่มีสิทธิและหน้าที่ตามกฎหมาย^{๒๑}

สมภพพิสิษฐ สุขพิสิษฐ ได้ให้หลักเกณฑ์การตัดสินการตายธรรมดาไว้ว่า “ตามหลักเกณฑ์เดิมใช้หลักตัดสินว่าหัวใจหยุดเต้นและไม่หายใจ ตามหลักเกณฑ์ใหม่ใช้หลักตัดสินว่าสมองหยุดทำงาน โดยตรวจด้วยการวัดคลื่นสมองด้วยไฟฟ้า หัวใจหยุดเต้นและหายใจเองไม่ได้ ทั้ง ๓ ประการประกอบกัน จึงถือว่าคนตาย”^{๒๒}

กิตติศักดิ์ ปรกิติ ได้ให้ความหมายความตายไว้ว่า

เมื่อใดจะถือว่าตายย่อมต้องถือตามข้อยุติทางการแพทย์ อย่างไรก็ตามในปัจจุบันความก้าวหน้าทางการแพทย์ได้มาถึงจุดที่อาจยืดเวลาการหายใจ และการเต้นของหัวใจต่อไปได้อีกระยะหนึ่งทั้ง ๆ ที่แกนสมองตายแล้ว ในกรณีเช่นนี้จะถือว่าบุคคลที่แกนสมองตายแล้วถึงแก่ความตาย เป็นเรื่องที่มีผลต่อการปลูกถ่ายอวัยวะของผู้ที่นั้นให้แก่ผู้ต้องการได้ ถ้าถือว่าตายไปแล้วก็ตัดอวัยวะออกไปได้โดยกฎหมายไม่ถือว่าผู้กระทำความผิดต่อชีวิตร่างกายของผู้อื่น แต่ในกรณีที่ยังไม่ถือว่าตาย การกระทำเช่นนั้นย่อมเป็นการทำร้ายร่างกายหรือฆ่าผู้อื่น ในส่วนของทรัพย์สินนั้นมรดกก็ยังไม่ต้องตกทอดไปยังทายาท ในปัจจุบันทางการแพทย์ถือกันว่า เมื่อแกนสมองตาย สมองหยุดทำงานแล้วไม่มีทางกลับมาทำงานได้อีก ถือได้ว่าบุคคลถึงแก่ความ

^{๒๐} ชัยสิทธิ์ ตราชูธรรม สมชาย ชมะโชติ กฤตย์ ประสิทธิศาสตร์, **กฎหมายพาณิชย์**

COMMERCIAL LAW, (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์สังขการพิมพ์), มปป, หน้า ๒๒

^{๒๑} ดร.สมทบ สุวรรณสุทธิ, **กฎหมายแพ่งและพาณิชย์ว่าด้วยบุคคล**, (พระนคร : สำนักพิมพ์ไทยสัมพันธ์, ๒๕๐๒), หน้า ๑๒

^{๒๒} สมภพพิสิษฐ สุขพิสิษฐ, **คำอธิบายประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ลักษณะบุคคล**, (กรุงเทพฯ : พิมพ์ที่ห้างหุ้นส่วนจำกัดพิมพ์อักษร, ๒๕๔๓), หน้า ๖

ตายแล้ว เพราะในกรณีเช่นนี้มีข้อเท็จจริงฟังได้ว่า ชีวิตของบุคคลนั้นย่อมล่วงไป โดยไม่อาจฟื้นคืนมาได้อีกแน่แท้^{๒๓}

พรัช สุขทรพันธ์ ได้ให้ความหมายของการตายธรรมดาไว้ว่า

เป็นการสิ้นสภาพบุคคลโดยธรรมชาติ ดร.วิฑูรย์ อึ้งประพันธ์ได้เขียนบทความไว้ในหนังสือนิติศาสตร์ เล่มที่ ๔ ตอน ๑ มิถุนายน ๒๕๐๕ เรื่อง “การเกิด และ การตาย” ในทางการแพทย์นั้น การจะถือว่าเมื่อไร คนตายหรือสิ้นชีวิตนั้น ต้องพิจารณาถึงกลไกการทำงานของมนุษย์เรา ซึ่งมีระบบสำคัญเพื่อการดำรงชีวิตอยู่ได้ ๓ ระบบ

- (๑) ระบบประสาทกลาง ได้แก่สมอง
- (๒) ระบบไหลเวียน ได้แก่หัวใจและหลอดเลือด
- (๓) ระบบหายใจ ได้แก่หลอดลมและปอด

สมองเป็นผู้ควบคุมการทำงานของปอดและหัวใจ ทำให้การหายใจและการเต้นของหัวใจเป็นจังหวะ การหายใจเป็นการรับออกซิเจนเข้าในกระแสโลหิต การเต้นของหัวใจเป็นการลำเลียงออกซิเจนไปเลี้ยงร่างกาย รวมทั้งเลี้ยงสมอง หัวใจและปอดให้มีชีวิตมีพลังทำงานอยู่ได้ ดังนั้น จะเห็นว่า ถ้าเกิดการขัดข้องขึ้นที่ระบบหนึ่งระบบใด จะทำให้ระบบอื่น ๆ อีก ๒ ระบบย่อมรวนเรหรือแปรปรวนไปด้วย ถ้าศูนย์ควบคุมการหายใจในสมองถูกทำลาย การหายใจจะหยุดลง เมื่อการหายใจหยุดก็เกิดภาวะการขาดออกซิเจนขึ้นทั่วร่างกาย หัวใจที่ขาดออกซิเจน ก็ไม่สามารถเต้นต่อไปได้

เพราะฉะนั้น จะเห็นว่า การทำงานของสามระบบที่กล่าวมาแล้วมีความสัมพันธ์กันอย่างใกล้ชิด แต่การกระทำของสมองนั้นคนทั่วไปไม่อาจจะแลเห็นได้เหมือนกับการหายใจและการเต้นของหัวใจ ดังนั้น เดิมการวินิจฉัยคนตายจึงอาศัยการหยุดทำงานของการหายใจและหัวใจเป็นสำคัญ แต่ในปัจจุบันนี้ วิทยาศาสตร์การแพทย์เจริญก้าวหน้าไปเป็นอันมาก มีเครื่องมือที่สามารถวัดการทำงานของสมองได้ มีเครื่องมือที่ใช้ช่วยการหายใจที่หยุดแล้ว ให้ดำเนินต่อไปได้ มีเครื่องมือที่ใช้สูบลดโลหิตแทนการเต้นของหัวใจได้ ดังนั้น การตัดสินใจตายจึงต้องเปลี่ยนไปจาก

^{๒๓} กิตติศักดิ์ ปรกติ, เอกสารประกอบการศึกษาวิชากฎหมายแพ่ง : หลักทั่วไป ภาค ๑/๒๕๕๖

หลักการเดิม โดยต้องพิจารณาว่า คนจะตายเมื่อปราศจากการทำงานของ ๓ ระบบดังกล่าวแล้ว กล่าวคือสมองหยุดทำงาน โดยตรวจด้วยการวัดคลื่นสมองด้วยไฟฟ้าหัวใจหยุดเต้น และหายใจเองไม่ได้ ทั้ง ๓ ประการนี้ประกอบกันจึงจะถือว่า คนตาย^{๒๔}

ผู้ช่วยศาสตราจารย์นายแพทย์แมน อิงคตานุวัฒน์ ผู้ช่วยศาสตราจารย์นายแพทย์อุดมศักดิ์ หุ่นวิจิตร และอาจารย์นายแพทย์รัชชัย วัฒนเขจร ได้ให้ความกระจ่างเรื่องเงื่อนไขการตายว่า

ระบบการทำงานของร่างกายที่ดำรงอยู่ได้นั้นประกอบด้วยอวัยวะ ๓ ระบบด้วยกันคือ

- ๑)ระบบประสาทกลาง
- ๒) ระบบไหลเวียนโลหิต
- ๓) ระบบการหายใจ

ในการกำหนดเงื่อนไขการตายนั้น แต่เดิมถือเอาการที่หัวใจหยุดเต้นและการหยุดหายใจเป็นหลักในการวินิจฉัยการตาย ต่อมาพบว่าทั้ง ๒ ระบบนั้นมีโอกาสที่จะได้รับการช่วยเหลือให้กลับฟื้นคืนใหม่ได้ โดยเฉพาะอย่างยิ่งการหายใจนั้น แม้จะหยุดโดยสิ้นเชิงแล้วก็ตามยังสามารถใช้เครื่องมือเข้าทำหน้าที่แทนได้ และถ้าสมองตายคนนั้นก็ไม่สามารถหายใจเองได้ เว้นแต่จะใช้เครื่องช่วยหายใจและหัวใจก็จะหยุดเต้นในที่สุด โดยสมองที่ตายแล้วไม่มีทางที่จะกลับฟื้นคืนได้ ดังนั้นจึงเกิดแนวคิด ในการกำหนดเงื่อนไขการตายว่า การตายก็คือการที่สมองตายนั่นเอง^{๒๕}

ศาสตราจารย์นายแพทย์ กัมมันต์ พันธุมจินดา ได้แสดงทัศนะเรื่องความตายไว้ว่า

^{๒๔} พรชัย สุนทรพันธ์, คำอธิบาย ประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ว่าด้วยบุคคล, (กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัยรามคำแหง, ๒๕๑๕), หน้า ๒๐-๒๑

^{๒๕} แมน อิงคตานุวัฒน์ อุดมศักดิ์ หุ่นวิจิตร และรัชชัย วัฒนเขจร, นิติเวชศาสตร์ ๑, (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๒), หน้า ๗๘-๗๙

ในอดีตการตาย หมายถึงการสิ้นสุดของการทำงานของร่างกาย ซึ่งในทางปฏิบัติได้แก่ การที่คนหยุดหายใจและหัวใจหยุดเต้น แต่ในปัจจุบันวิทยาศาสตร์การแพทย์เจริญก้าวหน้าไปมาก ทำให้สามารถใช้เครื่องช่วยหายใจและใช้ยาต่าง ๆ กระตุ้นให้หัวใจทำงานไปได้ระยะหนึ่ง โดยที่สมองซึ่งเป็นส่วนสำคัญของการควบคุมสติสัมปชัญญะ ความรู้สึกนึกคิดต่าง ๆ ได้หยุดการทำงานไปแล้วและไม่สามารถทำให้ฟื้นคืนสติได้ ดังนั้นจึงได้มีแนวคิดในการพิจารณาการตายโดยอาศัยการหยุดการทำงานโดยสิ้นเชิง หรือการตายของสมอง เป็นอีกแนวทางหนึ่งในการตัดสินการตาย ^{๒๖}

ประเทศไทยยังไม่มีกฎหมายที่นิยามการตายที่ชัดเจน หน้าที่ที่จะวินิจฉัยว่าคนนั้นตายตั้งแต่เมื่อใดนั้นให้อธิบายหลักการวินิจฉัยของแพทย์^{๒๗} แม้แพทย์เองก็มีความยุ่งยากใจในการให้คำนิยามเรื่องความตาย สาเหตุเนื่องมาจากความเจริญก้าวหน้าทางด้านการแพทย์นั่นเอง ซึ่งแต่เดิมนั้น การให้คำนิยามเพียงแค่ การหยุดทำงานอย่างถาวรของปอดหรือหัวใจเท่านั้น เมื่อทางการแพทย์ได้ผลิตเครื่องมือที่ใช้ในการช่วยในการหายใจได้ และใช้ยาต่าง ๆ กระตุ้นให้หัวใจทำงานไปได้ ทำให้เกิดปัญหาว่าผู้ป่วยได้ตายตั้งแต่เมื่อใด เนื่องจากผู้ป่วยสามารถอยู่ได้ก็แต่เพียงเครื่องช่วยหายใจและใช้ยาต่าง ๆ กระตุ้นให้หัวใจทำงานไปได้เท่านั้น ไม่อาจเป็นอยู่ได้ด้วยตนเองได้ มีสภาพไม่ต่างไปจากผัก ไม่สามารถหายใจเองได้ หัวใจเต้นเองไม่ได้ จึงได้เกิดการนิยามเรื่องความตายขึ้นมาเพื่อให้สอดคล้องกับสภาพความเป็นจริงคือเรื่องสมองตาย เมื่อแพทย์วินิจฉัยโดยปฏิบัติตามประกาศเรื่องเกณฑ์วินิจฉัยเรื่องสมองตายแล้ว เมื่อผู้ป่วยนั้นเข้าหลักเรื่องสมองตายก็สามารถประกาศได้ว่าผู้ป่วยนั้นตายแล้ว

๒) ตายโดยคำสั่งศาลว่าเป็นคนสาบสูญ คือสภาพการณ์ของบุคคลที่ได้ไปจากภูมิลำเนาหรือถิ่นที่อยู่ของตน โดยไม่มีใครทราบว่าเป็นตายร้ายดีอย่างไร เป็นระยะเวลาตามธรรมดาห้าปี หรือหายไปในภาวะสงคราม เรืออัปปาง หรือภัยอันตรายประการอื่น ๆ ได้ผ่านพ้นไปแล้วสองปี และเมื่อผู้มีส่วนได้เสีย หรือพนักงานอัยการร้องขอต่อศาล ศาลได้สั่ง

^{๒๖} กัมพันธ์ พันธุมจินดา, “สมองและความตาย”, ใน มุมมองเรื่องความตายและภาวะใกล้ตาย, โดย ประสาน ต่างใจ และ ชนพรรณ สิริสุนทร, (กรุงเทพฯ : คบไฟ, ๒๕๓๕), หน้า ๒๒-๒๓

^{๒๗} มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช, กฎหมายแพ่ง ๑ CIVIL LAW 1 (ฉบับปรับปรุง) หน่วยที่ ๑-๘, พิมพ์ครั้งที่ ๕, (นนทบุรี : สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช, ๒๕๒๕), หน้า ๘๓

ให้บุคคลนั้นเป็นคนสาบสูญ ซึ่งการเป็นคนสาบสูญนี้กฎหมายถือว่าบุคคลนั้นได้ถึงแก่ความตายแล้ว^{๒๘}

ความตายในฐานะกระบวนการอย่างหนึ่งของชีวิต เป็นสิ่งที่มนุษย์ทุกคนจะต้องเผชิญอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ เป็นประสบการณ์ที่มีครั้งเดียวในชีวิต ตามมุมมองของพระพุทธศาสนา ปัญหาหรือความทุกข์ที่เกี่ยวข้องกับเรื่องความตายแท้จริงก็คือปัญหาความรู้เรื่องความตายนั่นเอง ในทางตรงกันข้ามความตายจะไม่สามารถคุกคามหรือมีความหมายในลักษณะที่ก่อความทุกข์ได้ หากมนุษย์มีความรู้ความเข้าใจในสภาวะธรรมของความตายตามความเป็นจริง

พระพุทธเจ้าตรัสว่า

แม้ความเกิดก็เป็นทุกข์ แม้ความแก่ก็เป็นทุกข์ แม้ความเจ็บก็เป็นทุกข์ แม้ความตายก็เป็นทุกข์ ความประสบกับสิ่งอันไม่เป็นที่รักก็เป็นทุกข์ ความพลัดพรากจากสิ่งอันเป็นที่รักก็เป็นทุกข์ความไม่ได้สิ่งที่ปรารถนาก็เป็นทุกข์ โดยย่อ อุปาทานขันธ^{๒๙} ๕ ก็เป็นทุกข์^{๓๐}

พระพุทธพจน์นี้ ยืนยันถึงเรื่องความเกิด ความแก่ ความเจ็บ ความตาย ความพลัดพรากจากของรัก การประสบกับสิ่งที่ไม่ปรารถนา ว่าเป็นความทุกข์ของมนุษย์ โดยสรุปขันธ ๕ เป็นทุกข์เรียกว่า ทุกขอริยสัจ

คำสอนเรื่องอริยสัจเป็นความจริงแท้ที่ไม่มีใครปฏิเสธได้ โดยเฉพาะความตายซึ่งเป็นสภาวะทุกข์หรือทุกข์ประจำสังขาร คือ ชาติ ชรา และมรณะ^{๓๑} ความรู้สึกเชิงลบที่มี

^{๒๘} ชัยสิทธิ์ ตราชูธรรม สมชาย ชมะโชติ กฤตย์ ประสิทธิศาสตร์, กฎหมายพาณิชย์ **COMMERCIAL LAW**, (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์สัจธรรมพิมพ์, มปป), หน้า ๒๒

^{๒๙} อุปาทานขันธ หมายถึง ขันธ์อันเป็นที่ตั้งแห่งอุปาทาน, ขันธที่ประกอบด้วยอุปาทานได้แก่ เบญจขันธ์ คือ รูป, เวทนา, สัญญา, สังขาร, วิญญาณที่ประกอบด้วยอสาสะ (พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, หน้า ๔๓๓)

^{๓๐} วิ.มหา. (ไทย) ๔/๑๔/๒๑, วิ.มหา. (บาลี) ๔/๑๔/๒๑

^{๓๑} สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส, ธรรมวิจารณ์ หลักสูตรนักธรรม และ ธรรมศึกษาชั้นเอก, พิมพ์ครั้งที่ ๒๘, (กรุงเทพฯ ฯ : โรงพิมพ์มหาจุฬาราชวิทยาลัย, ๒๕๓๘), หน้า ๑๒

ต่อความตาย ย่อมปรากฏเป็นความกลัว ความโศกเศร้า ความรู้สึกท้อแท้ ความรู้สึกเหล่านี้ เรียกว่า ปกิณณกทุกข์^{๓๒} ที่ว่าเป็นปกิณณกทุกข์ก็เพราะเป็นทุกข์ที่จรเข้ามาในชีวิต ซึ่งคนเราอาจจะหลบเลี่ยงทุกข์เช่นนี้ได้ ถ้าเข้าใจในความตายตามหลักทางพระพุทธศาสนา

๒.๑.๑ ความมุ่งหมายการสอนเรื่องความตาย

จุดมุ่งหมายการสอนเรื่องความตาย มีปรากฏอยู่มากแห่ง ผู้วิจัยจะได้ศึกษาขอเป็นตัวอย่างดังต่อไปนี้

พระสารีบุตรได้กล่าวถึงความประพฤติก่อนตาย ได้ยกเอาความเข้าใจในความตายมากล่าวไว้ด้วย ท่านกล่าวไว้สรุปได้ว่า ท่านไม่ยินดีต่อความตายและชีวิต ท่านมีสติสัมปชัญญะจักละร่างกายนี้ไป รอคอยเวลาตาย เหมือนลูกจ้างรอให้หมดเวลาทำงาน ท่านกล่าวว่าความตายนี้มีแน่นอนในสองคราว คือ ในเวลาแก่ หรือในเวลาหนุ่ม ผู้ที่จะไม่ตายเลยนั้นไม่มี บุคคลทั้งหลายไม่ควรปล่อยเวลาให้ผ่านไปโดยเปล่าประโยชน์^{๓๓}

พระรัฐपालเถระได้กล่าวแสดงถึงชีวิตและความตายไว้น่าสนใจ สรุปได้ว่าร่างกายนี้มีความวิจิตรพิสดาร มีกระดูก ๓๐๐ ท่อน กระสับกระส่าย ไม่มีความยั่งยืน ประดับประดาด้วยแก้วมณีและกษุณทล หุ้มด้วยหนังมีมีรังกระดูกอยู่ภายใน งามพร้อมไปด้วยผ้าต่าง ๆ มีเท้าทั้งสองอันฉาบทาด้วยครั่งสด มีหน้าอันได้ทาด้วยฝุ่น มีกายอันเปื่อยเน่าที่ตกแต่งแล้วเหมือนกล่องยาตาใหม่ ๆ วิจิตรด้วยลวดลายต่าง ๆ ท่านพบเห็นบุคคลที่มีทรัพย์แล้วไม่ให้ทานเพราะความลุ่มหลง ได้ทรัพย์แล้วทำการสังสมไว้ และปรารถนาอยากได้ยิ่งขึ้นไป พระราชาอยากได้แผ่นดินที่มีสาครเป็นที่สุด ตลอดฝั่งนี้แล้วก็ยังไม่รู้จักอิ่ม ยังปรารถนาจะครอบครองฝั่งมหาสมุทรข้างโน้นอีกต่อไป พระราชาก็ดี มนุษย์ก็ดี ยังไม่สมปรารถนา ก็ถึงแก่ความตายไปเสียก่อน ความอึดด้วยกามทั้งหลายไม่มี หมู่ญาติก็พากันร้องให้ถึงผู้นั้น และรำพันว่าทำอย่างไรหนอ พวกญาติของเราจะไม่ตาย ครั้นพวกญาติตายแล้วก็เอาผ้าห่อนำไปเผาเสียที่เชิงตะกอน ผู้ที่ตายนั้นถูกเขาแทงด้วยหลาวเผาด้วยไฟ เมื่อบุคคลจะตายญาติก็ช่วยไม่ได้ มรดกก็เอาไปด้วยไม่ได้ สัตว์ที่ตายก็ต้องไปตามยถากรรม ทรัพย์สมบัติอะไร ๆ ก็พวกบุตร ภริยา ทรัพย์ แว่นแคว้นสิ่งใด ๆ จะติดตามไปไม่ได้เลย บุคคลจะมีอายุยืนก็หาไม่

^{๓๒} ปกิณณกทุกข์ หมายถึง ทุกข์เบ็ดเตล็ด, ทุกข์เรี่ยราย, ทุกข์จร ได้แก่ โศก ปริเทวะ ทุกข์โทมนัส อุปายาส (พระราชวรมนี (ประยูรค์ ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, พิมพ์ครั้งที่ ๔, (กรุงเทพฯ ฯ: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ๒๕๒๘), หน้า ๑๔๒

^{๓๓} ขุ.เถร. (ไทย) ๒๘/๑๐๐๑-๑๐๐๓/๕๐๔, ขุ.เถร. (บาลี) ๒๘/๑๐๐๑-๑๐๐๓/๒๓๑

จะละความแก่ไปเพราะทรัพย์ก็หาได้ไม่ นักปราชญ์ทั้งหลายกล่าวชีวิตนั้นว่าน้อย ไม่ยั่งยืน มีความแปรปรวนไปเป็นธรรมดา^{๓๔}

ในเตมียชาดก พระเทมีย์ทอดพระเนตรพระบิดาลงโทษโจรผู้ร้ายด้วยการทำทารุณกรรมต่าง ๆ จึงได้คิดหาวิธีหลบหนี เมื่อออกผนวชแล้วพระบิดาไปอ้อนวอนขอให้สึกออกมา พระองค์ทรงแสดงความเข้าใจเกี่ยวกับความตายของพระองค์ไว้โดยสรุปดังนี้

ไม่ว่าเด็กชายหรือเด็กหญิงซึ่งเป็นบุตรที่รักอันได้มาด้วยยากยิ่ง ยังไม่ทันแก่ก็ถึงแก่ความตายเสียแล้ว สิ้นชีวิตเหมือนหน่อไม้ไผ่ที่ถูกถอน จริงอยู่ไม่ว่าชายหรือหญิงแม้จะยังเป็นหนุ่มสาวอยู่ที่ตาย เพราะฉะนั้น ไม่พึงวางใจในชีวิตนั้นว่า เรายังเป็นหนุ่มสาว อายุของคนเป็นของน้อยนัก เพราะวันคืนล่วงไป ๆ เปรียบเหมือนอายุของฝูงปลาในน้ำน้อย ความเป็นหนุ่มสาวในวัยนั้นจะทำอะไรได้ สัตว์โลกถูกครอบงำและห้อมล้อมอยู่เป็นนิตย์... สัตว์โลกถูกความตายครอบงำไว้ มีความแก่ห้อมล้อม ช่างหูกทอไปได้เท่าใด ส่วนที่จะต้องทอก็ยิ่งเหลืออยู่น้อยเท่านั้น แม้ฉันใด ชีวิตของสัตว์ทั้งหลายก็ฉันนั้น แม่น้ำที่เต็มฝั่งย่อมไม่ไหลไปสู่ที่สูง ฉันใด อายุของมนุษย์ทั้งหลายย่อมไม่กลับมาสู่ความเป็นเด็กอีก ฉันนั้น แม่น้ำที่เต็มฝั่ง ย่อมพัดพาเอาต้นไม้ที่เกิดอยู่ริมฝั่งให้หักโค่นไปฉันใด สัตว์ทั้งปวงย่อมถูกชราและมรณะพัดพาไป ฉันนั้น... บุคคลไม่ควรเสื่อมจากความดีเพราะทรัพย์ ไม่ควรตายเพราะภริยา ประโยชน์อะไรด้วยความเป็นหนุ่มสาวซึ่งต้องแก่เฒ่า ความชราและมรณะนั้นเป็นธรรมดา ไม่มีประโยชน์ด้วยความเพติดเพติน ด้วยการเล่นหัว ไม่มีประโยชน์ด้วยการแสวงหาทรัพย์ ไม่มีประโยชน์ด้วยบุตรและภรรยา เมื่อบุคคลถูกมัจจุราชครอบงำ จะยินดีไปทำไม จะประโยชน์อะไรด้วยการแสวงหาทรัพย์ ผลไม้ที่สุกแล้วย่อมจะล่วงหล่นไปฉันใด สัตว์ทั้งหลายที่เกิดแล้วย่อมมีภัยแต่ความตายเป็นนิตย์ฉันนั้น คนเป็นอันมากได้พบกันในเวลาเช้า พอเวลาเย็นก็ไม่เห็นกัน คนเป็นอันมากได้พบกันในเวลาเย็น พอเวลาเช้าก็ไม่ได้เห็นกัน ควรรีบทำความเพียรเสียแต่วันนี้ที่เดียวใครเล่าจะพึงรู้ว่าความตายจะมีในวันพรุ่งนี้ เพราะความผิดเพี้ยนกับมัจจุราชผู้มีเสนาใหญ่นั้น ไม่มีเลย^{๓๕}

ในปีพทโศปมสูตรที่ ๕ โกศลสังยุต พระพุทธเจ้าตรัสสอนพระเจ้าปเสนทิโกศลถึงจุดมุ่งหมายในการปฏิบัติตนต่อความตายไว้ดังนี้

^{๓๔} พุ.เถร. (ไทย) ๒๖/๓๖๕-๓๕๓/๔๖๘-๔๗๑, พุ.เถร. (บาลี) ๒๖/๓๖๕-๓๕๓/๓๗๔-๓๗๗

^{๓๕} พุ.ชา. (ไทย) ๒๘/๑-๑๒๒/๑๘๓-๒๐๒, พุ.ชา. (บาลี) ๒๘/๑-๑๒๒/๑๒๓-๑๓๘

ภูเขาใหญ่แล้วด้วยศิลา จดท้องฟ้า กลิ้งบดสัตว์มาโดยรอบทั้ง ๔ ทิศแม้นันใด ชราและมัจจุก็ฉนั้นนั้น ย่อมครอบงำสัตว์ทั้งหลาย คือ พวกกษัตริย์พวกพราหมณ์ พวกแพศย์พวกศูทร พวกจัญทาล และคนเทมุลฝอย ไม่เว้นใคร ๆ ไว้เลย ย่อมย้ายเสียสิ้น ณ ที่นั้น ไม่มียุทธภูมิสำหรับพลช้าง พลม้าไม่มียุทธภูมิสำหรับพลรถ ไม่มียุทธภูมิสำหรับพลราบ และไม่อาจจะเอาชนะแม้ด้วยการรบ หรือด้วยมนต์หรือด้วยทรัพย์ เพราะฉะนั้นแล บุรุษผู้เป็นบัณฑิต มีปัญญา เมื่อเล็งเห็นประโยชน์ตน พึงตั้งศรัทธาไว้ใน พระพุทธเจ้าในพระธรรมในพระสงฆ์ ผู้ใดมีปรกติประพฤติ ธรรมด้วยกาย ด้วยวาจา หรือด้วยใจ บัณฑิตทั้งหลายย่อม สรรเสริญผู้นั้น ในโลกนี้นั้นเทียว ผู้นั้นละโลกนี้ไป ย่อม บันเทิงในสวรรค์

ในปฐมอายุสูตร^{๓๖} พระพุทธเจ้าตรัสสอนภิกษุทั้งหลายว่า อายุของมนุษย์ ทั้งหมดนี้น้อยนัก จำต้องไปสู่สัมปรายภพ ควรทำกุศล ควรประพฤติพรหมจรรย์ สัตว์ผู้เกิด

แล้วจะไม่ตายไม่มี คนที่มีอายุนาน อยู่ได้ก็เพียงร้อยปี หรือจะอยู่เกิดไปได้บ้าง ก็มีน้อย ควร ประพฤติเหมือนกับคนที่ถูกไฟไหม้ศีรษะฉนั้น การไม่มาแห่งความตายไม่มีเลย และใน ทุติยอายุสูตร พระพุทธเจ้าตรัสสอนว่า วันคืนผ่านพ้นไป ชีวิตย่อมมรุกรันไป อายุของสัตว์ ทั้งหมด ย่อมสิ้นเปลืองไป คุณน้ำแห่งแม่น้ำน้อย ฉะนั้น^{๓๗}

พระพุทธศาสนามีคำสอนให้พิจารณาความตาย โดยให้พิจารณาทุก ๆ วัน ให้ เข้าใจว่าคนเราทุกคนเกิดมาแล้วก็ต้องตายเป็นธรรมดาควรที่จะเร่งขวนขวายทำกิจที่ควรทำ เสียแต่เนิ่น ๆ เมื่อความตายมาเยือนก็ไม่โศกเศร้า ไม่เสียใจ ไม่นึกน้อยใจว่า ทำไมจึงเกิด ขึ้นกับเรา เมื่อมนุษย์สามารถทำใจในความตายได้ก็จะทำให้พิจารณาเห็นชีวิตตามความเป็น จริง เมื่อกระทำให้มากเข้า ก็จะทำให้เป็นคนไม่ประมาทในการทำความดี เมื่อความตายมา เยือนก็กล้าที่จะเผชิญกับความตายอย่างมีสติมั่นคง ไม่หลงตาย ไม่หวาดกลัว ไม่รู้สึกพรัน

^{๓๖} ตี.ส. (ไทย) ๑๕/๑๔๕/๑๘๔-๑๘๕, ตี.ส. (บาลี) ๑๕/๑๔๕/๑๓๐

^{๓๗} ตี.ส. (ไทย) ๑๕/๑๔๖/๑๘๕-๑๘๖, ตี.ส. (บาลี) ๑๕/๑๔๖/๑๓๐-๑๓๑

พริ้งต่อความตาย ผู้นั้นก็มีความสุขเป็นที่หวัง ดังพระพุทธพจน์ที่ว่า^{๓๘} เมื่อจิตไม่เศร้าหมอง สุขที่ย่อมเป็นที่หวัง เมื่อจิตเศร้าหมองทุกข์ย่อมเป็นที่หวัง การเข้าใจเรื่องความตายจึงช่วยให้เราเข้าใจชีวิตได้ดีขึ้น

การศึกษาเรื่องความตายมีความสำคัญในฐานะที่เป็นส่วนหนึ่งของชีวิต การศึกษาความตายจึงช่วยให้เราเข้าใจชีวิตได้ดียิ่งขึ้น ความมุ่งหมายของการสอนเกี่ยวกับความตายก็เพื่อเอาชนะความตาย เมื่อครั้งเจ้าชายสิทธัตถะประารถเหตุที่จะออกผนวชนั้นก็ประารถเหตุเพื่อเอาชนะความตายเช่นกัน^{๓๙} และเมื่อตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้าแล้วทรงตอบปัญหาโมฆราชมาณพท์ที่ทูลถามว่าบุคคลผู้พิจารณาเห็นโลกอย่างไร มัจจุราชจึงจะไม่เห็นพระองค์ตรัสพยากรณ์ว่า “ผู้มีสติทุกเมื่อ พิจารณาเห็นโลกนี้โดยความเป็นของว่างเปล่า ตอนความเห็นว่าเป็นตัวตนเสีย จะเป็นผู้ข้ามพ้นมัจจุราชได้ ผู้พิจารณาเห็นโลกอยู่อย่างนี้ มัจจุราชจึงมองไม่เห็น”^{๔๐}

พระพุทธเจ้าทรงนำเอาความตายมาเป็นตัวส่งเสริมให้ภิกษุตั้งใจปฏิบัติธรรมโดยทรงสั่งสอนให้ภิกษุคิดว่า ความตายจะมาถึงแม้ขณะที่เกี่ยวข้าวค้ำหนึ่งกลืนกิน แม้ขณะที่หายใจเข้าและหายใจออก หรือหายใจออกแล้วหายใจเข้า^{๔๑} ความตายปรากฏแม้แก่บุคคลที่อยู่บนบก ในน้ำ หรือในอากาศ ไม่มีทีใดที่จะมีที่ว่างสำหรับผู้ที่จะไม่ตาย^{๔๒} ฟังนี้ถึงคำสอนของพระพุทธเจ้า ควรทำกิจให้มาก ควรเป็นอยู่ด้วยความไม่ประมาท เจริญมรณัสสติเพื่อความสิ้นไปแห่งอาสวะทั้งหลายอย่างแรงกล้า

พระพุทธเจ้าทรงสั่งสอนภิกษุทั้งหลายว่าให้พิจารณาความตาย เพื่อละความมัวเมาในความเป็นหนุ่มสาว เมื่อพิจารณาว่าเราจักต้องตายเป็นธรรมดาเราไม่อาจล่วงพ้นความตายไปได้^{๔๓} แม้เวลาตายของเราก็ไม่แน่นอน เด็กก็ตาย เป็นหนุ่มก็ตาย ผู้ใหญ่ก็ตาย คนแก่คนเฒ่าก็ตายเช่นเดียวกัน ไม่มีเหตุหรือนิมิตที่จะบอกได้เลยว่าผู้นั้นจะตายเมื่อไร จะทำ

^{๓๘} ม.ม. (ไทย) ๑๒/๓๐/๖๒-๖๓, ม.ม. (บาลี) ๑๒/๓๐/๔๘

^{๓๙} สมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรส, *พุทธประวัติ*, พิมพ์ครั้งที่ ๕๒ (กรุงเทพฯ ฯ : มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๔๑) หน้า ๒๓-๒๔

^{๔๐} บ.สุ. (ไทย) ๒๕/๑๑๒๖/๗๗๒, บ.สุ. (บาลี) ๒๕/๑๑๒๖/๕๔๕

^{๔๑} อจ. ปญจก. (ไทย) ๒๒/๑๕/๔๔๖, อจ. ปญจก. (บาลี) ๒๒/๑๕/๒๕๕

^{๔๒} บ.ธ.อ. (บาลี) ๕/๔๔

^{๔๓} อจ. ปญจก. (ไทย) ๒๒/๕๓/๕๕, อจ. ปญจก. (บาลี) ๒๒/๕๓/๖๗

ให้ไม่มัวเมาในความเป็นหนุ่มเป็นสาว ไม่ทำชั่วด้วยกายวาจาและใจ และในวิสุทธิมรรค^{๔๔} ได้นำเอาคำสอนเรื่องความตายมารวบรวมเป็นหมวดหมู่ในลักษณะของการปฏิบัติสมถกรรมฐาน เพื่อให้จิตใจเกิดความสงบจนถึงอุปปจารสมาธิได้ ถือได้ว่าเป็นความสงบสุขประการหนึ่งเลยทีเดียว การเจริญมรณสติอยู่เสมอจะทำให้เรามองโลกตามที่มันเป็นจริงมากขึ้น การระลึกถึงความตายนั่นเป็นการฝึกรวมจิตใจอีกวิธีหนึ่งที่พิจารณาถึงความตายด้วยความรู้ทัน และนำจิตไปได้ถูกทางก็จะทำให้จิตใจสงบ ไม่ฟุ้งซ่านกระวนกระวายไม่มีความหวาดกลัว นอกจากนั้นจิตยังจะเจริญก้าวหน้าองงามในคุณความดีอีกด้วย

แม้ความตายเป็นสิ่งไม่น่าพึงใจ จัดว่าเป็นอาวมณที่ไม่น่าปรารถนา(อนิฏฐารมณ) เป็นการพลัดพรากจากกัน แต่ว่าแม้จะประสบกับสิ่งที่เป็นอาวมณอันไม่น่าพึงใจ มีเหตุการณ์อันทำให้เกิดความทุกข์ความโศกเศร้า คำสอนในทางพระพุทธศาสนาก็ใช้เหตุการณ์ที่โศกเศร้าเหล่านี้ทำสิ่งที่เป็นกุศล ทำคุณธรรมให้บังเกิดมีขึ้นในจิตใจ เป็นคุณเป็นประโยชน์ต่อตนเองยิ่งขึ้น

๒.๑.๒ วิธีปฏิบัติต่อความตายในพระไตรปิฎก

การสอนให้ระลึกถึงความตายในชีวิตประจำวันมีปรากฏมากแห่งในพระไตรปิฎก ในวิทยานิพนธ์นี้จะศึกษาตัวอย่างการทำสมาธิเข้าใจชีวิตเกี่ยวกับความตายซึ่งการสอนเรื่องความตายนี้มุ่งเพื่อให้เข้าใจชีวิตว่า ชีวิตมีลักษณะอย่างไร

ในสัลลสูตร กล่าวถึงวิธีปฏิบัติต่อความตายไว้ เป็นประโยชน์ต่อการศึกษาดังวิธีปฏิบัติตนต่อความตาย ดังนี้^{๔๕}

ชีวิตของสัตว์ทั้งหลายในโลกนี้ ไม่มีนิมิต ใคร ๆ รู้ไม่ได้
ทั้งลำบาก สิ้นนึกเดียว ละเอียดประกอบด้วยทุกข์

วิธีที่สัตว์ผู้เกิดมาแล้วจะไม่ตายย่อมไม่มี แม้จะอยู่ไปจนถึง
ชรา ก็จะต้องถึงแก่ความตาย เพราะสัตว์ทั้งหลายมีความตาย
อย่างนี้เป็นธรรมดา

^{๔๔} คณะกรรมการแผนกตำรา มหามกุฏราชวิทยาลัย, วิสุทธิมรรคแปล ภาค ๒ ตอน ๑, หน้า ๒๓-๒๔

^{๔๕} พุ.สุ. (ไทย) ๒๕/๕๘๐-๕๘๕/๖๔๑-๖๔๔, พุ.สุ. (บาลี) ๒๕/๕๘๐-๕๘๕/๔๕๐-๔๕๓

สัตว์ที่เกิดมาแล้ว มีภัยจากความตายเป็นนิรันดร์ เหมือนผลไม้
สุกแล้วมีภัยจากการหล่นไปในเวลาเช้า ฉะนั้น

ภวณะดินที่ช่างหม้อทำไว้ทั้งหมด มีความแตกเป็นที่สุด
ฉันใด ชีวิตของสัตว์ทั้งหลาย ก็เป็นฉนั้น

มนุษย์ทั้งเด็ก ผู้ใหญ่ โง่ และฉลาด ทั้งหมด ย่อมไปสู่
อำนาจความตาย มีความตายรออยู่ข้างหน้า

เมื่อมนุษย์เหล่านั้นถูกความตายครอบงำอยู่ กำลังจะจากโลก
นี้ไปสู่ปรโลก บิดาก็ต้านทานบุตรไว้ไม่ได้ หรือหมู่ญาติก็
ต้านทานญาติไว้ไม่ได้

เมื่อพวกเขาติ กำลังเพ่งมองดูอยู่ ราพันกันเป็นอันมากอยู่นั้น
แหละว่า จงดูสัตว์แต่ละตน ๆ ถูกความตายนำไป เหมือนโคถูก
นำไปฆ่า ฉะนั้น

สัตว์โลกถูกความแก่และความตายครอบงำอยู่อย่างนี้
เพราะฉะนั้น นักปราชญ์ทั้งหลายทราบชัด ความเป็นจริงของ
สัตว์โลกแล้ว ย่อมไม่เศร้าโศก

ท่านไม่รู้ทางของผู้มาหรือผู้ไป เมื่อไม่เห็นที่สุดทั้ง ๒ นี้ ถึง
จะคร่ำครวญ เบียดเบียนตนอยู่ จะพึงนำประโยชน์อะไรมาได้
บ้าง บัณฑิตผู้มีปัญญาเห็นประจักษ์ก็จะพึงกระทำเช่นนั้นบ้าง

บุคคลผู้ได้รับความสงบใจ เพราะการร้องไห้ เพราะความ
เศร้าโศกก็หาไม่ ทุกข์ย่อมเกิดแก่ผู้นั้นยิ่งขึ้น และร่างกายของเขา
ก็มีแต่จะซิดเซียวลง

ผู้ที่เบียดเบียนตนเอง ย่อมจะซุบซอม ไม่พ่องไส สัตว์
ทั้งหลายผู้ละไปสู่ปรโลก หากคุ้มครองตนอยู่ด้วยการคร่ำครวญ
นั้นได้ไม่ ฉะนั้น การคร่ำครวญจึงเป็นสิ่งที่ไร้ประโยชน์

ผู้ทอดถอนใจถึงคนที่ตายไปแล้วอยู่เสมอ บรรเทาความเศร้า
โศกไม่ได้ ตกอยู่ในอำนาจแห่งความเศร้าโศก ย่อมได้รับทุกข์
มากขึ้น

ท่านจงดูแม่คนเหล่านี้ผู้ใกล้จะตายไปตามกรรมและสัตว์ทั้งหลายในโลกนี้ ผู้ตกอยู่ในอำนาจมัจจุราช ต่างพากันดิ้นรนอยู่ทั้งนั้น

อาหารใด ๆ ที่สัตว์ทั้งหลายสำคัญหมาย อาการนั้น ๆ ย่อมแปรผันเป็นอื่นไป การพลัดพรากจากกันและกันเช่นนี้ มีอยู่เป็นประจำ ท่านจงพิจารณาดูความเป็นจริงของสัตว์โลกเถิด

บุคคลแม้จะดำรงชีวิตอยู่ถึง ๑๐๐ ปี หรือเกินไปบ้างก็ตาม ก็ต้องพลัดพรากจากหมู่ญาติและต้องละทิ้งชีวิตไว้ในโลกนี้แน่นอน

เพราะฉะนั้น บุคคลพึงธรรมชาติของพระอรหันต์แล้ว เห็นคนล่วงลับดับชีวิตไป กำหนดรู้ว่าผู้ล่วงลับดับชีวิตไปนั้น ไม่สามารถฟื้นคืนชีวิตอยู่ร่วมกับเราได้อีก ควรกำจัดความรำครวญ

ธีรชนผู้มีปัญญา ฉลาดปราศรัยเปรี๊ยะ ควรขจัดความโศกเศร้าที่เกิดขึ้นโดยฉับพลัน เหมือนลมพัดนุ่นปลิวไป เหมือนคนใช้น้ำดับไฟที่กำลังไหม้ลูกกลม ฉะนั้น

บุคคลผู้แสวงหาความสุขแก่ตน ควรกำจัดความคร่ำครวญ ความทะยานอยาก และโทมนัสของตน

บุคคลผู้ถอนลูกศรคือกิเลสได้แล้ว เป็นผู้ไม่มีตัณหาและทิฐฐิอาศัย ถึงความสงบใจ ล่วงพ้นความเศร้าโศกได้ทั้งหมด ไม่มีความเศร้าโศก ชื่อว่าดับกิเลสได้แล้ว

ความตาย แม้จะมีความหมายในเชิงลบ แต่พระพุทธศาสนามิได้มองในเชิงลบ กลับนำมาเป็นกำลังใจในการสร้างสิ่งที่ดีงามให้เกิดขึ้นในจิตใจ พระพุทธเจ้าทรงนำสิ่งที่ปรากฏอยู่ในชีวิตจริงมาเป็นอุปกรณ์ในการสอน ทรงนำเอามาเป็นเครื่องเตือนสติไม่ให้ประมาทในวัยหลังคิดว่า เรายังอยู่ในวัยหนุ่ม ยังมีชีวิตอีกยืนยาว ทรงสอนว่าในชีวิตของมนุษย์นั้นมีเทวทูตมาเตือนใจไม่ให้ประมาทอยู่เสมอ สุดแต่ว่ามนุษย์จะเข้าใจได้มากน้อยเพียงใด ถ้ามนุษย์เข้าใจในเทวทูตที่มาปรากฏอยู่ในชีวิต ประพฤติตนไม่ประมาท เห็นภัยในความยึดมั่นถือมั่น ที่เป็นบ่อเกิดของการเกิดและการตาย ไม่ยึดมั่นถือมั่น ก็จะพ้นจากความ

เกิดและความตายที่ประสبوอยู่ได้ พ้นจากทุกข์ทั้งปวงได้ ในเทวทูตสูตร^{๔๖} พระพุทธเจ้าตรัสถึงความตายว่าเป็นหนึ่งในเทวทูต ๕ ประการ^{๔๗} ที่ปรากฏอยู่บนโลกมนุษย์^{๔๘} โดยสอนให้พิจารณาว่า แม้ตัวเรา ก็มีความตายเป็นธรรมดาไม่ล่วงพ้นความตายไปได้ ควรที่เราจะทำความดีทางกาย ทางวาจา ทางใจ พระพุทธเจ้าตรัสสอนไว้ในเทวทูตสูตร ว่า

มาณพเหล่าใดอันเทวทูตตักเตือนแล้ว ยังประมาทอยู่ มาณพเหล่านั้นเข้าถึงหมู่ที่เลว ย่อมเศร้าโศกตลอดกาลนาน

ส่วนสัตบุรุษเหล่าใดเป็นผู้สงบในโลกนี้ อันเทวทูตตักเตือนแล้ว ไม่ประมาทในอริยธรรมในกาลใด ๆ เห็นภัยในความยึดมั่นถือมั่น ที่เป็นบ่อเกิดแห่งความเกิดและความตาย เพราะไม่ยึดมั่นจึงหลุดพ้น ในธรรมเป็นที่สิ้นความเกิดและความตาย

สัตบุรุษเหล่านั้นจึงถึงความเกษม มีความสุข ดับสนิทในปัจจุบัน ล่วงพ้นเวรและภัยทุกอย่าง ข้ามพ้นทุกข์ทั้งสิ้นได้แล้ว

^{๔๖} ม.อ. (ไทย) ๑๔/๒๖๑-๒๗๑/๓๐๕-๓๑๘, ม.อ. (บาลี) ๑๔/๒๖๑-๒๗๑/๒๓๐-๒๔๐

^{๔๗} เทวทูต ๕ ประการคือ

- ๑) เด็กเล็กผู้ยังอ่อนนอนหงายกึ่งเกลือกอยู่ในมูตรและกิริสาของตน
 - ๒) สตรีหรือบุรุษมีอายุ ๘๐ ปี ๙๐ ปี หรือ ๑๐๐ ปี เป็นคนชรา มีชี่โครงคด หลังโก่ง หลังค่อม ถือไม้เท้า เดินงก ๆ เงิน ๆ เก้ ๆ กัง ๆ หมดความเป็นหนุ่มสาว ฟันหัก ผมหงอก ศีรษะล้าน หนั่งเหี่ยว ตัวคกกระ
 - ๓) สตรีหรือบุรุษเจ็บป่วย ประสพทุกข์ เป็นไข้หนัก นอนจมอยู่ในมูตรและกิริสาของตน ผู้อื่นต้องช่วยพุงให้ลุกขึ้น ช่วยป้อนอาหาร
 - ๔) โจรที่ถูกจับกุมตัวมาลงอาญา ถูกลงโทษ ถูกทรมานด้วยประการต่าง ๆ
 - ๕) สตรีหรือบุรุษที่ตาย ๑ วัน ๒ วัน หรือ ๓ วัน พองขึ้นเป็นสีเขียวมีน้ำเหลืองแตกชาน
- (ม.อ. (ไทย) ๑๔/๒๖๒-๒๖๖/๓๑๐-๓๑๓, ม.อ. (บาลี) ๑๔/๒๖๒-๒๖๖/๒๓๑-๒๓๕)

^{๔๘} ดูเทียบเทวทูตสูตร ในเล่มที่ ๒๐ ปรากฏเทวทูตเพียง ๓ จำพวกคือ

- ๑) สตรีหรือบุรุษมีอายุ ๘๐ ปี ๙๐ ปี หรือ ๑๐๐ ปี เป็นคนชรา มีชี่โครงคด หลังโก่ง หลังค่อม ถือไม้เท้า เดินงก ๆ เงิน ๆ เก้ ๆ กัง ๆ หมดความเป็นหนุ่มสาว ฟันหัก ผมหงอก ศีรษะล้าน หนั่งเหี่ยว ตัวคกกระ
 - ๒) สตรีหรือบุรุษเจ็บป่วย ประสพทุกข์ เป็นไข้หนัก นอนจมอยู่ในมูตรและกิริสาของตน ผู้อื่นต้องช่วยพุงให้ลุกขึ้น ช่วยป้อนอาหาร
 - ๓) สตรีหรือบุรุษที่ตาย ๑ วัน ๒ วัน หรือ ๓ วัน พองขึ้นเป็นสีเขียวมีน้ำเหลืองแตกชาน
- (อ.จ.ต.ก. (ไทย) ๒๐/๓๖-๓๗/๑๕๑-๑๕๕, อ.จ.ต.ก. (บาลี) ๒๐/๓๖-๓๗/๑๓๓-๑๓๗)

พระพุทธเจ้าตรัสสอนภิกษุทั้งหลายถึงการที่มนุษย์ทุกคนต้องมีความตายเป็นธรรมดาไม่ล่วงพ้นความตายไปได้เลย ดังนี้^{๔๘}

ภิกษุทั้งหลาย ฐานะ ๕ ประการนี้ อันสตรี บุรุษ กฤหัสถ์ หรือบรรพชิตควรพิจารณาเนื่อง ๆ ๕ ประการเป็นไฉน คือ สตรี บุรุษ กฤหัสถ์หรือบรรพชิต ควรพิจารณาเนื่อง ๆ ว่า เรามีความแก่เป็นธรรมดา ไม่ล่วงพ้นความแก่ไปได้ ๑ เรามีความเจ็บไข้เป็นธรรมดา ไม่ล่วงพ้นความเจ็บไข้ไปได้ ๑ เรามีความตายเป็นธรรมดาไม่ล่วงพ้นความตายไปได้ ๑ เราจะต้องพลัดพรากจากของรักของชอบใจทั้งสิ้น ๑ เรามีกรรมเป็นของตน เป็นทายาทแห่งกรรม มีกรรมเป็นกำเนิด มีกรรมเป็นเผ่าพันธุ์ มีกรรมเป็นที่พึ่ง จักทำกรรมใด ดีก็ตาม ชั่วก็ตาม เราจะเป็นผู้รับผลของกรรมนั้น ๑

พระพุทธเจ้าตรัสสอนชาวเมืองอาฬวีให้ระลึกถึงความตาย เพื่อว่าจะได้ไม่ต้องกลัวความตายที่จะมีในภายภาคหน้าโดยตรัสสอนถึงว่าผู้ที่ไม่เจริญมรณสติจะกลัวความตายที่จะมาถึงตน แต่สำหรับผู้เจริญมรณสตินั้นจะไม่สะดุ้งกลัวความตายเลย พระองค์ตรัสสอนว่า

ท่านทั้งหลายจงเจริญมรณสติอย่างนี้ว่า ชีวิตของเราไม่ยั่งยืน ความตายเป็นของยั่งยืน เราพึงตายแน่แท้ ชีวิตของเรามีความตายเป็นที่สุด ชีวิตของเราไม่เที่ยง ความตายเป็นของเที่ยง คนที่ไม่เจริญมรณสติในภายภาคหน้า จะมีความสะดุ้งกลัวต่อความตาย จะร้องด้วยความกลัว เห็นความตายเหมือนเห็นงูพิษ ส่วนบุคคลใดเจริญมรณสติ ต่อไปในภายหน้า บุคคลนั้นจะไม่สะดุ้งกลัวความตาย เหมือนกับบุคคลที่เห็นงูพิษแต่ไกลจับท่อนไม้คอยระวางอยู่ตัวอยู่นั้น เพราะเหตุนี้ท่านทั้งหลายพึงเจริญมรณสติเถิด^{๔๙}

จุดมุ่งหมายของคำสอนนี้เพื่อให้เข้าใจชีวิตที่เป็นจริง เมื่อพิจารณาความตายนั้นอยู่เนื่อง ๆ ย่อมละความมัวเมาในชีวิตได้ หรือทำให้เบาบางลง^{๕๐} ได้สรุปไว้ว่า อริยสาวก

^{๔๘} อจ. ปญจก. (ไทย) ๒๒/๕๗/๕๕-๑๐๐, อจ. ปญจก. (บาลี) ๒๒/๕๗/๖๖-๖๗

^{๔๙} พุ.ธ.อ. (บาลี) ๖/๑๕

^{๕๐} อจ. ปญจก. (ไทย) ๒๒/๕๗/๑๐๐, อจ. ปญจก. (บาลี) ๒๒/๕๗/๖๗

นั้นย่อมพิจารณาเห็นดังนี้ว่า ไม่ใช่เราแต่ผู้เดียวเท่านั้นที่มีความตายเป็นธรรมดา ไม่ล่วงพ้นความตายไปได้ โดยที่แท้ สัตว์ทั้งปวงบรรดาที่มีการมา การไป การจุติ การอุบัติ ล้วนมีความตายเป็นธรรมดาไม่ล่วงพ้นความตายไปได้ เมื่ออริยสาวกนั้นพิจารณาฐานะนั้นอยู่นิ่ง ๆ มรรคย่อมเกิดขึ้น อริยสาวกนั้นย่อมเสพ อบรม ทำให้มากซึ่งมรรคนั้น เมื่อเสพอบรม ทำให้มากซึ่งมรรคนั้นอยู่ ย่อมละสังโยชน์ได้ อนุสัยย่อมสิ้นไป^{๕๒}

พระพุทธเจ้าตรัสเน้นย้ำให้ระลึกถึงความตายว่าจะมีเกิดขึ้นแก่มนุษย์ทุกคนแม้ขณะที่เคี้ยวข้าวคำหนึ่งกลืนกิน แม้ขณะที่หายใจเข้าและหายใจออก หรือหายใจออกแล้วหายใจเข้า^{๕๓} สิ่งที่จะทำให้มนุษย์ตายมีมาก ภูษิกัดเราก็กินได้ แมงป่องต่อยเราก็กินได้ หรือตะขาบกัดเราก็กินได้ เพราะเหตุนี้ เราพึ่งตาย เราพึ่งมีอันตราย เราพึ่งพลาดหกล้มก็ได้ อาหารที่เรากินแล้วไม่ย่อยก็ได้ ดิขของเราพึ่งกำเริบก็ได้ เสมหะของเราพึ่งกำเริบก็ได้ หรือลมมีพิษเพียงดังศาสตราของเราพึ่งกำเริบก็ได้ เพราะเหตุนี้เราพึ่งตาย เราพึ่งมีอันตรายนั้น^{๕๔} เพราะฉะนั้นเราไม่พึงประมาทในชีวิตเร่งชวนขวยทำสิ่งที่ควรทำเสียโดยไม่ต้องรอให้มีสิ่งอื่นมากระตุ้นให้เราทำ ใช้คุณธรรมคือความตายนี้แหละเป็นเครื่องกระตุ้นให้ทำความดี เพราะการใช้ความตายที่จะบังเกิดมีแก่ตัวเรานั้นเป็นคุณธรรมที่ไม่ประกอบด้วยความโลภ ความอยากได้ของผู้อื่น ไม่ประกอบไปด้วยความพยายามต่อผู้อื่น ไม่ประกอบด้วยความหลงผิดต่าง ๆ

เรื่องเกี่ยวกับมรณสติมีปรากฏเป็นหลักฐานว่าสอนกันมาโดยชัดเจนปรากฏเป็นหมวดหมู่อยู่ในเรื่อง มรณสติในวิสุทธิมรรคพระพุทธโฆษาจารย์^{๕๕} ได้รจนาเรื่องมรณสติไว้สรุปได้ดังนี้^{๕๖}

^{๕๒} อัง ปญจก. (ไทย) ๒๒/๕๗/๑๐๓, อัง ปญจก. (บาลี) ๒๒/๕๗/๖๕

^{๕๓} อัง ฉกก. (ไทย) ๒๒/๑๕/๔๔๖, อัง ฉกก. (บาลี) ๒๒/๑๕/๒๕๕

^{๕๔} อัง ฉกก. (ไทย) ๒๒/๒๐/๔๔๗, อัง ฉกก. (บาลี) ๒๒/๒๐/๒๕๕-๒๕๖

^{๕๕} พระพุทธโฆษาจารย์ เป็นพราหมณ์ชาวอินเดีย บ้านเกิดคือ โฆษคาม ใกล้พุทธคยาสถานที่ตรัสรู้ของพระพุทธเจ้า บิดาชื่อ เกสะ มารดาชื่อ เกสี บวชนในสำนักของพระเวทีเถระ เพื่อต้องการเรียนรู้พระอภิธรรม แต่กัมภีร์วิสุทธิมรรคให้พระเถระแห่งมหาวิหาร เกาะลังกา เพื่อทดสอบความรู้ในการแปลอรรถกถาสิงห์พ กลับเป็นภาษามคธ ลังกา (พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, หน้า ๒๘๔-๒๘๕)

^{๕๖} คณะกรรมการแผนกตำรา มหามกุฏราชวิทยาลัย, วิสุทธิมรรคแปล ภาค ๒ ตอน ๑, หน้า ๒-๔

ผู้เจริญมรณสติหาที่สังัดจากสิ่งรอบข้างที่ทำให้กวนใจออกไป ตัดปริโพธคือ ความกังวลทั้งหมดเสีย แล้วนึกในใจว่า ความตายจะมาถึงเรา ชีวิตเราจะดับสูญไป หรือนึกเพียงคำว่า ตาย ตาย ตาย เฉย ๆ ก็ได้ เช่นเดียวกัน การทำเช่นนี้ถ้ามีสติกำกับอยู่ จะเกิดธรรมสังเวชขึ้นในใจว่า โอหนอเรามีความตายเป็นธรรมดา ไม่อาจล่วงพ้นความตายไปได้เลย หมู่สัตว์ทั้งหลายก็มีความตายเป็นธรรมดาไม่ล่วงพ้นความตายไปได้ รู้สึกสังเวชสลดใจในชีวิต ขณะเดียวกันพึงระวังความคิดเรื่องที่เรานึกถึงความตายนี้ต้องนึกถึงความตายโดย แยกกาย เพราะมิฉะนั้นแล้วเมื่อนึกถึงความตายของคนที่เรารักก็จะเกิดความรู้สึกเศร้าใจ นึกถึงความตายของคนที่เราเกลียดก็รู้สึกดีใจ หรือนึกถึงคนตายที่เราไม่ได้รักไม่ได้เกลียดก็ รู้สึกเฉย ๆ เหมือนกับสัปเหร่อที่เห็นศพจนเคยชินแล้ว

เมื่อพิจารณาความตายของบุคคลที่เรารู้จัก การเศร้าโศกอาลัยเสียตายถึงผู้ที่ตายไปแล้วไม่เป็นทางก่อให้เกิดประโยชน์แก่ผู้อยู่และผู้จากไป เพราะไม่ช่วยให้ผู้ล่วงลับไปแล้ว กลับคืนเป็นขึ้นมา แต่กลับเป็นโทษแก่ผู้ที่ยังอยู่ จิตใจเศร้าหมองขุ่นมัวเป็นทุกข์ และทำ ปัญญาให้อับเฉาด้วย การรำลึกถึงผู้ตายนั้นจะบังเกิดประโยชน์ต่อเมื่อรู้จักพิจารณาด้วย โยนิโสมนสิการ ทำให้เกิดความไม่ประมาทและกำลังใจเข้มแข็งในการทำความคิดต่อไป

แต่ถ้ากล่าวตามเหตุผลที่แท้จริงแล้ว เรื่องความตายนี้ท่านก็จัดอยู่ในคติของ ธรรมดา คือ เป็นเรื่องธรรมดาอย่างหนึ่งมีเกิดก็ต้องมีตาย คือเกิดมาแล้วก็ต้องตาย หรือที่ตาย ก็เพราะได้เกิดมาแล้ว ความเกิดกับความตายนั้นเป็นของคู่กันจะเลือกเอาเพียงอย่างหนึ่งอย่างใดไม่ได้ และเป็นไปตามกระบวนการเหตุผลหรือเป็นไปตามเหตุปัจจัย มีเกิดก็มีดับหรือว่า สิ่งทั้งหลายมีความเกิดในเบื้องต้นมีความเปลี่ยนแปลงแตกสลายไปในที่สุด

การนึกถึงความตายอย่างไม่ถูกต้อง คือ มีความหวาดหวั่นพรั่นกลัว มีความ สลดหดหู่ท้อแท้ ถ้าหากระลึกถึงความตายของบุคคลที่ตนเองเกลียดชังหรือไม่พอใจ ก็จะมี ความดีใจ แต่ถ้าหากว่าบุคคลที่ตายนั้นไม่เกี่ยวข้องกับตนเองเป็นบุคคลทั่ว ๆ ไป ก็จะระลึก ถึงด้วยความเฉย หรือว่าถ้าจะระลึกถึงความตายจะมาถึงตนนั้นก็มีความหวาดหวั่นพรั่นใจ หวาดเสียวหรือมีความสลดหดหู่ท้อแท้ พระพุทธศาสนาสอนให้ระลึกถึงความตายเพื่อเป็น เครื่องกระตุ้นเตือนใจตนเองว่าความตายนั้นเป็นเรื่องธรรมดาของชีวิต มันจะต้องเกิดมีขึ้น เป็นเรื่องสืบต่อไปจากความเกิด ในเมื่อมันเป็นเรื่องธรรมดาก็ไม่ต้องไปกลัว แต่มีข้อที่น่า พิจารณาว่าความตายนั้นซึ่งเป็นของแน่นอนแต่จะมาถึงเมื่อไรไม่แน่ ชีวิตของคนเราอาจจะ สิ้น หรืออาจจะยาว ไม่มีเครื่องกำหนดให้มองเห็นได้ชัดเจน เพราะฉะนั้นจึงควรใช้เป็น

เครื่องเร่งเร้าตนเองให้มีความไม่ประมาท ที่ว่าไม่ประมาทก็คือ ชีวิตนี้มีกิจมีหน้าที่อะไรก็ควรเร่งรัดจัดทำ ชีวิตของตนจะมีค่าและความดีงามอย่างไรก็ควรเร่งขวนขวายประกอบการกรรมที่จะให้เป็นอย่างนั้น ให้ชีวิตของตนมีคุณค่า ให้อยู่อย่างมีประโยชน์ และตายไปก็มีคุณค่าเหลือทิ้งไว้ เป็นประโยชน์แก่คนอื่นภายหลังด้วย

การนึกถึงความตายนั้นต้องพิจารณาโดยแยกคายดังกล่าวแล้ว ซึ่งถ้ายังไม่สามารถทำให้ธรรมสังเวชเกิดขึ้นได้ พระพุทธโฆษาจารย์แนะนำให้พิจารณาดังต่อไปนี้^{๕๖}

(๑) พิจารณาความตายจะเกิดขึ้นเหมือนเราเป็นนักโทษอยู่ต่อหน้าเพชรฆาตที่กำลังเงื้อมดาบจะฟันเราอยู่ คนที่เกิดมาแล้วบนโลกนี้ต้องตายทุกคน ความตายติดมากับการเกิด คนที่เกิดมาแล้วต้องตายด้วยกันทุกคน ตั้งแต่เวลาที่เราก่อเกิดมาก็บ่ายหน้าสู่ความตายอยู่ตลอดเวลา เหมือนดวงอาทิตย์ที่ขึ้นแล้วก็บ่ายคล้อยไปสู่พระอาทิตย์ตกดิน ชีวิตเราก็เช่นเดียวกัน เมื่อเกิดมาแล้วก็หันหน้าไปสู่ความตายทุกนาที ทุกวินาที น้ำค้างที่หยอดหยู้าเมื่อพระอาทิตย์ขึ้นก็ค่อย ๆ หายไป อายุของสัตว์ทั้งหลายก็เหมือนกันฉนั้นนั้น วันและคืนล่วงไป ชีวิตก็ใกล้ดับเข้าไป อายุของสัตว์ทั้งหลายก็สิ้นไป ดังนั้นความตายจึงเกิดขึ้นกับเราอย่างแน่นอน

(๒) พิจารณาความตายเป็นสิ่งสุดท้ายของชีวิต โลกทั้งปวงถูกชาติติดตาม ถูกชราไล่ตาม ถูกพยาธิครอบงำ ถูกภพกรรมทำลายล้าง สมบัติที่เรามีอยู่ถูกความตายทำลายไปเสียหายหมดสิ้นไม่เหลือสิ่งใดไว้เป็นของเราไว้เลยแม้แต่สิ่งเดียว ความตายนั้นบดขยี้ไม่วันแม้ใคร ๆ ชัยภูมิสำหรับพลม้าก็ไม่มี สำหรับพลรถก็ไม่มี สำหรับพลราบก็ไม่มี และไม่มีใครอาจเอาชนะได้ด้วยเวทมนต์หรือด้วยให้ทรัพย์เป็นสินบน ความตายจึงเป็นสิ่งเที่ยงแท้สำหรับสัตว์ทั้งหลาย เมื่อความตายเกิดขึ้นเราก็ไม่เหลือทรัพย์หรือสิ่งใด ๆ เลยแม้แต่สิ่งเดียว

(๓) พิจารณาความตายโดยการเปรียบเทียบกับบุคคลทั้ง ๗ ประเภทคือ ๑) เปรียบเทียบกับผู้มียศใหญ่ ๒) เปรียบเทียบกับผู้มีบุญมาก ๓) เปรียบเทียบกับผู้มีเรี่ยวแรงมาก ๔) เปรียบเทียบกับผู้มีฤทธิ์มาก ๕) เปรียบเทียบกับผู้มีปัญญามาก ๖) เปรียบเทียบกับพระปัจเจกพุทธ ๗) เปรียบเทียบกับพระสัมมาสัมพุทธเจ้า โดยบุคคลทั้งเจ็ดประเภทนี้เป็นผู้ที่ชาวโลกยกย่องก็ยังต้องตาย แล้วเราเล่า จะรอดพ้นจากความตายได้อย่างไร ความสำเร็จหรือความล้มเหลวทุกอย่างในโลกนี้มีจุดสุดท้ายคือ ความเสื่อมสลาย

^{๕๖} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๔-๒๔

ทั้งสิ้น สิ่งเหล่านี้ไม่ว่าจะเป็นบุคคล สถาบัน อารยธรรม หรือชีวิตของมนุษย์เองก็ตามไม่
พ้นการเกิดขึ้น ตั้งอยู่ และดับไปเช่นกัน

(๔) พิจารณาว่าร่างกายเป็นสาธารณะแก่สัตว์และปัจจัยแห่งความตายมากชนิด
มีสัตว์ที่อาศัยอยู่ในร่างกายนี้มากมาย ไม่ว่าจะเป็นเชื้อโรค เชื้อแบคทีเรีย พยาธิหรือแม้แต่
สัตว์ต่าง ๆ ก็อาศัยอยู่ในร่างกายของเรานี้ได้เช่นกัน ร่างกายนี้เป็นที่ เกิด แก่ ตาย เป็นที่ถ่าย
อุจจาระ ปัสสาวะของพวกสัตว์เหล่านั้น เป็นทั้งอาหารของพวกสัตว์เหล่านั้น บางคราวก็
ทำให้เราเจ็บปวด เป็นไข้ เป็นโรคภัยต่าง ๆ บางคราวก็อาจทำให้เราตายได้เช่นกัน

ปัจจัยทั้งหลายที่มีอยู่ภายนอกร่างกายนี้ก็อาจทำให้เราตายได้เช่นกัน สัตว์มีพิษ
ทั้งหลายอาจกัดเราหรือต่อยเราทำให้เราตายก็ได้ อวูฐทั้งหลายอาจมาทิ่มแทงเราเมื่อไรก็อาจ
เป็นได้ทั้งตอนตื่นอยู่และตอนหลับอยู่ แม้แต่สิ่งธรรมดาที่ไม่เป็นอวูฐก็อาจฆ่าเราได้
เช่นเดียวกัน ไม้เสียบตาย ไฟฟ้าดูดตาย หรือตกต้นไม้ตาย ตกบ้านตาย เป็นต้น

ปัจจัยที่ทำให้เราตายนั้นมีทั้งภายนอกร่างกายของเรา และทั้งภายในร่างกายของ
เรา ปัจจัยแห่งความตายจึงมีมากมาย ฟังกำหนดดูเถิด แม้แต่เราจะระวางตัวอย่างไร ก็ไม่
อาจหลุดรอดพ้นความตายไปได้เลย ควรที่เราจะเร่งรีบขวนขวายทำกิจที่เป็นประโยชน์ที่เป็น
แก่นสารในชีวิตให้มากเข้าไว้

(๕) พิจารณาความตายโดยพิจารณาว่าอายุเป็นของอ่อนแอ อายุของคนเรานี้จะ
หมดไปนั้นง่ายตาย เนื่องจากชีวิตของมนุษย์ผูกพันอยู่กับลมหายใจเข้าออก ผูกพันอยู่กับ
อิริยาบถน้อยใหญ่ ผูกพันอยู่กับความเย็นความร้อน ผูกพันอยู่กับธาตุ ๔ และผูกพันอยู่กับ
อาหาร

มนุษย์นั้นหายใจเข้า ไม่หายใจออกก็ตาย หายใจออกไม่หายใจเข้าก็ตาย ไม่
หายใจเลยก็ตาย เช่นกัน อายุของเราจึงนับว่าน้อยเพราะผูกติดอยู่กับลมหายใจเข้าออก

มนุษย์นั้นนอนมากก็ไม่ได้ นั่งมากก็ไม่ได้ ยืนมากก็ไม่ได้ เดินมากก็ไม่ได้
ถ้าทำเกินไปก็อาจขาดใจตายได้เช่นเดียวกัน

ธาตุทั้ง ๔ คือ ธาตุดิน น้ำ ไฟ ลม มีสิ่งใดมากไปก็อาจทำให้คนเราตายได้
เช่นกัน มีดินมากก็หิวน้ำ ไม่ได้ทานน้ำก็ตาย มีน้ำมากน้ำก็ท่วมปอดตาย มีไฟมากก็เป็น
ลมชักตาย มีลมมากก็จุกเสียดแน่นท้องตายได้เช่นเดียวกัน

อาหารนั้น เมื่อมนุษย์เรามีอาหารทานจึงจะมีชีวิตอยู่ได้ ไม่มีทานก็ต้องตาย
เช่นกัน มีทาน แต่ทานมากก็ตายเช่นเดียวกัน

(๖) พิจารณาความตายโดยชีวิตไม่มีนิมิต คำว่านิมิตนี้ หมายถึง ชีวิต พยาธิ กาล สถานที่ที่สัตว์จะตาย และภพที่ไปในเบื้องหน้า ชีวิตไม่มีนิมิตเพราะมนุษย์จะตายตั้งแต่เมื่อไรนั้น ไม่อาจทราบได้แน่นอน จะตายตั้งแต่ปฏิสนธิในครรภ์มารดา จะตายตั้งแต่อยู่ในครรภ์ หรือคลอดมาแล้วอยู่นานได้เท่าใดนั้นไม่อาจทราบได้ ชีวิตจึงชื่อว่าไม่มีนิมิต พยาธิไม่มีนิมิตเพราะเราจะตายด้วยโรคอะไรนั้นไม่อาจทราบได้แน่นอน จะทราบได้แน่นอนก็เฉพาะได้ตายไปแล้วเท่านั้น ตอนที่ยังมีชีวิตอยู่จึงไม่อาจทราบได้ กาลเวลาที่จะตายก็ไม่แน่นอนเช่นกัน อาจจะเป็นไปได้ทั้ง เช้า สาย เทียง บ่าย เย็น กลางคืน ก็อาจตายได้ตลอดเวลา สถานที่ที่สัตว์จะตายก็ไม่อาจทราบได้ว่า เมื่อเกิดมาแล้วจะต้องไปตายที่ตรงนั้น หรือที่ตรงนั้นเป็นที่ตายของสัตว์นั้น ๆ และท้ายที่สุด ภพที่จะไปในเบื้องหน้าก็ไม่ มีทางที่จะรู้ได้ว่าจะไปในภพภูมิใด จะไปเกิดเป็นมนุษย์ เป็นเทวดา หรือว่าเป็นสัตว์ ก็ไม่อาจทราบได้

(๗) พิจารณาความตายว่าชีวิตมีกำหนดกาล มนุษย์ที่เกิดมาแล้วมีกำหนดอายุน้อย ที่มีอายุมากกว่าร้อยนั้นหายาก ที่น้อยกว่าร้อยนั้นมีเยอะกว่า อายุของเรานั้นอาจสั้นก็ได้ หายใจเข้ายังไม่หายใจออกก็อาจตายได้ หายใจออกยังไม่ทันหายใจเข้าก็อาจตายได้เช่นกัน อายุจึงชื่อน้อย มีนิมิตน้อยเท่านั้น

(๘) พิจารณาว่าชีวิตมีขณะสั้น ชีวิตนี้เมื่อพุดถึงในทางปรมาตม์แล้วความตายเกิดขึ้นเพียงชั่วขณะจิตดวงหนึ่งเท่านั้น เกิดขึ้นและดับไป การเกิดขึ้นและดับลงอยู่ตลอดเวลาเหมือนดังล้อเกวียนเคลื่อนที่อยู่ จะมีเพียงจุดเดียวเท่านั้นที่สัมผัสกับพื้น อดีตหมดไป อนาคตก็ไม่ใช่จริง ชีวิตจริงมีแต่ปัจจุบันที่เกิดและดับอยู่ตลอดเวลา

เมื่อพิจารณาความตายดังว่ามาทั้งแปดข้อนี้แล้ว หรือข้อใดข้อหนึ่งโดยพิจารณาบ่อย ๆ หรือทำจนคล่องแคล่ว สติมีความตายเป็นอารมณ์จะปรากฏขึ้น ความสังเวชสลดใจ ในชีวิตก็จะเกิดขึ้น และญาณก็เกิดขึ้น นิเวศทั้งหลายก็จะระงับ องค์กรามก็จะปรากฏ แต่ อารมณ์นี้มาพร้อมกับความสังเวชจึงมีความตั้งมั่นของจิตไม่ถึงอัปนาสมาธิถึงได้แต่เพียงอุปจารสมาธิเท่านั้น

๒.๑.๓ ผลที่ได้รับจากคำสอนเรื่องความตาย

ความตายเป็นสิ่งที่มีความหมายต่อชีวิตไม่เฉพาะแต่ภายหลังเมื่อระบบชีวิตใน ร่างกายหยุดทำงานหรือเมื่อชีวิตสิ้นสุดลงเท่านั้น แต่ในฐานะที่มนุษย์เป็นสิ่งมีชีวิตที่มีความ

สำนึกในการดำรงอยู่และสามารถอนุมานถึงความสำเร็จสูงสุดการดำรงอยู่ของตนเองที่ต้องเกิดขึ้นอย่างแน่นอนเหมือนกับสิ่งมีชีวิตอื่นๆ ทั้งหลาย ดังนั้นการเข้าใจความตายย่อมมีผลกระทบต่อชีวิตตลอดการดำรงอยู่ที่เดียว เพราะเหตุนี้การศึกษาเพื่อให้เข้าใจความหมายที่แท้จริงของความตายจึงมีความสำคัญต่อมนุษย์อย่างยิ่ง เพราะนอกจากความเข้าใจที่ถูกต้องในเรื่องความตายจะเป็นประโยชน์ต่อมนุษย์ในขณะนาที่แห่งการเผชิญกับความตายแล้วยังเป็นประโยชน์ต่อทุกขณะของการดำรงอยู่อีกด้วย

พระพุทธเจ้าตรัสรับรองถึงการนึกถึงความตายทุก ๆ วันว่า จะทำให้เป็นคนไม่มัวเมาในความเป็นหนุ่มสาว หรือไม่มัวเมาในชีวิต ทำให้เร่งขวนขวายทำความดีต่าง ๆ ทำให้ไม่ทำความชั่วทั้งทางกาย ทางวาจา และทางใจ เมื่อบำเพ็ญมรรคสมาธิมาก ๆ เข้ามรรคก็จะเกิดขึ้น เมื่อเจริญมรรคมาก ๆ เข้าก็สามารถละสังโยชน์ได้ และอนุสัยก็จะสิ้นไป^{๕๘}

ส่วนในหนังสือวิสุทธิมรรคได้แสดงผลของการปฏิบัติว่า^{๕๙} ผู้เจริญมรรคสมาธิอยู่เป็นประจำจะเป็นผู้ไม่ประมาทได้ความไม่ยินดีในภพทั้งปวง เป็นคนไม่กลัวความตาย เป็นผู้คิดเทียบการทำบาป ไม่มากไปด้วยการสะสม ปราศจากความตระหนี่ อนิจจสัญญาที่ชำระ ทักษสัญญาและอนัตตสัญญาก็ย่อมปรากฏไปตามแนวของอนิจจสัญญานั้น เป็นผู้ไม่สะดุ้ง ไม่กลัวตาย ไม่หลงตาย ถ้ายังไม่ได้บรรลุมรรคในชาติปัจจุบันก็เป็นผู้มีสุดดีเป็นที่ไปในเรื่องหน้า ผู้เจริญมรรคสมาธิจะมีสติที่ประกอบไปด้วยความตายเป็นอารมณ์ แต่ด้วยอารมณ์ของมรรคสมาธิเป็นสภาวะธรรม และมีอารมณ์เป็นที่ตั้งแห่งความสังเวชจึงได้สมาธิถึงขั้นอุปจารสมาธิเท่านั้น ยังไม่ถึงอัปปนาสมาธิ แม้ได้เพียงเท่านี้ก็ระงับเสียได้ซึ่งนิวรณ์ทั้งหลาย

การระลึกถึงความตายที่ท่านเรียกว่ามรรคสมาธิ มาเป็นเครื่องกระตุ้นเร่งเร้าใจให้ขวนขวายกระทำการต่าง ๆ มิใช่กระทำด้วยโลภะ โทสะ โมหะ และแม้ไม่มีความทุกข์ ไม่มีกิเลสเข้ามาบีบคั้น ก็ให้สามารถขวนขวายกระทำสิ่งที่ดีงามอันเป็นการกระทำได้ด้วยคุณธรรมของตนเอง คือมีความไม่ประมาทได้เสมอ^{๖๐} ความตายแม้เป็นสิ่งที่ไม่น่าพอใจ

^{๕๘} อภ. ปญจก. (ไทย) ๒๒/๕๗/๑๐๐-๑๐๓, อภ. ปญจก. (บาลี) ๒๒/๕๗/๖๕

^{๕๙} คณะกรรมการแผนกตำรา มหามกุฏราชวิทยาลัย, วิสุทธิมรรคแปล ภาค ๒ ตอน ๑, หน้า ๒๓-๒๔

^{๖๐} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), มรรคสมาธิ, พิมพ์ครั้งที่ ๓, (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์มูลนิธิพุทธธรรม, ๒๕๔๕), หน้า ๓๖

เป็นการพลัดพรากจากกัน ก็ใช้เหตุการณ์ที่โศกเศร้านั้นเป็นตัวสร้างบุญ สร้างกุศลให้เกิด
 ขึ้นกับใจตัวเอง และแก่ผู้อื่น^{๖๑} การระลึกถึงความตายนั่นสอนให้ระลึกถึงความตายเรื่อง
 เป็นเครื่องกระตุ้นเตือนใจตนเอง ว่าความตายเป็นเรื่องธรรมดาของชีวิต มันจะต้องเกิดมีขึ้น
 แน่นอน เป็นเรื่องสืบต่อจากความเกิดในเมื่อมันเป็นเรื่องธรรมดาที่ไม่ต้องไปกลัวแต่มีข้อที่
 นำพิจารณาว่าความตายนั่นเป็นของแน่นอน แต่จะมาถึงเมื่อไรไม่แน่นอน ชีวิตของคนเรา
 อาจจะสั้น หรืออาจจะยาว ไม่มีเครื่องกำหนดให้มองเห็นได้ชัดเจน เพราะฉะนั้นจึงควรใช้
 ความตายเป็นเครื่องเร่งเร้าตนเองให้ตนเองไม่มีความประมาท ที่ว่าไม่ประมาทก็คือ ชีวิตมี
 กิจมีหน้าที่อะไรก็ควรเร่งรัดจัดทำ ชีวิตของตนจะมีค่าและมีความดีงามอย่างไรก็ควรเร่ง
 ขวนขวายประกอบกรรมที่จะให้เป็นอย่างนั้น ให้ชีวิตของตนมีคุณค่า ให้อยู่อย่างมี
 ประโยชน์ และตายไปก็มีคุณค่าเหลือทิ้งไว้เป็นประโยชน์แก่คนอื่นภายหลังด้วย^{๖๒}

^{๖๑} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๗

^{๖๒} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๑

บทที่ ๓

ความตายในทัศนะของพุทธทาสภิกขุ

ในบทนี้ผู้วิจัยจะได้ศึกษาทัศนะเรื่องความตายของท่านพุทธทาสในแง่มุมต่าง ๆ พร้อมทั้งคำสอนที่เกี่ยวกับความตาย คือ การปฏิบัติตนก่อนตาย พิณัยกรรม การรณฆมาต และสิทธิที่จะตายของผู้ป่วย

๓.๑ เครื่องป้องกันความตาย

ท่านพุทธทาสได้สอนเรื่องเกี่ยวกับความตาย พร้อมได้แสดงทัศนะที่เกี่ยวกับวิธีเอาชนะความตาย ท่านแสดงว่าธรรมะเป็นค้ำฟ้าประเจียดใช้ป้องกันความตายได้

ท่านพุทธทาสกล่าวว่าธรรมะเป็นเสมือนค้ำฟ้าประเจียดป้องกันความตาย มี ๒ ความหมาย^๑ คือ

๑) อย่าให้ตายก่อนอายุขัย หมายความว่า ให้อยู่ไปจนหมดอายุขัย เท่าที่จะอยู่ได้เพียงไร ก็อยู่ได้ถึงเพียงนั้น

๒) ป้องกันความตายโดยสิ้นเชิง คือไม่ให้มีความตายโดยประการทั้งปวง เมื่อเข้าถึงธรรมะสูงสุดแล้ว บุคคลนั้นจะไม่มีวันเกิด ไม่มีความแก่ ไม่มีความเจ็บ ไม่มีความตาย เพราะถอนอุปาทาน^๒ว่า เรา ว่า ของเราได้สิ้นเชิงแล้ว จะเป็นผู้อยู่เหนือความตาย

คำว่า “ค้ำฟ้าประเจียด” ในเทศานี้ ท่านพุทธทาสหมายถึงเครื่องวางอันศักดิ์สิทธิ์ ที่บุคคลมีแล้วจักป้องกันตัวให้ปราศจากอันตราย แม้แต่ความตาย ดังที่บุคคลเขาใส่ค้ำฟ้าประเจียดแล้วก็ต่อสู้กัน เพื่อจะเอาชนะชนะ ด้วยหวังว่าค้ำฟ้าประเจียดนั้น จักเป็นเครื่องคุ้มครอง แต่นั่นเป็นเรื่องของเด็ก ค้ำฟ้าประเจียดชนิดนั้นยังไม่ยึดถือเป็นสาระอะไรได้มากมายนัก แต่ค้ำฟ้าประเจียดคือธรรมะนี้ คุ้มได้จริงๆ

^๑ พุทธทาสภิกขุ, *ธรรมทานก่อนตาย*, (กรุงเทพฯ ๑ : ธรรมสภา, ๒๕๔๔), หน้า ๑๒๘

^๒ อุปาทาน คือ ความยึดมั่น, ความถือมั่นด้วยอำนาจกิเลส มี ๔ คือ ๑ กามอุปาทาน ความถือมั่นในกาม ๒. ทิฏฐุปาทาน ความถือมั่นในทิฏฐิ ๓. สิลัพพอุปาทาน ความถือมั่นในศีลและพรต ๔. อัถควาทุปาทาน ความถือมั่นว่าท้าวตน (พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), *พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์*, พิมพ์ครั้งที่ ๕, (กรุงเทพฯ ๑ : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๓), หน้า ๔๓๓)

ท่านพุทธทาสได้ให้ความหมายของธรรมะว่า โดยใจความแล้ว ธรรมะ หมายถึงทุกสิ่งไม่ว่าอะไรทั้งหมดทุกอย่าง มีความหมายที่สามารถแยกออกมาได้เป็น ๓ ความหมาย^๓ คือ^๔

ความหมายที่ ๑ หมายถึง ธรรมชาติทุกสิ่งทุกอย่าง มักจะเรียกว่า สภาวะธรรม คือธรรมที่เป็นอยู่เอง หรือสิ่งที่เป็นอยู่เอง หรือเรียกว่า ธรรมชาติ หมายถึงตัวธรรมชาติทั้งหลายทุกสิ่งทุกอย่างไม่ยกเว้น จะเป็นรูปธรรม นามธรรม หรือความคิด ความนึกอะไรก็ตาม ซึ่งมีอยู่แก่สัตว์ทั้งหลายตามธรรมชาติแล้ว

ความหมายที่ ๒ หมายถึง กฎของธรรมชาติ เป็นกฎเกณฑ์ที่มีอยู่ในธรรมชาติอยู่แล้ว เป็นพลังขับเคลื่อนให้ธรรมชาติดำเนินไป กฎเกณฑ์นี้เรียกว่า สัจธรรม

ความหมายที่ ๓ หมายถึงหน้าที่ที่มนุษย์จะต้องประพฤติปฏิบัติให้ถูกต้องตรงตามกฎของธรรมชาติ อย่างนี้เรียกว่า ปฏิบัติธรรม

จากการศึกษาแนวคิดของท่านพุทธทาส ผู้วิจัยสรุปได้ว่าท่านพุทธทาสเห็นว่า มนุษย์เกิดมาอยู่ภายใต้กฎเกณฑ์ของธรรมชาติครอบงำอยู่ มนุษย์จึงมีหน้าที่ที่จะต้องปฏิบัติให้ถูกต้องตามกฎเกณฑ์ของธรรมชาตินั้น ๆ นับตั้งแต่หน้าที่ที่จะแสวงหาอาหารให้มีชีวิตเป็นอยู่ ตลอดถึงหน้าที่ต่าง ๆ ที่จะต้องประพฤติปฏิบัติต่อสัตว์ ต่อบุคคลที่มาเกี่ยวข้องกับตัว จนกระทั่งถึงหน้าที่สูงสุด คือการทำตนให้พ้นจากความทุกข์โดยประการทั้งปวง เป็นการปฏิบัติเพื่อให้บรรลุถึงพระนิพพานก็ยังเรียกว่าหน้าที่ของมนุษย์อยู่ และหน้าที่ทั้งหมดล้วนแต่จะต้องเป็นไปตามกฎของธรรมชาติ จะฝืนกฎของธรรมชาติไม่ได้ การที่มนุษย์มีความทุกข์ ก็เป็นไปตามกฎธรรมชาติ การที่มนุษย์มีหน้าที่ที่จะต้องเอาชนะความทุกข์ให้ได้ จึงต้องเป็นไปตามกฎของธรรมชาติด้วย แม้ว่าจะเป็นไปในทางตรงกันข้าม ดังนั้น ขึ้นชื่อว่าหน้าที่แล้ว จะต้องอนุโลมตามกฎของธรรมชาติทั้งสิ้น

ท่านพุทธทาสได้อธิบายความหมายของธรรมะคือหน้าที่ที่มนุษย์ต้องปฏิบัติตามธรรมชาติ โดยลำดับความสำคัญตั้งแต่ต้นจนถึงหน้าที่สูงสุดที่มนุษย์ต้องทำคือทำตนให้หลุดพ้นเพื่อเอาชนะความตายท่านพุทธทาสอธิบายเป็นขั้นตอนสรุปดังนี้^๕

^๓ ในหนังสือมหิตลธรรม ท่านพุทธทาสได้ให้ความหมายธรรมว่ามี ๔ ความหมาย คือ ๑) ธรรมชาติ ๒) กฎของธรรมชาติ ๓) หน้าที่ ๔) ผลที่เกิดมาจากหน้าที่ (พุทธทาสภิกขุ, มหิตลธรรม, มปท, ๒๕๑๘, หน้า ๓๖๑-๓๖๒)

^๔ พุทธทาสภิกขุ, ธรรมทานก่อนตาย, หน้า ๑๒๕-๑๓๐

๑) มนุษย์ต้องปฏิบัติหน้าที่ที่เรียกว่ากรรม ถ้าไม่ปฏิบัติแล้วจะต้องตาย เช่น ไม่หาอาหารกินก็ต้องตายไม่ว่าจะเป็นมนุษย์ หรือสัตว์เดียรัจฉาน การที่ไม่ทำมาหากิน เป็นการไม่ปฏิบัติธรรมะอย่างยิ่ง หรือเป็นการปฏิบัติผิดธรรมะอย่างยิ่ง ในเมื่อธรรมะ แปลว่า หน้าที่ตามกฎของธรรมชาติ ผู้ที่ไม่ทำมาหากินจึงต้องตาย นี่เรียกว่าไม่มีธรรมะจึง ต้องตาย แต่ถ้ามีธรรมะ คือทำหน้าที่ของตนให้บริบูรณ์แล้ว เขาก็ไม่ตาย นี่เรียกว่า ธรรมะ เป็นเหมือนผ้าประเจียดสามารถปะทะความตาย ทำให้บุคคลนั้นมีชีวิตรอดอยู่ได้

๒) ธรรมะในความหมายของการประพฤติธรรมจรรยาทั่วไป ที่เกี่ยวกับ สังคม เป็นหน้าที่ที่แต่ละคนจะต้องประพฤติ จะต้องปฏิบัติ เมื่อไม่ประพฤติไม่ปฏิบัติ ก็ คือไม่มีธรรมะ ไม่มีธรรมะก็เหมือนไม่มีผ้าประเจียด สำหรับปะทะกับความตาย เขาจึง ต้องตาย บางทีก็ตายโดยร่างกาย บางทีก็ตายโดยทางวิญญาณ คือตายจากคุณความดี คือ ไม่มีอะไรเหลืออยู่ที่จะเป็นความดีสำหรับเป็นมนุษย์อีกต่อไป นี่ก็เรียกว่าความตาย รวม ความแล้วก็คือ ขาดธรรมะแล้วก็จะต้องตาย

๓) ธรรมะเป็นเครื่องป้องกันโรคร้ายไข้เจ็บ ถ้ามนุษย์มีธรรมะในความหมาย ที่ว่าเป็นหน้าที่ตามธรรมชาติแล้ว ผู้นั้นก็ยากที่จะมีโรคร้ายไข้เจ็บ หรือยากที่จะตายด้วย โรคร้ายไข้เจ็บ สิ่งนี้เรียกว่าโรคร้ายไข้เจ็บ แยกออกได้เป็น ๓ ประการ^๕ คือ

(๑) โรคทางกาย ได้แก่ความเจ็บไข้ทางกายทั่วไป ต้องไปรักษากันใน โรงพยาบาลทั่วไป

(๒) โรคทางจิต ได้แก่ความผิดปกติทางด้านจิตใจ ต้องไปรักษาใน โรงพยาบาลโรคจิต

(๓) โรคทางวิญญาณ หมายความว่า ร่างกายก็สบายดี จิตใจก็ปกติดี มี อนามัยแข็งแรงดี มีทรัพย์สินสมบัติเกียรติยศชื่อเสียงพอดัว แต่ก็ยังต้องน้ำตาไหลอยู่บ่อย ๆ ต้องมีทุกข์ทรมาน บางอย่างบางประการอยู่บ่อยๆ ส่วนนี้เรียกว่าโรคทางวิญญาณ ต้องไป รักษาที่โรงพยาบาลของพระพุทธเจ้า ใช้ธรรมะในการรักษา^๖

^๕ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๓๒-๑๔๕

^๖ “ภิกษุทั้งหลาย โรค ๒ อย่างนี้ ๒ อย่างเป็นไฉน คือ โรคทางกาย ๑ โรคทางใจ ๑...”

(อง.จตุกก. (ไทย) ๒๑/๑๕๗/๒๑๗, อง.จตุกก. (บาลี) ๒๑/๑๕๗/๑๖๒)

^๗ พุทธศาสนิกชน, ธรรมทานก่อนตาย, หน้า ๑๓๓

ท่านพุทธทาสอธิบายว่าโรคที่เรียกกันว่าโรคทางกาย หรือโรคทางจิต ก็มีมูลมาจากการขาดธรรมด้วยเหมือนกัน และจะหายได้ก็ด้วยการมีธรรม ยิ่งกว่าการกินยา มนุษย์จะเจ็บป่วยอะไรขึ้นมา ก็เนื่องจากการทำผิดหน้าที่ตามธรรมชาติ เช่น ทำงานโดยไม่ระวัง จึงได้มีการเจ็บป่วยเป็นบาดแผลเกิดขึ้น เรียกว่าขาดธรรมคือสติสัมปชัญญะ ซึ่งเป็นสิ่งที่มนุษย์จะต้องมี

มนุษย์ยังมีโรคอีกหลายอย่าง นับแต่ที่รู้จักกันมากๆ เช่น โรคประสาท โรคความดันโลหิตสูง โรคเบาหวาน หรือแม้กระทั่งโรคกระเพาะอาหาร มนุษย์มักจะคิดกันว่า น้ำมันเป็นโรค แล้วก็ต้องรักษาตามวิธีของการรักษาโรค แต่ลืมไปว่า อาการชนิดนั้นเกิดขึ้นมาเพราะขาดธรรม

มนุษย์เป็นโรคกระเพาะอาหาร เพราะขาดธรรมะ ข้อนี้ไม่ได้หมายความว่า เพียงว่า เป็นผู้ที่ไม่ระมัดระวังอาหารการกิน แต่ข้อนี้หมายความว่า มนุษย์โดยมากเมื่อขาดธรรมะแล้วย่อมมีจิตใจเศร้าหมอง มีจิตใจวิตกกังวล วิตกกังวลด้วยความยึดมั่นในเรื่องตัวตน หรือของตน มากเกินไป นอนหลับไม่สนิท กระทั่งนอนไม่หลับอยู่ด้วยความวิตกกังวลมีความทุกข์ทรมาน ความวิตกกังวลนี้ทำให้นอนหลับยากและเมื่อเป็นมากเข้า ๆ ก็มีผลทางร่างกาย ทำให้เกิดโรคนับตั้งแต่โรคกระเพาะอาหารเป็นต้นไป เพราะว่าความวิตกกังวลทำให้เสียโลหิตหล่อเลี้ยงร่างกายไปเป็นอันมาก เพราะไปถูกทำลายเสียมากที่ส่วนสมอง ส่วนกระเพาะก็ขาดแคลนโลหิต นานเข้ากระเพาะอาหารก็ผิดปกติ มนุษย์ก็เป็นโรคกระเพาะอาหาร ชนิดที่รักษาได้ยากจนหมดทางที่จะรักษา ตายไปก็มี ลักษณะเช่นนี้ไม่ใช่โรคทางกายล้วน ๆ พิจารณาจะเห็นได้ว่า เพราะโรคทางวิญญาณเป็นต้นเหตุคือขาดธรรมะ มนุษย์จึงเป็นโรคทางกาย เช่น โรคกระเพาะอาหาร เป็นต้น

ความวิตกกังวล ได้ทำให้มนุษย์วิกลจริตต้องส่งไปโรงพยาบาลโรคจิต หรือโรงพยาบาลโรคประสาทก็ตาม ลักษณะนี้ก็ไม่ใช่ว่าเรื่องทางกายล้วน ๆ เป็นเรื่องของโรคทางวิญญาณที่ทำให้เกิดอาการเช่นนี้ขึ้นมา ต้องวิกลจริตต้องไปโรงพยาบาลโรคประสาทซ้ำแล้วซ้ำอีกไม่มีวันหาย เพราะต้นเหตุที่แท้จริงยังไม่ได้รับการรักษา คือไม่ได้รับการรักษาโรคทางวิญญาณให้เป็นคนหยุดความวิตกกังวลเสีย ดังนั้นจะรักษาโรคประสาท หรือโรคความดันโลหิตกันสักเท่าไรมันก็ไม่มีทางจะหายได้ เว้นเสียแต่ว่า จะได้รับการรักษาโรคทางวิญญาณ คือมีธรรมะเป็นเครื่องกำจัดความวิตกกังวลเสียได้ แม้ไม่รับประทานยาโรคนอกเหนือนั้นก็หายไปเอง

การแก้ไขโรคในทางวิญญาณ เป็นหน้าที่ของมนุษย์ มนุษย์ละเลยหน้าที่ จึงต้องได้รับโทษ คือความทุกข์หรือความตาย แต่ถ้าไม่ละเลยหน้าที่ คือมีธรรมะแล้ว ก็ไม่เป็นโรคและไม่ตาย

ดังนั้น เมื่อพิจารณาแล้วจะพบว่าโรคทั้งหลายเกิดมาจากการที่มนุษย์ทำผิดหน้าที่ตามธรรมชาติทั้งนั้น ไม่ว่าจะโรคอะไร แม้ที่สุด ตั้งแต่ทำมีดบาดมือให้เป็นแผลเจ็บปวดขึ้นมา ก็เพราะว่าทำผิดหน้าที่ ที่จะต้องมีสติสัมปชัญญะ ดังที่กล่าวแล้ว นับตั้งแต่โรคอย่างต่ำที่สุดขึ้นไปอย่างนี้ จนถึงโรคอย่างสูงที่สุด ล้วนแต่เป็นเรื่องทำผิดเพราะไม่มีสติสัมปชัญญะบ้าง เพราะความเข้าใจผิดอย่างใดอย่างหนึ่งบ้าง เพราะความไม่รู้ในสิ่งที่ควรรู้เสียเลย โดยประการทั้งปวงบ้าง นี้เรียกว่าเป็นโรคทางวิญญาณทั้งนั้น

ถ้าเราเอาใจใส่ให้มากที่สุดโรคในหน้าที่ของตนในส่วนนี้ คือมีธรรมะ ในส่วนนี้แล้ว คนเราก็จะเจ็บไข้ได้ป่วยยากที่สุด และเมื่อคนเราเจ็บไข้ได้ป่วยแล้ว ก็จะหายได้ง่ายที่สุด เดียวนี้เรามีความเจ็บความไข้แล้วเราก็ไม่รู้จะรักษาอย่างไร ไม่รู้จักกำจัดโรคนั้นออกไปได้โดยวิธีใด เพราะไม่รู้ธรรมะ คือไม่รู้หน้าที่ที่จะปฏิบัติต่อโรคนั้น

โรคต่างๆ มีเหตุมาจากความไม่เป็นปกติ ของส่วนประกอบของร่างกาย ซึ่งเป็นธรรมชาติ และเป็นไปตามกฎของธรรมชาติทั้งนั้น ไม่ว่าจะโรคอะไร ฉะนั้น ถ้าผู้ใดได้เข้าถึงความจริงข้อนี้ มีธรรมะกันจริงๆ ในข้อนี้แล้ว ก็ยากที่จะเจ็บไข้ หรือยากที่จะตายได้ นี่คือข้อที่ธรรมะเป็นเหมือนผ้าประเจียดที่จะปะทะมัจจุราชทั้งหลายไว้ ไม่ให้ครอบงำบุคคลนั้น นี้เรียกว่า ปะทะมัจจุราช ในด้านที่เป็นโรคภัยไข้เจ็บ

๔) ความตายที่จะมีมาโดยทางสังคม เช่น การถูกฆ่าตายนั่นต้นเหตุมาจากขาดธรรมะ ทำให้เป็นผู้ประพฤติด้อย่างสะเพร่า จนเกิดเรื่องเกิดราวถูกฆ่าตาย หรือการขาดธรรมะนั้น ทำให้เป็นคนเจ้าโทสะ ไปทะเลาะวิวาททำให้ถูกฆ่าตาย หรือว่าการขาดธรรมะนั้น สร้างเวรสร้างภัย ด้วยการเบียดเบียนผู้อื่น เอาเปรียบผู้อื่น ข่มเหงผู้อื่น เพราะขาดธรรมะนั้น จะทำให้ถูกฆ่าตาย

และยังมีอีกหลายประการ นับตั้งแต่เป็นคนไม่กตัญญูทวดเวทิต่อบุคคลผู้มีพระคุณ ก็ยังเป็นเหตุให้บุคคลสาปแช่ง และทำผิดเรื่อยไป จนถูกคนใดคนหนึ่งฆ่าตาย แม้แต่สุนัขที่เลี้ยงไว้นั้นเอง ก็ยังจะกัดบุคคลชนิดนี้โดยไม่ต้องสงสัยนี้เรียกว่า เพราะขาดธรรมะ จึงเปิดโอกาสแห่งความตายอันจะมีมาจากทางสังคมด้วยเหตุนี้

หากมีกรรมะ เป็นผู้ประพฤติดี ประพฤติถูกต้องตามหน้าที่ ที่มนุษย์จะต้องประพฤดิแล้ว ก็ยากที่จะตายได้ เพราะเหตุฉะนั้นแหละจึงสมกับข้อที่กล่าวไว้ในเรื่องนี้ว่า ผู้ประกอบไปด้วยกรรมะ ไม่มีการตายอันมิใช่กาละ คือยังไม่ถึงอายุขัยนั่นเอง พวกที่เขามีกรรมะเป็นหลักประกัน ย่อมมีความเชื่อมั่นในใจว่าจะอยู่ไปจนถึงที่สุดแห่งอายุขัย สุดเหตุสุดปัจจัยของสังขารด้วยกันทั้งนั้น

๕) โดยสูงสุด กรรมะทำให้ไม่มีความตายโดยประการทั้งปวง ตามมุมมองของพระพุทธศาสนาความเกิด ความแก่ ความเจ็บ ความตาย ของสัตว์ทั้งหลายนั้น เกิดมีขึ้นมาเพราะอำนาจอวิชชา ตัณหา อุปาทาน ถ้ามี อวิชชา ตัณหา อุปาทานแล้ว มนุษย์ก็ต้องเวียนว่ายตายเกิดในวัฏฏสงสาร มีความตายไม่มีที่สิ้นสุด เมื่อดับอวิชชา ตัณหา อุปาทานแล้ว มนุษย์ก็บรรลุนิพพาน ไม่มีการเวียนว่ายในวัฏฏสงสารอีกต่อไป

ถ้ายังมีอวิชชา มีความหลงยึดมั่นถือมั่นสังขารร่างกายนี้ว่า เป็นตัวตน หรือเป็นของของตนอยู่แล้ว ความตายก็จะทรมาณจิตใจของมนุษย์อยู่ตลอดไป แต่ถ้ามนุษย์เพิกถอนความยึดมั่นถือมั่นสิ่งต่างๆ ว่าเรา ว่าของเราแล้ว ความตายก็เป็นของน่าหัวเราะเยาะอย่างหนึ่งเท่านั้นเอง ไม่มีความหมายมากไปกว่านั้น

วิธีถอนความยึดมั่นถือมั่นนี้ ต้องอาศัยปัญญาของมนุษย์เองเป็นหลัก ไม่อาจจะสำเร็จได้ด้วยความเชื่อ พิธีกรรม จะสำเร็จได้ด้วยปัญญาของคนที่ศึกษาให้รู้ตามความเป็นจริงว่า จิตใจของคนเราประกอบขึ้นมาด้วยอวิชชา ตัณหา อุปาทานที่ไร จิตใจนี้ก็จะประกอบไปด้วยตัวตน และของตน ขึ้นมาทันที และความทุกข์ก็เกิดตามมาทันทีเช่นกัน

จิตใจของมนุษย์นั้นเดิมทีเป็นจิตที่บริสุทธิ์ เมื่อกิเลสเกิดขึ้นมาในจิตใจ จิตใจของมนุษย์จึงเศร้าหมอง^๔ จิตเดิมในที่นี้หมายถึงภวังคจิต กิเลสเกิดขึ้นจากประสาทสัมผัสทั้งหกของมนุษย์นั่นเองคือ ประสาทสัมผัสทางตา ประสาทสัมผัสทางหู ประสาทสัมผัสทางจมูก ประสาทสัมผัสทางลิ้น ประสาทสัมผัสทางกาย และประสาทสัมผัสทางใจ การตัดกิเลสออกไปจากใจก็ตัดได้ทางประสาทสัมผัสทั้งหมดนี้เช่นกัน เมื่อตัดออกไปแล้วก็จะไม่มีกิเลสอยู่ในจิตใจ จิตใจนี้ก็จะว่างเปล่าจากตัวตน ของตน

ในวรรณคดีของท่านพุทธทาส เมื่อใดเรามีความโง่ความหลง เกิดขึ้นมาเป็นพักๆ ว่ามีตัวเรา มีของเรา เมื่อนั้นแหละจึงจะเรียกว่า มีตัวเรา มีกิเลส มีตัณหา ที่เป็น

^๔ “ปกฺขสฺรมิทํ ภิกฺขเว จิตฺตํ ตณฺจ โข อากนฺตฺเถหิ อุปกฺกิลเสหิ อุปกฺกิลิตฺฐํ...”

(อง.เอก. (ไทย) ๒๐/๕๑/๘, อง.เอก. (บาลี) ๒๐/๕๑/๘ หรือ พุทธทาสภิกขุ, ธรรมทานก่อนตาย, หน้า ๑๓๗)

เหตุให้เกิดทุกข์ นี้ทำให้เรากล่าวได้ว่า แม้แต่สิ่งที่เรียกว่าตัวเรา ก็มีได้ตลอดเวลา สิ่งทีเรียกว่าตัวเรา มีอยู่เป็นคราวๆ เป็นพักๆ ตามที่อุปาทานเกิดขึ้นว่าตัวเราส่วนนอกนั้นมันก็มีแต่ ดิน น้ำ ลม ไฟ ขันธ์ ธาตุ อายตนะ ไปตามสภาวะธรรม เป็นธรรมชาติล้วนๆ ต่อเมื่อใด มีการกระทบ และผลอสติ แล้วเกิดอวิชา-ตัณหา-อุปาทาน-รู้สึกเป็นตัวกู-ของกู ขึ้นมาคราวหนึ่งๆ นั้นแหละเรียกว่า มีตัวเราเกิดขึ้นมาคราวหนึ่งดังนั้นจึงถือว่า สิ่งทีเรียกว่าตัวเรา นี้ มีได้มีอยู่ตลอดเวลา มีอยู่ต่อเมื่อมีอุปาทานเกิดขึ้น

กิเลส ตัณหา อุปาทาน นั้นก็เหมือนกัน มีได้มีอยู่ตลอดเวลา แต่มีเฉพาะต่อเมื่อมีอารมณ์มากระทบทางตาเป็นต้น แล้วผลอสติจึงจะเกิดขึ้น ถ้าเป็นผู้ไม่ผลอสติ เพราะได้ฟังธรรมะของพระอรหันต์ เข้าใจแจ่มแจ้งอยู่เป็นประจำแล้ว กิเลส ตัณหา ก็ไม่มีทางที่จะเกิดขึ้นได้

แม้ว่าวันหนึ่ง จะได้กระทบ ผัสสะ ทางตา ทางหู ทางจมูก ทางลิ้น ทางกายมากมายสักเท่าไร สักกี่ครั้ง ก็ไม่อาจจะเกิดตัณหาอุปาทาน ซึ่งเป็นกิเลสขึ้นได้ เรียกว่าอยู่ด้วยความสงบเป็นพื้นฐาน มีจิตว่างจากกิเลส เป็นประภัสสรอยู่เป็นพื้นฐานเป็นที่ควรชื่นชมยินดีอย่างยิ่ง เพราะปราศจากโรคทางวิญญาณ ไม่เป็นทางให้เกิดโรคทางกายหรือทางจิต

มนุษย์สามารถที่จะกำจัดโรคทางวิญญาณให้หายไป โดยการกำจัดความสำคัญมั่นหมายว่าเรา ว่าเป็นตัวเราที่เกิดขึ้นมาทั้งวันทั้งคืนแล้วการคิดนึกถึงความตายในฐานะเป็นปัญหานั้นก็จะไม่มี

มนุษย์จะมีแต่จิตชนิดหนึ่ง ซึ่งเต็มไปด้วยสติปัญญา หัวเราะเยาะความตายได้ อยู่เสมอ ความตายเป็นของเด็กเล่นนำหัวเราะเยาะอยู่เสมอ นี้เรียกว่า ความตายไม่มีด้วยเหตุที่เรามีธรรมะเหมือนผ้าประเจียดคาอยู่ที่หน้าผากของเราอยู่เป็นประจำคือมีสติสัมปชัญญะสมบูรณ์ ในความรู้เรื่องของธรรมชาติ หรือสภาวะธรรม ในความรู้เรื่องกฎของธรรมชาติ คือ สัจธรรม แล้วในความรู้เรื่องหน้าที่ที่เราจะต้องปฏิบัติตามกฎของธรรมชาติ อันเรียกว่า ปฏิบัติธรรม

ในพระไตรปิฎก พระพุทธเจ้าตรัสสอนให้มีสติ พิจารณาโลกนี้โดยความเป็นของว่างเปล่า พระองค์ตรัสสอนโมฆราชว่า “โมฆราช ท่านจงมีสติ พิจารณาโลกนี้โดยความเป็นของว่างเถิด จงถอนความเห็นว่าเป็นตัวตนเสียแล้ว พึงเป็นผู้ข้ามพ้นมัจจุราชได้ด้วย

อาการอย่างนี้ ผู้มีปกติพิจารณาเห็นโลกอยู่อย่างนี้ มัจจุราชจกมองไม่เห็น”^๕ หมายความว่า เมื่อเราเห็นโลก หรือสิ่งทั้งปวงโดยความเป็นของว่างอยู่แล้ว ความตายก็ไม่มีที่ตั้งที่อาศัย มันจึงไม่มี

จากการศึกษาธรรมะของท่านพุทธทาสได้พบว่า จิตว่างจากอุปาทาน ความตายย่อมไม่มี เพราะความตายไม่มีที่ตั้งที่อาศัย ความตายจะต้องตั้งอาศัยอยู่ที่ตัวเรา หรือชาติที่ถือว่าเป็นตัวเรา เมื่อสิ่งที่เรียกว่าชาติ หรือตัวเรานั้นมิได้มี เพราะเราไม่สำคัญคิดด้วย อวิชชาอีกต่อไป สิ่งที่เราเรียกว่าตัวเรา หรือชาติความเกิด ของมนุษย์นั้นเป็นมายา เกิดมาจาก อวิชชาความรู้และความเข้าใจผิด ถ้ามีความรู้ถูกต้องแล้ว ความคิดอย่างนั้นจะไม่มีคือ ความคิดว่ามีตัวเรานั้นจะไม่มี จะเห็นแต่ธรรมทั้งหลายทั้งปวงตามที่เป็นจริง ตามที่เป็นธรรมชาติตามที่เป็นกฎธรรมชาติ ตามที่เป็นหน้าที่ที่จะต้องปฏิบัติตามธรรมชาติเท่านั้น ไม่มีส่วนใดที่จะสำคัญคิดไปว่าเป็นตัวเรา หรือเป็นของของเรา นี้เรียกว่า เห็นโลกโดยความเป็นของว่าง จิตใจไม่ทุกข์ สติปัญญากลับสมบูรณ์ ทำอะไรๆ ก็ทำได้ดี จำอะไรก็จำเก่ง ทำการงานไม่ผิดพลาด ได้รับผลมาเท่าไรก็ยึดถือเอาเป็นของตน ปล่อยให้เป็นของธรรมชาติ

ในธรรมะของท่านพุทธทาสสมุหุญทำงานตามธรรมชาติ ทำงานเพื่องานอย่าทำงานเพื่อเงิน อย่าทำงานเพื่อเกียรติยศชื่อเสียง จึงจะไม่มีความทุกข์ แต่สิ่งที่เป็นผลงานเหล่านั้นก็ไม่ไปไหนเสีย คงมีอยู่ในการจัดการทำของบุคคลนั่นเอง แม้วามมนุษย์จะไปยึดถือว่า นี่เป็นของเรา แต่ก็ไม่มีความแย่งชิงเอาไปได้เพราะเหตุที่มีกฎหมาย มีขนบธรรมเนียมประเพณีคุ้มครองอยู่ และแม้ว่า จะมีใครมาแย่งชิงเอาไปได้ มนุษย์ก็จะมีแต่เสียงหัวเราะ ไม่มีอะไรมากไปกว่านั้น จึงไม่มีอะไรที่จะมาให้เป็นทุกข์ได้อีกต่อไป

นี้เรียกว่า แม้วามมนุษย์จะไม่มีความยึดถือในสิ่งใด มนุษย์ก็ยังคงทำอะไรได้ มนุษย์ก็ยังคงหาทรัพย์สมบัติได้ มนุษย์ก็ยังคงใช้จ่ายทรัพย์สมบัติได้ มนุษย์ก็ยังคงทำประโยชน์แก่บุคคลอื่นให้มีความสุข มีความสบาย อยู่ด้วยกันได้ทั่วไปทั้งโลก

เมื่อมนุษย์อยู่เหนือความตายเช่นนี้ ความตายจึงไม่อาจก่อปัญหาขึ้นมาได้เพราะไม่มีตัวตน ของคนที่ต้องตายอีกต่อไปแล้ว เป็นผู้อยู่เหนือความตายโดยประการทั้งปวง ธรรมะจึงเป็นเหมือนผ้าประเจียดป้องกันความตาย^๖

^๕ บุ.ศ. (ไทย) ๒๕/๑๑๒๖/๓๗๒, บุ.ศ. (บาลี) ๒๕/๑๑๒๖/๕๔๕

^๖ พุทธทาสภิกขุ, ธรรมทานก่อนตาย, หน้า ๑๒๕-๑๔๕

๓.๒ เรื่องความดับไม่เหลือ

ท่านพุทธทาสได้ให้ความหมายความดับไม่เหลือนี้ไว้ว่ามาจากคำว่า “นิพพาน นิ แปลว่าไม่เหลือ พาน แปลว่า ไป หรือดับ นิพพานจึงแปลว่าดับไม่เหลือ”^{๑๑} ท่านให้เหตุผลว่า

“มีจิตที่มีปัญญามองเห็นว่าไม่มีอะไรที่ควรยึดมั่นถือมั่นแม้แต่สักสิ่งเดียว หรือในจิตที่ว่างจากความยึดมั่นโดยสิ้นเชิง อย่างนี้แหละไม่มี ตัวกูหรือของกู มีแต่ธรรมะที่เป็นความหลุดพ้นอย่างสมบูรณ์ ซึ่งเราจะสมมุติเรียกว่า พระรัตนตรัย หรือ มรรคผล นิพพาน หรืออะไรที่เป็นยอดปรารถนาของคนยึดมั่นนั้นได้ทุกอย่าง แต่เราไม่ยึดมั่นด้วยอุปาทานในสิ่งเหล่านั้นเลย จึงดับไม่เหลือหรือนิพพาน”^{๑๒}

วิธีปฏิบัติสู่ความดับไม่เหลือ ท่านพุทธทาสกล่าวว่ามีอยู่ ๒ เวลาคือในชีวิตประจำวันและขณะจวนจะดับจิต ท่านอธิบายไว้ดังนี้

๑) ในชีวิตประจำวัน เมื่อมีเวลาว่างสำหรับทำจิตใจเมื่อไร ให้สำรวจจิตเป็นสมาธิด้วยการกำหนดลมหายใจหรืออะไรก็ได้แล้วแต่ถนัด พอสมควรก่อน แล้วจึงพิจารณาเห็นความที่สิ่งทั้งหลายทั้งปวงไม่ควรยึดมั่นถือมั่นว่าเป็นเรา หรือเป็นของเรา แม้แต่สักอย่างเดียวเป็นเรื่องอาศัยกันไปในการเวียนว่ายตายเกิดเท่านั้น หากไปยึดมั่นสิ่งใดเข้าก็จะ เป็นทุกข์ทันทีทุกสิ่ง ในทางพระพุทธศาสนาแล้วการยึดมั่นถือมั่นว่าตัวของกูนั้นคืออุปาทานและอุปาทานนี้ก็เกิดจากตัณหา^{๑๓}

^{๑๑} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๕๕

^{๑๒} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๕๕

^{๑๓} ตัณหา คือ ความทะยานอยาก, ความดิ้นรน, ความปรารถนา มี ๓ คือ ๑. กามตัณหา ความทะยานอยากในกาม อยากได้อารมณ์อันน่ารักใคร่ ๒. ภวตัณหา ความทะยานอยากในภพ อยากเป็นนั่นเป็นนี่ ๓. วิภวตัณหา ความทะยานอยากในวิภพ อยากไม่เป็นนั่นไม่เป็นนี่ อยากพรากรพันดับสูญไปเสีย (พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, หน้า ๑๒)

ท่านพุทธทาสได้อธิบายหลักปฏิจสมุปบาท^{๑๔} อธิบายเหตุเกิดสิ่งต่าง ๆ แล้วให้ตัดอุปาทาน อธิบายให้เข้าใจง่าย ๆ ว่าอุปาทานทั้ง ๔ ซ้อย่อเข้ามาเรียกโดยใช้คำเพียงสองคำคือ ตัวกูและของกูเท่านั้น ท่านเน้นว่าอย่าให้ “ตัวกูของกู” มันเข้ามายึดในจิตใจได้ ก็คืออย่าให้อุปาทานทั้ง ๔ เข้าไปยึดในจิตใจเสียได้โดยข้อธรรมที่ท่านนำมาเอามาใช้ในการตัดอุปาทานก็คือ ว่าสิ่งทั้งหลายทั้งปวงไม่ควรยึดมั่นถือมั่น^{๑๕} เป็นที่เข้าใจกันว่าท่านใช้ภาษาในการอธิบายให้คนเข้าใจได้ ไม่ต้องการใช้ภาษาวิชาการ แต่การอธิบายของท่านก็เป็นไปตามหลักทุกประการ

๒) ปฏิบัติขณะจวนจะดับจิต ในเวลาจวนเจียนจะดับจิตให้ใช้ปัญญาพิจารณาเชื่อที่จะทำให้กลับมาเกิดใหม่คือความหวังหรือความอยากหรือความยึดมั่นถือมั่นอยู่ในสิ่งใดสิ่งหนึ่ง ว่าไม่มีอะไรที่น่าจะกลับมาเกิดใหม่เพื่อเอา เพื่อเป็น เพื่อหวังอะไรอย่างใดอีกต่อไป หยุต สิ้นสุด ปิดฉากสุดท้ายเสีย จิตที่หมดหวัง มีความหวังสลาย ดับไปพร้อมกับกายอย่างไม่มีเชื่อที่จะกลับมาเกิดอีก นี่เป็นวิธีปฏิบัติต่อความตายในขณะที่จิตจวนเจียนจะดับจิตนั่นเอง^{๑๖}

ในการปฏิบัติตามแนวทางขณะดับจิตนี้ ไม่ว่าจะกำลังจะตายด้วยสาเหตุใดก็ให้นำเอาสาเหตุนั้นมาเป็นอารมณ์แล้วทำจิตให้ปราศจากตัวกูของกู แม้หากจิตดับไปเสียโดยไม่มีเวลาเหลืออยู่สำหรับให้รู้สึกได้ก็ถือเอาความดับไม่เหลือที่เราพิจารณาและมุ่งหมายอยู่เป็นประจำทุกคำเข้าเป็นพื้นฐานสำหรับการดับไป^{๑๗}

^{๑๔} ปฏิจสมุปบาท คือ สภาพอันอาศัยปัจจัยเกิดขึ้น, การที่สิ่งทั้งหลายอาศัยกันจึงเกิดมีขึ้น, การที่ทุกข์เกิดขึ้นเพราะอาศัยปัจจัยต่อเนื่องกันมา มีองค์คือหัวข้อ ๑๒ ดังนี้ ๑.เพราะอวิชชาเป็นปัจจัยสังขารจึงมี ๒. เพราะสังขารเป็นปัจจัยวิญญาณจึงมี ๓. เพราะวิญญาณเป็นปัจจัยนามรูปจึงมี ๔. เพราะนามรูปเป็นปัจจัย สฬายตนะจึงมี ๕. เพราะสฬายตนะเป็นปัจจัยผัสสะจึงมี ๖. เพราะผัสสะเป็นปัจจัยเวทนาจึงมี ๗. เพราะเวทนาเป็นปัจจัย ตัณหาจึงมี ๘. เพราะตัณหาเป็นปัจจัยอุปาทานจึงมี ๙. เพราะอุปาทานเป็นปัจจัยภพจึงมี ๑๐. เพราะภพเป็นปัจจัยชาติจึงมี ๑๑. เพราะชาติเป็นปัจจัย ชรามรณะจึงมี โสกะ ปรีเทวะ ทุกข์ โทมนัส อุปายาส จึงมีพร้อม ความเกิดขึ้นแห่งกองทุกข์ทั้งปวงนี้จึงมีด้วยประการฉะนี้ (พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, หน้า ๑๔๓-๑๔๔)

^{๑๕} ม.ม. (ไทย) ๑๒/๓๕๐/๔๒๑, ม.ม. (บาลี) ๑๒/๓๕๐/๓๔๘ หรือ พุทธทาสภิกขุ, ธรรมทานก่อนตาย, หน้า ๑๕๓

^{๑๖} พุทธทาสภิกขุ, ธรรมทานก่อนตาย, หน้า ๑๔๕

^{๑๗} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๖๓

ท่านพุทธทาสแสดงการปฏิบัติตามแนวทางขณะดับจิตไว้สอดคล้องกับเรื่องราวในมังคลัตถปิณี^{๑๘} คือ พระเถระรูปหนึ่งถูกโจรจับมัดไว้ในป่า ท่านนอนนิ่งเจริญวิปัสสนาตลอดสัปดาห์เป็นพระอนาคามี^{๑๙} จุตินั้นไปบังเกิดในเทวโลก^{๒๐} พระเถระอีกรูปหนึ่งถูกพวกโจรจับมัดไว้ในดง เมื่อได้เป็นพระอริยชีวิตสมลีสีปรีนิพพานคือบรรลุประอรหัตพร้อมกบสิ้นชีวิต^{๒๑}

การปฏิบัติในขณะจวนจะดับจิตนี้ ต้องควบคุมจิตใจมุ่งขจิตขึ้นสู่การภาวนา ไม่ให้ความหวาดกลัวภัยที่กำลังเป็นอยู่ ไม่เสียใจ ไม่น้อยใจ ไม่ท้อแท้ว่าทำความดีแล้วต้องมาประสบกับความทุกข์ทรมานต่าง ๆ ต้องมีจิตมั่นคง เมื่อจิตมั่นคงก็จะทำให้การเจริญภาวนานั้นได้ผลดี

ท่านพุทธทาสกล่าวไว้สรุปได้ว่า การเจ็บป่วยหรือทรมานนั้นให้ทำจิตว่าการเจ็บปวดมากนี้จะทำให้การดับไม่เหลืออยู่สำหรับให้รู้สึกปวดไม่ให้เห็นปรากฏหรือให้มีแต่น้อยจนเรามีสติสมบูรณ์อยู่ได้^{๒๒} การป่วยด้วยโรคเช่น อัมพาตรักษาไม่หายและต้องตายไปพร้อมกับโรคนั้น ก็ให้ถือว่าตัวเราสิ้นสุดความยึดถือว่าเรา ว่าของเราตั้งแต่ขณะที่โรคนั้นทำให้เราเป็นอัมพาตไปด้วยเลย หรือตั้งแต่ยังมีความรู้สึกคืออยู่ในการเป็นอัมพาต^{๒๓} เมื่อเราต้องเป็นเช่นนั้นเราก็ทำใจให้เหมือนกับคำที่ว่า ตกกระไดพลอยโจน คือเมื่อเราต้องเป็นก็ให้เป็นไปในแนวทางชีวิตที่ประเสริฐหรือในแนวทางดับไม่เหลือเลย

^{๑๘} มังคลัตถปิณี คือ หนังสืออธิบายมงคลสูตร ในสุดตนิบาต พระไตรปิฎก แต่งโดยพระสิริมังคลาจารย์ ชาวเชียงใหม่ เกิดในสมัยไทยล้านนา พ.ศ.๒๐๒๐-๒๑๐๐ (กรมการศาสนา กระทรวงศึกษาธิการ, ประวัติพระพุทธศาสนาแห่งกรุงรัตนโกสินทร์ ๒๐๐ ปี ภาค ๑, (กรุงเทพฯ ๑ : โรงพิมพ์ การศาสนา, ๒๕๒๕), หน้า ๒๕๗-๒๕๘)

^{๑๙} อนาคามีคือ ท่านผู้บรรลุนาคามีผลแล้ว, ผู้ไม่เวียนกลับมาอีก (พระราชวรมุนี (ประยูรค์ ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, พิมพ์ครั้งที่ ๔, (กรุงเทพฯ ๑ : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๒๘), หน้า ๕๒)

^{๒๐} คณะกรรมการแผนกตำรา มหามกุฏราชวิทยาลัย, มังคลัตถปิณีแปล เล่ม ๒, พิมพ์ครั้งที่ ๑๐, (กรุงเทพฯ ๑ : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๑), หน้า ๖๒-๖๓

^{๒๑} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๖๒-๖๓

^{๒๒} พุทธทาสภิกขุ, ธรรมทานก่อนตาย, หน้า ๑๔๔-๑๔๕

^{๒๓} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๔๕

๓.๓ เรื่องการุณยฆาตกับความตายของพุทธทาสภิกขุ

ท่านพุทธทาสได้สอนเรื่องการปฏิบัติตัวต่อความตายไว้มากมายซึ่งเป็นแนวทางที่สามารถปฏิบัติได้ ท่านปฏิเสธการที่จะต้องเข้ารักษาร่างกายให้สิ้นเปลืองด้วยวิธีการต่าง ๆ ไม่ต้องการให้มีการเจาะคอ ใส่ท่อ ใส่สายยาง เพื่อยืดอายุออกไปโดยไม่จำเป็น^{๒๔} แต่เมื่อท่านพุทธทาสจะมรณภาพทางคณะแพทย์ได้นำร่างของท่านเข้ามาในโรงพยาบาล และส่งต่อมาที่โรงพยาบาลศิริราช เพื่อทำการรักษา แต่เมื่อทางคณะแพทย์ได้รักษาแล้วไม่สามารถยืดอายุชีวิตท่านจากความตายได้ จึงเป็นปัญหาว่าเมื่อเราได้นำเอาท่านออกจากโรงพยาบาลและได้ยุติการรักษาท่านด้วยเครื่องมือต่าง ๆ เป็นการฆ่าท่านหรือไม่ ในความหมายในทางพระพุทธศาสนาจะได้วินิจฉัยกันต่อไป

๓.๓.๑ ความหมายของการุณยฆาต

การุณยฆาต หมายถึง การฆ่าที่เกิดจากความเมตตากรุณา ประารถนาให้คนที่ถูกฆ่าพ้นจากความทุกข์ทรมาน^{๒๕}

การุณยฆาต คือการฆ่าให้ตายด้วยความสงสาร เพื่อให้พ้นไปจากภาวะที่ไม่สามารถที่จะช่วยเหลือตัวเองได้อีกต่อไป เช่นการไม่ให้น้ำ ไม่ให้ยา ไม่ให้อาหาร อีกต่อไป ปลอ่ยให้ผู้ป่วยได้ตายไปอย่างช้า ๆ ด้วยศักดิ์ศรีแห่งความเป็นมนุษย์^{๒๖}

การุณยฆาต ทางการแพทย์หมายถึง การให้สารเข้าสู่ร่างกายคนไข้ เพื่อให้ตายพ้นไปจากความทรมานที่ไม่อาจรักษาได้^{๒๗}

การุณยฆาต คือการฆ่าด้วยเจตนาดี การฆ่าด้วยเมตตากรุณา คำนี้เป็นคำที่วงการปรัชญาไทยบัญญัติขึ้นมา ซึ่งมาจากภาษาอังกฤษสองคำคือ **Mercy killing** และ **Euthanasia**^{๒๘}

^{๒๔} สันต์ หัตถิรัตน์, “เพื่อท่านพุทธทาส,” มติชน, (๑๒ มิ.ย. ๒๕๓๖) : ๘

^{๒๕} สมภาร พรหมทา, **พุทธศาสนากับปัญหาจริยศาสตร์ : ทศนะของพุทธศาสนาเกี่ยวกับปัญหาโสเภณี ทำแท้ง และการุณยฆาต**, (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์พุทธชาติ, ๒๕๓๕), หน้า ๑๔๒

^{๒๖} กองทุนศาสตราจารย์จิตติ ดิงศภัทย์ คณะนิติศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ร่วมกับแพทยสภา, **การให้ผู้ป่วยสิ้นหวังตายอย่างสงบร่วมสถานแนวคิดสู่วิธีปฏิบัติ**, มปท, ๒๕๔๔, หน้า ๑๗-๑๘

^{๒๗} สุภาณี ทิวฒนานนท์, “สิทธิที่จะตายของผู้สูงอายุ : ปัญหาจริยธรรม,” **วิทยานิพนธ์อักษรศาสตร์ มหบัณฑิต, สาขาจริยศาสตร์ศึกษา**, (บัณฑิตวิทยาลัย, มหาวิทยาลัยมหิดล, ๒๕๔๐), หน้า ๔๓

^{๒๘} โก ชินวงศ์, “การุณยฆาต,” **โพสต์ทูเดย์** (๑ ก.พ. ๒๕๔๗) : B๗

การุณยฆาตเป็นภาษาอังกฤษก็คือ **Euthanasia** มาจากคำในภาษากรีกว่า **Eu+thanatos** แปลว่า **Good death** แปลว่าการตายที่ดี มี ๒ ความหมาย^{๒๕}

Active Euthanasia คือการกระทำใด ๆ เพื่อให้ผู้ป่วยถึงแก่ความตายด้วยความสงบ

Passive Euthanasia คือการปล่อยให้ผู้ป่วยถึงแก่ความตายด้วยความสงบ

การุณยฆาตใน **Active Euthanasia** จะกระทำมิได้ เพราะถือว่าเป็นการเร่งการตาย เว้นแต่จะมีกฎหมายบัญญัติให้ทำได้ แต่ในปัจจุบันยังไม่มีกฎหมายบัญญัติไว้

การุณยฆาตใน **Passive Euthanasia** นี้ยังไม่เป็นที่ตกลงกันได้ มีอยู่ ๒ กรณี คือ ที่เกิดจากความต้องการของผู้ป่วยเอง กับกรณีผู้ป่วยอยู่ในภาวะเกินสมองตาย

กรณีที่เกิดจากความต้องการของผู้ป่วยเอง โดยที่ผู้ป่วยได้แสดงเจตนาจะให้หยุดการรักษาโดยทำไว้เป็นลายลักษณ์อักษร ก่อนที่จะป่วยหรือขณะป่วยว่าไม่ต้องการให้ช่วยยืดชีวิตต่อไป

กรณีอยู่ในภาวะเกินสมองตายนั้น ผู้ป่วยไม่มีความรู้สึกใด ๆ ไม่มี การตอบสนอง ทางแพทย์ไม่สามารถช่วยเหลือให้ฟื้นกลับคืนมาได้เลย

ในทางกฎหมายไทยยังไม่ปรากฏว่ามีการยอมรับสิทธิที่จะตายของผู้ป่วย มีแต่สิทธิที่จะได้รับการรักษา การที่เราเป็นผู้ป่วยหรือเป็นผู้อนุบาลต้องการให้ผู้ป่วยที่นอนอยู่ โดยไม่รู้สึกตัวนั้นได้ตายไปตามธรรมดานั้นยังทำไม่ได้ แม้ในทางกฎหมายยังไม่ยอมรับการทำให้ผู้ป่วยตายอย่างสงบ การใช้สิทธิทางศาลจึงยังทำไม่ได้^{๓๐}

การุณยฆาตในความหมายทางศาสนา

โก ชินวงศ์ เขียนบทความเรื่องการุณยฆาตมีความตอนหนึ่งว่า

ในทางศาสนาแล้วการที่จะสละชีวิตที่ถือว่าชอบธรรมนั้นก็คือการสละชีวิตเพื่อรักษาธรรมเท่านั้น ถ้าจะถามว่า ฆ่าตัวตายบาปไหม ผิดศีลหรือเปล่า ก็ตอบได้ทันทีว่าเป็นบาป และผิดศีลแน่นอนครับ เพราะว่าจิตของคนที่ฆ่าตัวตายถูกโมหะ

^{๒๕} กองทุนศาสตราจารย์จิตติ ดิงศรัทธี คณะนิติศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ร่วมกับแพทยสภา, การให้ผู้ป่วยสิ้นหวังตายอย่างสงบร่วมสานแนวคิดสู่วิธปฏิบัติ, หน้า ๑๗-๑๘

^{๓๐} ศ.นพ.วิฑูรย์ อึ้งประพันธ์, สิทธิผู้ป่วย, (กรุงเทพฯ ฯ : กบไฟ, ๒๕๓๗), หน้า ๑๔๔-๑๔๕

ครอบงำจึงฆ่า จิตที่ถูกโมหะครอบงำนั้นแหละเป็นจิตบาป ฉะนั้น คนฆ่าตัวตาย เพื่อพ้นจากภาวะที่ทุกข์ยาก จึงพ้นเฉพาะส่วนร่างกายและในสายตาของคนอื่น เท่านั้น ในทางธรรม โดยเฉพาะกฎเกณฑ์ทางจิตใจเห็นได้ชัดว่าผู้ฆ่าตัวเองหาได้พ้นทุกข์ไปไม่ มีแต่ภาวะทางจิตใจของเขากลับทรุดต่ำลงไปอีก อีกอย่างโดยกรรมสิทธิ์แล้ว มนุษย์เป็นเจ้าของชีวิตของตน การพรากชีวิตของตนเองจึงถือว่าเป็นบาป เป็นเรื่องของโมหะ คือความโง่แท้ ๆ จึงเป็นบาปโดยไม่ต้องสงสัย^{๓๑}

การุณยฆาตในทางพระพุทธศาสนานั้นผู้วิจัยได้วิเคราะห์โดยแบ่งออกเป็น ๒ หัวข้อคือ

๑) การฆ่าผู้อื่นด้วยความสงสาร หรือการุณยฆาต

๒) การแนะนำให้ผู้อื่นฆ่าตัวตาย

ส่วนเรื่องการฆ่าตัวตายนั้นผู้วิจัยวิเคราะห์ไว้ใน บทที่ ๓ หัวข้อที่ ๔ เรื่องสิทธิที่จะตายของผู้ป่วยในกรณีของพุทธทาส

๑) การฆ่าผู้อื่นด้วยความสงสารนี้ ในทางพระพุทธศาสนานั้นมีข้อห้ามชัดเจนมาก ห้ามฆ่าโดยเด็ดขาด ไม่ว่าผู้ที่จะถูกฆ่านั้นจะตายอยู่แล้วไปช่วยทำให้เขาตายเร็วขึ้น หรือพบเห็นผู้มีความทุกข์ทรมานจะอยู่ไปก็รักษาไม่หาย จะตายก็ตายไม่ลง ก็เข้าไปช่วย โดยการเข้าไปทำให้เขาตายก็ถือว่าผิดเช่นเดียวกัน แม้ผู้ต้องการจะตายมาขอร้องให้ช่วยฆ่าให้ก็ตาม ถ้าไปช่วยเขาฆ่าก็ถือว่าผิดเช่นเดียวกัน โดยพิจารณาได้จากเหตุเกิดของศีลของพระภิกษุเรื่องห้ามการฆ่ามนุษย์ ทรงปรับอาบัติปาราชิกแก่ผู้ล่วงละเมิด มีเรื่องย่อว่า ภิกษุปฏิบัติกรรมฐานชื่ออสุกะแล้วมีความหงุดหงิดระอาเกลียดชังร่างกายของตนเอง ได้ให้ภิกษุด้วยกันฆ่าบ้าง ฆ่าตัวตายบ้าง ให้มีกลิ่นชกสมณกุดต์ฆ่าให้บ้าง พระพุทธเจ้าทรงทราบเรื่องแล้วจึงบัญญัติสิกขาบทห้ามภิกษุฆ่ามนุษย์ โดยปรับอาบัติปาราชิกแก่ภิกษุผู้ล่วงละเมิด หลักเกณฑ์ในการตัดสินว่า มีการฆ่านั้นประกอบด้วยองค์ประกอบอยู่ ๕ ประการคือ^{๓๒}

(๑) ผู้ที่ถูกจะฆ่านั้นมีชีวิต

(๒) ผู้ฆ่ารู้ว่าเขายังมีชีวิตอยู่

(๓) มีจิตคิดจะฆ่า

(๔) มีความพยายามที่จะฆ่า

^{๓๑} โก ชินวงศ์, “การุณยฆาต,” โปสตร์ทูเดย์, (๑ ก.ย. ๒๕๔๗) : B๗

^{๓๒} คณะกรรมการแผนกตำรา มหามกุฏราชวิทยาลัย, มังคลัตถปิณีแปล เล่ม ๒, หน้า ๕๓

(๕) ผู้นั้นตายด้วยความพยายามนั้น ซึ่งองค์ประกอบทั้ง ๕ นี้ จะขาดข้อใดข้อหนึ่งมิได้ ถ้าขาดองค์ประกอบแม้ข้อใดข้อหนึ่งไม่จัดว่ามีการฆ่าเกิดขึ้น

๒) การแนะนำให้ผู้อื่นฆ่าตัวตาย การแนะนำให้ผู้อื่นฆ่าตัวตายนี้ก็ปรากฏอยู่ในศีลของพระภิกษุเช่นเดียวกัน

จากการศึกษาในเรื่องศีลของพระภิกษุทำให้ได้ความเห็นว่า การแนะนำผู้ไปฆ่าตัวตายนั้นในทัศนะทางพระพุทธศาสนาทำไม่ได้ เป็นปาราชิกสำหรับพระภิกษุ เห็นได้จากตัวอย่างดังต่อไปนี้ สมัยหนึ่งพระภิกษุฉัพพัคคีย์ได้ชอบสตรีที่มีสามีแล้วนางหนึ่ง แต่สามีของนางนอนป่วยอยู่ จึงเข้าไปหาแล้วกล่าวกะบुरुยนั้นว่า ท่านเป็นคนดี มีความประพฤติดี ทำบุญไว้มาก จะมัวมาทรมาณอยู่ทำไมกัน ท่านตายแล้วก็จะได้ไปสวรรค์ บुरुยนั้นกระทำตามแล้วได้ตายจากไป ภรรยาของบुरुยนั้นไม่พอใจการกระทำของภิกษุเหล่านั้นได้กราบทูลพระพุทธเจ้า พระพุทธเจ้าทรงติเตียนการกระทำนั้น และบัญญัติการแนะนำให้บุคคลฆ่าตัวตายนั้นเป็นปาราชิกเช่นกัน^{๓๓} ดังนั้นการแนะนำให้ผู้ไปฆ่าตัวตายจึงเป็นบาปสำหรับผู้กระทำ

แม้แต่การชักชวนให้ผู้ไปฆ่าตัวตายก็รับเป็นอาบัติปาราชิกเช่นเดียวกัน^{๓๔}

การแนะนำนี้แม้ทำขึ้นด้วยหนังสือ ก็ไม่อาจพ้นผิดไปได้ เป็นบาปแก่ผู้กระทำ การแนะนำอื่น ๆ เช่น การแนะนำให้ทำแท้ง แล้วผู้ถูกแนะนำได้ไปทำตามและแท้งลูกก็จัดว่ามีการฆ่าเกิดขึ้นเช่นกัน ไม่ว่าเด็กในท้องนั้นจะเกิดมีขึ้นด้วยสาเหตุใดก็ตาม ไม่เป็นเหตุในการอ้างได้ แม้ว่าในทางกฎหมายจะอนุญาตให้ทำแท้งได้ก็ตาม แต่ในทางพระพุทธศาสนาแล้ว ไม่อาจอ้างเป็นเหตุพ้นให้พ้นผิดได้เลย

๓.๓.๒ การุณยฆาตในกรณีของพุทธทาสภิกษุ

ในกรณีของท่านพุทธทาสปัญหาที่น่าสนใจก็คือการที่แพทย์ไม่พยายามรักษาท่านต่อไป ยุติการรักษาตามแพทย์แผนปัจจุบันนั้นนับว่าเป็นการฆ่าท่านทางอ้อมหรือไม่

ท่านพุทธทาสได้รู้ตัวว่าจะตาย โดยก่อนที่ท่านจะหมดสติไปนั้น มีว่าท่านให้เอากุญแจที่อยู่กับตัวท่านออกไป ท่านไม่ต้องการที่จะตายพร้อมกับมีกุญแจอยู่ในตัว^{๓๕}

^{๓๓} วิ.ม. (ไทย) ๑ /๑๖๘-๑๗๑/๑๓๕-๑๔๑, วิ.ม. (บาลี) ๑ /๑๖๘-๑๗๑/๕๗-๕๘

^{๓๔} วิ.ม.ท. (ไทย) ๑/๑๗๕/๑๔๕-๑๕๐, วิ.ม.ท. (ไทย) ๑/๑๗๕/๑๐๖-๑๐๗

ท่านพุทธทาสก่อนที่ท่านจะมรณภาพได้ถูกน้ำเข้าไปรักษาที่โรงพยาบาลซึ่งทางแพทย์ได้ช่วยกันรักษาอย่างเต็มที่จนในที่สุดทางแพทย์ก็หมดหวังที่จะทำให้ท่านพุทธทาสฟื้นขึ้นมาได้ จึงได้ยุติการรักษาท่านและได้ส่งท่านกลับไปสวนโมกข์ตามเดิมทางคณะแพทย์ได้นำเอาเครื่องมือแพทย์ออกไม่รักษาต่อ nữa จัดว่าเป็นการทำการุณยฆาต ซึ่งต่อมาได้ทำให้ท่านได้มรณภาพอย่างสงบที่สวนโมกขพลาราม สำหรับกรณีการุณยฆาตในกรณีของท่านพุทธทาสนี้ ได้ให้แนวคิดทางด้านพระพุทธศาสนาว่า ทางคณะแพทย์นั้นต้องบาปหรือไม่ที่นำไปเช่นนั้น

ตามหลักการฆ่านั้นจะต้องประกอบด้วยองค์ ๕ ประการคือ

๑. ท่านพุทธทาสมีชีวิต
๒. รู้ว่าท่านมีชีวิต
๓. มีจิตคิดจะฆ่าท่าน
๔. มีความพยายามที่จะฆ่าท่าน
๕. ท่านมรณภาพด้วยความพยายามนั้น

วิเคราะห์ตามหลักทั้ง ๕ ได้ดังนี้

๑. ท่านพุทธทาสมีชีวิต ความตายตามหลักทางพระพุทธศาสนาต้องประกอบด้วย ๑. มีชีวิตที่หมดไป ๒. ไออุ่นหมดไป ๓. ความรู้สึก(วิญญาณ)หายไป ความรู้สึกของท่านพุทธทาสไม่มีปรากฏให้เห็นโดยท่านไม่สามารถรับรู้ติดต่อดสื่อสารกับผู้อื่นได้ แต่ยังมีไออุ่นจากร่างกายของท่านที่ยังเหลืออยู่จึงนับว่าท่านยังไม่ตาย

๒. รู้ว่าท่านมีชีวิต ทางคณะแพทย์ก็รับรู้ว่าท่านยังมีไออุ่นอยู่ ซึ่งแสดงว่ารู้ว่าคุณยังมีชีวิตอยู่

๓. มีจิตคิดจะฆ่า การที่คณะแพทย์ได้นำเอาเครื่องมือแพทย์ออกนั้น เป็นการนำไปตามจุดประสงค์ของท่านพุทธทาสที่แสดงไว้ว่า ต้องการมรณภาพที่สวนโมกข์ และต้องการตายโดยไม่ต้องมีเครื่องมือแพทย์ต่าง ๆ ติดอยู่กับร่างกายของท่านเท่านั้น ไม่มีเจตนาในการฆ่าแต่ประการใด อีกประการหนึ่งแพทย์ได้หมดหวังที่จะได้ทำให้ท่านฟื้นคืนสติขึ้นมาได้ จึงได้ทำการหยุดรักษา การหยุดรักษาในลักษณะนี้ไม่จัดว่ามีจิตคิดจะฆ่าตามหลักทางพระพุทธศาสนา เพราะมิได้ประกอบด้วยจิตที่คิดจะฆ่า

^{๓๕} พุทธทาส : สวนโมกข์ กำลังแห่งการหลุดพ้น : อภิญญามรณานุสรณ์ พ.ศ. ๒๕๔๕-๒๕๓๖, (กรุงเทพฯ : หจก.ภาพพิมพ์, ๒๕๓๗), หน้า ๑๖๓

๔. มีความพยายามที่จะฆ่า การที่เอาเครื่องอุปกรณ์การรักษาออกไปนั้นก็ นับว่ามีความพยายามแล้ว แต่ไม่ได้เป็นการพยายามที่จะฆ่าท่าน

๕. ท่านมรณภาพด้วยความพยายามนั้น ข้อนี้เป็นผลจากการกระทำในข้อที่ ผ่านมา คือผลต้องมาจากความพยายามที่ทำไปนั้น ซึ่งผลก็ปรากฏว่าท่านได้มรณภาพอย่าง สงบในเวลาต่อมาไม่นาน

สรุปแล้วการทำกรณียฆาตของทางคณะแพทย์ได้ทำไปนั้น ไม่ครบ องค์ประกอบทั้ง ๕ ข้อ ข้อ ๓ คือเจตนาในการฆ่า จึงไม่เป็นปาณาติบาตตามหลัก ทางพระพุทธศาสนา

๓.๔ สิทธิที่จะตายของผู้ป่วยในกรณีของพุทธศาสนิกชน

เรื่องสิทธิผู้ป่วยนี้ปัจจุบันได้รับความสำคัญเป็นอย่างมาก ดังที่ปรากฏเป็น กฎเกณฑ์ที่ทางวงการแพทย์ได้ให้ความสำคัญอยู่ในขณะนี้

แม้ว่าทุกคนเลือกที่จะเกิดมาไม่ได้ แต่เมื่อเกิดมาแล้วก็ต้องการที่จะจากไปอย่าง ที่ตัวเองต้องการจึงเกิดเป็นสิทธิที่จะเลือกว่าจะตายอย่างไร ในปัจจุบันการตายนั้นอาจแบ่ง ออกเป็นสองคือ การตายด้วยวิทยาการสมัยใหม่และการตายด้วยศักดิ์ศรีแห่งความเป็นมนุษย์ หรือตามธรรมชาติ

๓.๔.๑ สิทธิของผู้ป่วย

ในพจนานุกรมไทย ฉบับราชบัณฑิตยสถาน ๒๕๔๒ คำว่า สิทธิ หมายถึง อำนาจอันชอบธรรม อำนาจที่จะกระทำการใด ๆ ได้อย่างอิสระ โดยได้รับการรับรองจาก กฎหมาย^{๓๖} ในกฎหมายรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พ.ศ. ๒๕๔๐ ได้บัญญัติเรื่อง สิทธิในการเข้ารับการรักษายาบาลไว้ในมาตรา ๕๒ ว่า “บุคคลย่อมมีสิทธิเสมอกันในการ รับบริการทางสาธารณสุขที่ได้มาตรฐาน และผู้ยากไร้มีสิทธิได้รับการรักษายาบาลจาก สถานบริการสาธารณสุขของรัฐโดยไม่เสียค่าใช้จ่าย ทั้งนี้ตามที่กฎหมายบัญญัติ”^{๓๗}

^{๓๖} ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน ๒๕๔๒, (กรุงเทพฯ ๑ นานมีบุ๊คส์พับ บลิคชั่นส์, ๒๕๔๖), หน้า ๑๑๕๓

^{๓๗} ธีระพล อรุณะกสิกร, รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช ๒๕๔๐, (กรุงเทพฯ ๑ : วิญญู ชน, ๒๕๔๘), หน้า ๒๔

ผู้ป่วย หมายถึง คนที่เจ็บป่วยและผู้ที่ไปรับบริการทางแพทย์และสาธารณสุขทั้งหมดทุกประเภท ซึ่งอาจเรียกได้ว่าเป็นผู้บริโภครักษาทางการแพทย์และสาธารณสุขนั่นเอง^{๓๘}

สิทธิที่จะตายของผู้ป่วย หมายถึง สิทธิที่ผู้ป่วยที่มีสติสัมปชัญญะบริบูรณ์มีสิทธิที่จะปฏิเสธการรักษาเพื่อยืดชีวิตหรือชะลอการตาย โดยจะขอตายอย่างธรรมชาติด้วยศักดิ์ศรีของความเป็นมนุษย์^{๓๙}

สิทธิที่จะตาย คือ สิทธิที่ผู้เป็นเจ้าของชีวิตสามารถกำหนดให้ตัวเองตายไม่ว่าจะตายวิธีการใดก็ตาม สิทธิที่จะตายเป็นสิทธิทางธรรมชาติ^{๔๐}

สิทธิที่จะตายของผู้ป่วย สิทธิตามกฎหมายตามหลักกฎหมายไทยไม่ปรากฏสิทธิที่จะตายของผู้ป่วยแต่อย่างใด การที่ผู้ป่วยต้องการที่จะหยุดการรักษาเพื่อจะได้ตายไปในที่สุด ผู้ป่วยที่มีสติสัมปชัญญะสมบูรณ์ย่อมสามารถที่จะปฏิเสธการรักษาของแพทย์ได้ แม้จะทำให้ผู้ป่วยต้องตายไปในที่สุดก็ตาม ถ้าแพทย์ฝ่าฝืนรักษาเขาจะต้องมีความผิดฐานทำร้ายร่างกาย

สิทธิที่จะตายของผู้ป่วยนั้น เป็นสิทธิที่ยังไม่ได้ถูกบัญญัติยอมรับในทางกฎหมายก็ตาม แต่ก็อาจมีได้ เพราะไม่ขัดต่อบทบัญญัติของกฎหมายแต่ประการใด มนุษย์มีสิทธิที่จะปฏิเสธการรักษา แม้ว่าการปฏิเสธนั้นจะทำให้ผู้นั้นต้องตายไปก็ตาม ผู้ล่วงละเมิดสิทธิของเขาจะต้องได้รับโทษตามกฎหมาย

สิทธิที่จะตายของผู้ป่วยในทางกฎหมาย แม้ในกฎหมายจะไม่ได้ระบุสิทธิที่จะตายของผู้ป่วยไว้ แต่ก็ระบุสิทธิที่มีชีวิตอยู่โดยไม่มีผู้ใดจะฆ่านำให้ตายไว้ในประมวลกฎหมายอาญาไว้ว่า

มาตรา ๕๘ บัญญัติว่า “บุคคลจะต้องรับผิดชอบในทางอาญาก็ต่อเมื่อได้กระทำโดยเจตนา เว้นแต่จะได้กระทำโดยประมาท ในกรณีที่กฎหมายบัญญัติให้ต้องรับผิดชอบได้

^{๓๘} นายแพทย์ชูชัย ศุภวงศ์, “สิทธิ ของผู้ป่วยที่มีรายได้น้อย,” ใน *รวมบทความทางวิชาการในโอกาสเกษียณอายุราชการศาสตราจารย์นายแพทย์วิฑูรย์ อึ้งประพันธ์*, รวบรวมและจัดพิมพ์โดย รองศาสตราจารย์สุวงศ์ ศาสตราวหา (กรุงเทพฯ ฯ : สำนักพิมพ์วิญญูชน, ๒๕๓๖), หน้า ๒๒

^{๓๙} ศ.นพ.วิฑูรย์ อึ้งประพันธ์, *สิทธิผู้ป่วย*, หน้า ๑๗๓

^{๔๐} สุภาณี ทิวฒนานนท์, *สิทธิที่จะตายของผู้สูงอายุ : ปัญหาจริยธรรม*, หน้า ๓๖

กระทำโดยประมาท หรือเว้นแต่ในกรณีที่ถูกกฎหมายบัญญัติไว้โดยแจ้งชัดให้ต้องรับผิดชอบใน
กระทำโดยไม่มีเจตนา”^{๔๑}

“กระทำโดยเจตนา ได้แก่กระทำโดยรู้สำนึกในการที่กระทำ และใน
ขณะเดียวกันผู้กระทำประสงค์ต่อผล หรือยอมเสี่ยงเห็นผลของการกระทำนั้น”^{๔๒}

“กระทำโดยประมาท ได้แก่การทำความผิดมิใช่โดยเจตนาแต่กระทำโดย
ปราศจากความระมัดระวังซึ่งบุคคลในภาวะเช่นนั้นจักต้องมีตามวิสัยและพฤติการณ์ และ
ผู้กระทำอาจใช้ความระมัดระวังเช่นนั้นได้ แต่หาได้ใช้ให้เพียงพอไม่”^{๔๓}

“การกระทำ ให้หมายถึงความรวมถึงการให้เกิดผลอันหนึ่งอันใดขึ้นโดยงดเว้น
การที่จักต้องการทำเพื่อป้องกันผลนั้นด้วย”^{๔๔}

มาตรา ๒๘๘ บัญญัติว่า “ผู้ใดฆ่าผู้อื่น ต้องระวางโทษประหารชีวิต จำคุก
ตลอดชีวิต หรือจำคุกตั้งแต่สิบห้าปีถึงยี่สิบปี”^{๔๕}

มาตรา ๒๘๒ บัญญัติว่า “ผู้ใดกระทำด้วยการปฏิบัติอันทารุณ หรือด้วยปัจจัย
คล้ายคลึงกันแก่บุคคลซึ่งต้องพึ่งตน ในการดำรงชีพหรือในการอื่นใด เพื่อให้บุคคลฆ่าตนเอง
ถ้าการฆ่าตนเองนั้นได้เกิดขึ้นหรือได้มีการ พยายามฆ่าตนเอง ต้องระวางโทษจำคุกไม่เกินเจ็ด
ปี และปรับไม่เกิน หนึ่งหมื่นสี่พันบาท”^{๔๖}

มาตรา ๒๘๓ บัญญัติว่า “ผู้ใดช่วยหรือยุยงเด็กอายุยังไม่เกินสิบหกปี หรือผู้ซึ่ง
ไม่ สามารถเข้าใจว่าการกระทำของตนมีสภาพหรือสารสำคัญอย่างไร หรือไม่ สามารถบังคับ
การกระทำของตนได้ ให้ฆ่าตนเอง ถ้าการฆ่าตนเองนั้นได้ เกิดขึ้นหรือได้มีการพยายามฆ่า
ตนเอง ต้องระวางโทษจำคุกไม่เกินห้าปี หรือปรับไม่เกินหนึ่งหมื่นบาท หรือทั้งจำทั้งปรับ”^{๔๗}

^{๔๑} น้าแท้ มีบุญส้าง, ประมวลกฎหมายอาญา, (กรุงเทพฯ ฯ : หจก.สำนักพิมพ์ ภูมิบัณฑิต, ๒๕๔๘), หน้า
๔๗

^{๔๒} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๔๗

^{๔๓} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๔๗

^{๔๔} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๔๗

^{๔๕} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๑๘

^{๔๖} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๓๕

^{๔๗} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๔๐

การฆ่าตัวตาย ไม่มีบัญญัติไว้ในกฎหมาย จึงสามารถทำได้ไม่ผิดกฎหมาย เมื่อไม่ผิดกฎหมายผู้สนับสนุนให้ฆ่าตัวตายก็ไม่ผิดฐานเป็นตัวการในการฆ่าผู้อื่นด้วย แต่การฆ่าตัวตายนี้มีข้อยกเว้นไว้กับบุคคล ๓ ประเภท คือ

(๑) การช่วยหรืออุ้มเด็กอายุยังไม่เกินสิบหกปี ให้ฆ่าตัวตาย

(๒) การช่วยหรืออุ้มผู้ซึ่งไม่สามารถเข้าใจว่าการกระทำของตนมีสภาพหรือสารสำคัญอย่างไร ให้ฆ่าตัวตาย

(๓) การช่วยหรืออุ้มผู้ไม่สามารถบังคับการกระทำของตนได้ ให้ฆ่าตัวตาย

การที่กฎหมายบัญญัติห้ามการช่วยหรืออุ้มบุคคลทั้ง ๓ ประเภท ให้ฆ่าตัวตายก็เนื่องมาจากเหตุผลที่ว่าบุคคลทั้งสามประเภทนั้นไม่สามารถรับรู้การกระทำของตนว่ามีผลอย่างไร และเพื่อป้องกันสิทธิเสรีภาพในชีวิตของบุคคลทั้ง ๓ ประเภทดังกล่าวไม่ให้ถูกล่วงละเมิด

ฉะนั้นสิทธิที่จะตายของผู้ป่วยในทางกฎหมายจึงอาจมีได้ ถ้าผู้ป่วยนั้นมีสติสัมปชัญญะสมบูรณ์ และไม่ขัดกับบทบัญญัติของกฎหมาย

สิทธิผู้ป่วยในทางการแพทย์

ในอดีตนั้นสิทธิผู้ป่วยยังไม่ปรากฏเป็นหลักฐานว่ามีสิทธิแต่อย่างใด เพื่อความเข้าใจอันดีในทางการแพทย์ ทางกรมแพทยจึงได้ประกาศยอมรับสิทธิผู้ป่วย ๑๐ ประการ^{๔๔} ดังนี้

๑) ผู้ป่วยทุกคนมีสิทธิพื้นฐานที่จะได้รับบริการด้านสุขภาพ ตามที่บัญญัติไว้ในรัฐธรรมนูญ

๒) ผู้ป่วยมีสิทธิที่จะได้รับบริการจากผู้ประกอบวิชาชีพด้านสุขภาพโดยไม่มีการเลือกปฏิบัติ เนื่องจากความแตกต่างด้านฐานะ เชื้อชาติ สัญชาติ ศาสนา ลัทธิ การเมือง เพศ อายุ และลักษณะของความเจ็บป่วย

๓) ผู้ป่วยที่ขอรับบริการด้านสุขภาพมีสิทธิที่จะได้รับทราบข้อมูลอย่างเพียงพอและชัดเจนจากผู้ประกอบวิชาชีพด้านสุขภาพ เพื่อให้ผู้ป่วยสามารถเลือกตัดสินใจในการยินยอมหรือไม่ยินยอมให้ผู้ประกอบวิชาชีพด้านสุขภาพปฏิบัติต่อตน เว้นแต่เป็นการช่วยเหลือรีบด่วนหรือจำเป็น

^{๔๔} นพ.พนมกร ดิษฐสุวรรณ, “สิทธิผู้ป่วย...รู้ไว้ใช่ว่า,” ผู้จัดการรายสัปดาห์, (๒๐ สิงหาคม ๒๕๔๔) :

๔) ผู้ป่วยที่อยู่ในภาวะฉุกเฉินเสี่ยงอันตรายถึงชีวิต มีสิทธิที่จะได้รับความช่วยเหลือรีบด่วนจากผู้ประกอบวิชาชีพด้านสุขภาพโดยทันทีตามความจำเป็นแก่กรณี โดยไม่คำนึงว่าผู้ป่วยจะร้องขอความช่วยเหลือหรือไม่

๕) ผู้ป่วยมีสิทธิที่จะได้รับทราบชื่อ สกุล และประเภทของผู้ประกอบวิชาชีพด้านสุขภาพที่เป็นผู้ให้บริการแก่ตน

๖) ผู้ป่วยมีสิทธิที่จะขอความเห็นจากผู้ประกอบวิชาชีพด้านสุขภาพอื่น ที่มิได้เป็นผู้ให้บริการแก่ตน และมีสิทธิในการขอเปลี่ยนผู้ให้บริการและสถานบริการ

๗) ผู้ป่วยมีสิทธิที่จะได้รับการปกปิดข้อมูลเกี่ยวกับตนเองจากผู้ประกอบวิชาชีพด้านสุขภาพโดยเคร่งครัด เว้นแต่จะได้รับความยินยอมจากผู้ป่วยหรือการปฏิบัติหน้าที่ตามกฎหมาย

๘) ผู้ป่วยมีสิทธิที่จะได้รับข้อมูลอย่างครบถ้วนในการตัดสินใจเข้าร่วม หรือถอนตัว จากการเป็นผู้ถูกทดลองในการทำวิจัยของผู้ประกอบวิชาชีพ ด้านสุขภาพ

๙) ผู้ป่วยมีสิทธิที่จะได้รับทราบข้อมูลเกี่ยวกับการรักษาพยาบาลเฉพาะของตนที่ปรากฏอยู่ในเวชระเบียนเมื่อร้องขอ ทั้งนี้ข้อมูลดังกล่าวต้องไม่เป็นการละเมิดสิทธิส่วนตัวของบุคคลอื่น

๑๐) บิดา มารดา หรือผู้แทนโดยชอบธรรม อาจใช้สิทธิแทนผู้ป่วยที่เป็นเด็กอายุยังไม่เกินสิบแปดปีบริบูรณ์ ผู้บกพร่องทางกายหรือจิต ซึ่งไม่สามารถใช้สิทธิด้วยตนเอง

แม้ว่าในประกาศฉบับนี้จะจำกัดสิทธิที่จะปฏิเสธการรักษาไว้บ้างก็ตาม แต่ก็นับว่าสิทธิที่จะปฏิเสธการรักษานั้นได้ถูกยอมรับเป็นลายลักษณ์อักษรแล้ว ยังเหลืออยู่ก็แต่เพียงการนำไปปฏิบัติให้ได้ตามหลักเกณฑ์ที่ประกาศไว้ และยังรอรับการยอมรับโดยไม่มีเงื่อนไขต่อไปในอนาคตข้างหน้าซึ่งอาจจะมีหรือไม่มีก็เป็นได้

สิทธิของผู้ป่วยในพระพุทธศาสนา

สิทธิที่จะตายของผู้ป่วยในพระพุทธศาสนาไม่มีปรากฏโดยตรง แต่อาจเทียบเคียงได้ดังนี้

พระฉันทะล้มป่วยลงแล้วท่านคิดจะฆ่าตัวตาย พระสารีบุตรทราบข่าวจึงไปห้าม ท่านให้เหตุผลในการฆ่าตัวตายของท่านไว้น่ารับฟัง เรื่องพระฉันทะโดยย่อมีดังนี้^{๔๕}

^{๔๕} ม.อ. (ไทย) ๑๔/๓๘๕-๓๕๔/๔๔๒-๔๔๓, ม.อ. (บาลี) ๑๔/๓๘๕-๓๕๔/๓๓๕-๓๔๐

พระฉันทะล้มป่วยลงมีเวทนากล้าแข็ง หนัก กำเริบ ไม่ทุเลา ปรากฏความ
กำเริบเป็นที่สุด ไม่ปรากฏความทุเลาเลย โดยท่านรู้สึกดังนี้

(๑) ท่านรู้สึกว่ามีลมเหลือประมาณกระทบกระหม่อม เหมือนบุรุษมีกำลังเอา
ของแหลมคมตีกระหม่อม

(๒) ท่านรู้สึกว่ามีลมเหลือประมาณเวียนศีรษะอยู่ เหมือนบุรุษมีกำลังให้การ
ขันศีรษะด้วยชะเนาะอย่างนั้น

(๓) ท่านรู้สึกว่ามีลมเหลือประมาณปั่นป่วนท้อง เหมือนคนฆ่าโค หรือ
ลูกมือของคนฆ่าโคผู้ฉลาด เอามัดแล่โคอันคมคว้านท้องของท่าน

(๔) ท่านรู้สึกว่ามีความร้อนในกายเหลือประมาณ เหมือนบุรุษมีกำลัง ๒ คน
จับบุรุษมีกำลังน้อยที่อวัยวะป้องกันตัวต่างๆแล้ว นาบ ย่าง ในหลุมถ่านเพลิง

ท่านจึงกล่าวกับพระสารีบุตรว่า ท่านไม่อยากจะมีชีวิตอยู่ จะฆ่าตัวตาย พระ
สารีบุตรจึงกล่าวห้าม พระฉันทะจึงให้เหตุผลถึงการที่จะฆ่าตัวตายของท่านเองว่า ไม่ใช่ท่าน
ไม่มีโทษนะเป็นที่สบาย ไม่ใช่ไม่มีเกสขเป็นที่สบาย ไม่ใช่ไม่มีคนบำรุงที่สมควร ได้
ปรนนิบัติพระศาสดาตลอดกาลนาน ด้วยความพอพระทัย มิใช่ด้วยความไม่พอ
พระทัย ความจริงการที่ภิกษุปรนนิบัติพระศาสดาด้วยความพอพระทัย มิใช่ด้วยความ
ไม่พอพระทัย นั่นเป็นการสมควรแก่สาวก ขอท่านจงทรงจำไว้อย่างนี้ว่า ฉันทะภิกษุจัก
หาศาตรามาฆ่าตัว อย่างมิให้ถูกตำหนิได้

หลังจากพระฉันทะได้ฆ่าตัวตายแล้ว พระสารีบุตร ทูลถามพระพุทธเจ้าว่า
ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ มีบ้านในแคว้นวัชชีนามว่าปุพพชริยะ ที่หมู่บ้านนั้น ท่านพระฉันทะ
ยังมีสกุลมิตร สกุลสหาย และสกุลคนที่คอยตำหนิอยู่

พระพุทธเจ้าตรัสตอบว่า สารีบุตร ฉันทะภิกษุยังมีสกุลมิตร สกุลสหาย และ
สกุลที่คอยตำหนิอยู่ก็จริง แต่เราหาเรียกบุคคลว่า ควรถูกตำหนิด้วยเหตุเพียงเท่านี้ไม่
สารีบุตร บุคคลใดแล ทั้งกายนี้และยึดมั่นกายอื่น บุคคลนั้นเราเรียกว่า ควรถูกตำหนิ
ฉันทะภิกษุหาภิกษุขณะนั้นไม่ ฉันทะภิกษุหาศาตรามาฆ่าตัวอย่างไม่ควรถูกตำหนิ

พระฉันทะไม่ควรถูกตำหนิเพราะเหตุว่าท่านเจ็บป่วยหนักมาก อีกทั้งท่านได้
อุปัฏฐากพระพุทธเจ้า ผู้อุปัฏฐากพระพุทธเจ้าไม่ควรมีความเจ็บป่วยถึงขนาดนี้ อีกทั้งท่านก็
ได้เข้าใจในธรรมที่พระพุทธเจ้าตรัสสอนเป็นอย่างดี จึงได้ทั้งกายนี้และไม่ยึดมั่นกายอื่น คือ
ไม่กลับมาเกิดอีก และทำนิพพานให้แจ้งในชาติปัจจุบัน

พระวัคกลีก็เช่นเดียวกันได้ล้มป่วยลงและได้ฆ่าตัวตาย กรณีของท่านได้ให้ข้อคิดสำหรับสัทธิตที่จะตายของผู้ป่วยไว้พอสมควร เรื่องย่อของพระวัคกลีมีดังนี้^{๕๐}

พระวัคกลีในช่วงสุดท้ายของชีวิตได้ล้มป่วยลงรักษาไม่หาย มีเวทนาแรงกล้า มีแต่กำเริบขึ้น ไม่ทุเลาลง ท่านได้ฟังธรรมจากพระพุทธเจ้าในวันใกล้จะตายมีใจความว่า พระพุทธเจ้าตรัสสอนให้พระวัคกลีผู้ต้องการจะไปเฝ้าครูปรกาศของพระพุทธเจ้าไม่ให้ยินดีพอใจที่จะเห็นร่างกายอันเปื่อยเน่าของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า แต่พระองค์ทรงตรัสสอนว่า “ผู้ใดเห็นธรรมผู้นั้นชื่อว่าเห็นเรา ผู้ใดเห็นเราผู้นั้นชื่อว่าเห็นธรรม” แล้วตรัสสอนต่อไปใจความว่า รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณไม่เที่ยง สิ่งใดไม่เที่ยง สิ่งนั้นเป็นทุกข์ สิ่งใดไม่เที่ยง เป็นทุกข์ มีความแปรปรวนเป็นธรรมดา ไม่ควรที่จะตามเห็นสิ่งนั้นว่า นั่นของเรา นั่นเป็นเรา นั่นเป็นตัวตนของเรา

หลังจากนั้นพระวัคกลีได้ฆ่าตัวตายในวันรุ่งขึ้น โดยก่อนที่จะตายได้ให้ภิกษุไปกราบทูลพระผู้มีพระภาคใจความว่า ข้าพระองค์ไม่เคยสับสนว่า รูป เวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาณไม่เที่ยง ไม่สงสัยว่า สิ่งใดไม่เที่ยง สิ่งนั้นเป็นทุกข์ ไม่สงสัยว่า สิ่งใดไม่เที่ยง เป็นทุกข์ มีความแปรปรวนเป็นธรรมดา ความพอใจก็ดี ความกำหนัดก็ดี ความรักใคร่ก็ดี ในสิ่งนั้น มิได้มีแก่ข้าพระองค์

หลังจากที่พวกภิกษุไปกันแล้วท่านได้ฆ่าตัวตาย พระพุทธเจ้าทรงยอมรับการฆ่าตัวตายของพระวัคกลี เพราะท่านได้มีความเห็นถูกต้องในหลักธรรม ไม่ยินดีในชีวิต

พระโคธิกะก็เช่นเดียวกัน แต่พระโคธิกะไม่ได้เจ็บป่วย จนถึงกับไม่อาจหายได้ เพียงแต่ท่านได้บรรลุธรรมแล้วก็เสื่อมไปหลายรอบเท่านั้น แต่ได้ฆ่าตัวตาย เรื่องของท่านมีดังต่อไปนี้^{๕๑}

พระโคธิกะได้บรรลุเจโตวิมุตติชั่วคราว^{๕๒} และได้เสื่อมไปถึงหกครั้งในการบรรลุเจโตวิมุตติชั่วคราวครั้งที่เจ็ดจึงคิดว่า การได้บรรลุและเสื่อมไปเช่นนี้ไม่เป็นการสมควรแก่เราเลย ควรจะฆ่าตัวตายเสียดีกว่า จึงได้ฆ่าตัวตาย การฆ่าตัวตายในลักษณะเช่นนี้ พระพุทธเจ้าทรงสรรเสริญในการกระทำของท่านโคธิกะเนื่องมาจากว่าท่านได้สละชีวิตเพื่อการเข้าถึงธรรม แม้หากว่าจะมีสิ่งใดที่ทำให้ตนนั้นต้องพลัดพรากจากธรรมไปแล้ว ความตาย

^{๕๐} ต.บ. (ไทย) ๑๗/๘๗/๑๕๗-๑๖๓, ต.บ. (บาลี) ๑๗/๘๗/๕๕-๕๘

^{๕๑} ต.ส. (ไทย) ๑๕/๑๕๕/๒๐๕-๒๐๗, ต.ส. (บาลี) ๑๕/๑๕๕/๑๔๕-๑๔๗

^{๕๒} เจโตวิมุตติชั่วคราว คือ โลกียสมาบัติ ต.ส.อ. (บาลี) ๑/๑๕๕๑๑๗๔

เป็นสิ่งประเสริฐกว่า เรื่องพระโคธิกะก็นับว่า สามารถนำมาเปรียบเทียบเพื่อทำความเข้าใจเกี่ยวกับสิทธิที่จะตายได้เช่นเดียวกัน

โดยปกติพระพุทธศาสนามีได้สอนให้ฆ่าตัวตาย หรือสนับสนุนให้ฆ่าตัวตายเลยแม้แต่น้อย ดังจะเห็นได้จากการห้ามภิกษุฆ่ามนุษย์ แต่พระพุทธศาสนาสอนให้สละชีวิตเพื่อธรรม ดังคาถาที่ปรากฏในพระสูตรเรื่องมหาสุตโตสมชาดกที่ว่า^{๕๓}

สัตบุรุษทั้งหลาย ย่อมสละชีวิต แต่ไม่สละธรรม
 สัตบุรุษมีปัญญาเป็นสัตย์อย่างเดียว
 พรที่พระองค์ประทานแล้ว ขอได้โปรดรับประทานเสียเถิด
 พระราชาผู้ประเสริฐสุด ขอพระองค์จงสมบรูณ์ด้วยธรรมนี้เถิด

นรชนพึงสละทรัพย์เพราะเหตุแห่งอวัยวะที่สำคัญ

เมื่อจะรักษาชีวิต พึงสละทั้งอวัยวะ

เมื่อระลึกถึงธรรม พึงสละทั้งอวัยวะ

ทรัพย์และแม่แต่ชีวิตทั้งหมด

ดังนั้น การสละชีวิตเพื่อธรรมจึงเป็นการกระทำที่สามารถทำได้ ไม่ควรถูกตำหนิตามหลักทางพระพุทธศาสนา

ในพระพุทธศาสนามีได้สอนให้อาลัยอาวรณ์ในชีวิต พระพุทธศาสนายอมรับการปฏิบัติตามธรรมมากกว่า พระพุทธศาสนานั้นมีข้อปฏิบัติที่ได้รับการยอมรับโดยทั่วไปคือการสละชีวิตเพื่อธรรม แม้ว่าบุคคลทั่วไปจะถือว่าการสละชีวิตนั้นจะเป็นการสละโดยไม่มีประโยชน์ต่อคนเลยก็ตาม โดยสามารถพิจารณาจากการปฏิบัติตนที่เป็นแบบแผนเพื่อให้ดูเป็นตัวอย่าง ดังตัวอย่างต่อไปนี้

ในคัมภีร์พระพุทธศาสนามีคำบรรยายว่า เมื่อพระโพธิสัตว์เสวยพระชาติเป็นกระต่ายบำเพ็ญบารมีอยู่ ท้าวสักกะมาทดลองโดยมาขออาหาร แต่พระโพธิสัตว์ไม่มีอาหารจะให้ จึงให้ท้าวสักกะก่อกองไฟแล้วตนกระโดดเข้ากองไฟหวังจะตายไปเพื่อเป็นอาหารให้ท้าวสักกะ^{๕๔}

^{๕๓} พุ.ชา. (ไทย) ๒๘/๔๓๐/๑๓๓, พุ.ชา. (บาลี) ๒๘/๔๓๐/๑๒๒

^{๕๔} พุ.จริยา. (ไทย) ๓๓/๑๒๕-๑๔๓/๓๔๓-๓๔๕ พุ.จริยา. (บาลี) ๓๓/๑๒๕-๑๔๓/๕๕๗-๕๕๙ และ พุ.จ.อ. (บาลี) ๑๓๔/๑๒๓

เมื่อครั้งพระโพธิสัตว์เสวยพระชาติเป็นลิงได้สละชีวิตตนเพื่อป้องกันไม่ให้ นายพรานมาทำร้ายมารดา^{๕๕}

เรื่องการฆ่าตัวตายของพระโคธิกะ ก็เป็นตัวอย่างได้ ท่านได้บรรลุเจโตวิมุตติชั่วคราวให้เกิดขึ้นแล้วเสื่อมไปหลายรอบ ในครั้งที่ ๗ ท่านจึงคิดว่าการที่เราได้บรรลุเจโตวิมุตติชั่วคราวแล้วเสื่อมไปอย่างนี้ไม่ควรเลย จึงนำสาตรามาฆ่าตัวตาย พระพุทธเจ้าตรัสสรรเสริญการฆ่าตัวตายของพระโคธิกะ เพราะท่านได้บรรลุธรรมด้วยการสละชีวิตตัวเอง

เรื่องมหาสุตโตสมชาคก ก็เป็นตัวอย่างได้เช่นเดียวกัน เรื่องอื่น ๆ ในทำนองเดียวกันนี้ในพระสูตรปรากฏอยู่มาก ที่ยกมาให้ดูเล็กน้อยนี้เพื่อไม่ให้เยิ่นเย้อมากเกินไป

ส่วนการฆ่าตัวตายที่ไม่เหมาะสมนั้น มีพระภิกษุที่ปฏิบัติอสุกกรรมฐาน^{๕๖} เป็นตัวอย่าง มีเรื่องว่าในสมัยพุทธกาลพระภิกษุบำเพ็ญอสุกกรรมฐานแล้วมีความเกลียดชังร่างกายของตนเองที่มีลักษณะเหมือนซากศพจึงได้ให้เพื่อนช่วยฆ่าให้ตายบ้าง ให้ตาเถรช่วยฆ่าบ้าง จนพระตายไปเป็นจำนวนมาก เมื่อพระพุทธเจ้าทรงทราบจึงได้ทรงบัญญัติศีลว่าด้วยการฆ่ามนุษย์ของภิกษุว่าต้องอาบัติปาราชิก^{๕๗} เมื่อทรงบัญญัติสิกขาบทนี้พระองค์ทรงติเตียนการฆ่าตัวตายเอง การให้ผู้อื่นฆ่าให้ด้วย ดังจะเห็นได้จากการที่พระผู้มีพระภาคพุทธเจ้าทรงติเตียนว่า ภิกษุทั้งหลาย การกระทำของภิกษุเหล่านั้นไม่เหมาะสม ไม่สม ไม่ควร ไม่ใช่กิจของสมณะ ใช้ไม่ได้ ไม่ควรทำ โฉนภิกษุเหล่านั้นจึงได้ ปลงชีวิตตนเองบ้าง วานกันและกันให้ปลงชีวิตบ้าง บางเหล่าก็เข้าไปหาภิกษุอื่นที่สมณกุตตก พุดอย่างนี้ว่า พ่อคุณ ขอท่านได้ช่วยปลงชีวิตพวกฉันที บาตรจีวรนี้จักเป็นของท่าน ดังนี้เล่า^{๕๘}

สิทธิที่จะตายของผู้ป่วยในรายที่มีสติสัมปชัญญะสมบูรณ์ ในทางพระพุทธศาสนาไม่ได้มีการพูดถึงสิทธิที่จะตายของผู้ป่วยไว้โดยตรง แต่ชีวิตนั้นพระพุทธศาสนารับรองไว้มากคือ สิทธิการมีชีวิตอยู่ ดังจะเห็นได้จากการทำให้ผู้อื่นตายด้วยความจงใจนั้น ถือว่าผิด แม้การที่คนคนนั้นยังอยู่ในครรภ์มารดาก็ตามก็ถือว่าผิด เช่นเดียวกันถ้าไปทำให้แท้งโดยตั้งใจ แต่การฆ่าตัวตายนี้ ในทางพระพุทธศาสนายังมี

^{๕๕} บุ.ชา.ติก.อ. (บาลี) ๓/๒๒๒/๒๐๐-๒๐๒

^{๕๖} อสุกกรรมฐาน คือ การตั้งอารมณ์เป็นการเป็นงานในอารมณ์ที่เห็นว่า ไม่มีอะไรสวยสดงดงาม มีแต่ความสกปรก โสโครก น่าเกลียด (<http://www.larnbuddhism.com/grammathan/asupa1.html>, (๑๒ กันยายน ๒๕๔๘))

^{๕๗} วิ.มहा. (ไทย) ๑/๑๖๒-๑๖๓/๑๓๔-๑๓๕, วิ.มहा. (บาลี) ๑/๑๖๒-๑๖๓/๕๓-๕๓

^{๕๘} วิ.มहा. (ไทย) ๑/๑๖๖/๓๖๕, วิ.มहा. (บาลี) ๑/๑๖๖/๕๗

ความคิดแบ่งออกเป็นสองประเภท คือ ถ้าฆ่าตัวตายเพื่อให้จิตใจนี้เจริญด้วยคุณธรรมนั้นไม่ถือว่าผิด ส่วนการฆ่าตัวตายในลักษณะอื่นที่ไม่ใช่เพื่อคุณธรรมแล้วจัดว่าไม่ควรทำทั้งสิ้น

เห็นได้ว่าพระพุทธศาสนาไม่ยอมรับการฆ่าตัวตายด้วยเหตุความหลงผิดต่างๆ การฆ่าในทางพระพุทธศาสนามีหลักอยู่ ๕ ประการ คือ

๑. สัตว์มีชีวิต
๒. รู้ว่าสัตว์มีชีวิต
๓. มีจิตคิดจะฆ่า
๔. มีความพยายาม
๕. สัตว์ตายด้วยความพยายาม

การฆ่าจะต้องครบองค์ประกอบทั้ง ๕ ประการนี้จึงจะถือว่าเป็นการฆ่า ถ้าไม่ครบองค์ประกอบทั้ง ๕ นี้แล้ว ไม่จัดว่าเป็นการฆ่า

มีเรื่องว่า พระพุทธเจ้าทรงเลोकจะปรินิพพานเช่นเดียวกัน พระพุทธเจ้าทรงแสดงกับพระอนนท ว่าผู้ที่บำเพ็ญอิทธิบาท ๔ ให้ถึงพร้อมแล้วนั้นสามารถอยู่ได้ตลอดกับปี แต่พระอนนทก็ไม่ทูลขอ พระองค์จึงทรงอธิษฐานว่าจะปรินิพพานในอีก ๓ เดือนข้างหน้า^{๕๕}

๓.๔.๒ สิทธิของผู้ป่วยในกรณีของพุทธทาสภิกขุ

สันต์ หัตถิรัตน์ ได้เขียนถึงกรณีอาพาธของท่านพุทธทาสว่าได้ให้บทเรียนแก่เราชาวไทยและเราชาวพุทธหลายประการ เช่น

- ๑) ด้านตัวแพทย์ผู้ทำการรักษาได้อนุমানการรักษาโรคผิดพลาด โดยได้คาดหมายว่า ท่านพุทธทาสจะดีขึ้นและหายเป็นปกติ หรือหายจนสามารถเทศน์ได้ ถ้าได้รับการเคลื่อนย้ายมารักษาตัวที่กรุงเทพฯ ซึ่งมีเครื่องมือที่พร้อมมากกว่าที่อื่น แพทย์ได้ฝึกค้ำยันสัญญาต่าง ๆ เช่น สัญญาว่าจะไม่เจาะคอ จะไม่เจาะนั้นเจาะนี้ ซึ่งทางแพทย์ก็ละเมิดสัญญาที่ให้ไว้ ไม่รักษาสัญญาที่ให้ไว้ การแถลงการณ์ของแพทย์ถึงอาการของท่านพุทธทาสไม่โปร่งใสและสร้างความสับสนแก่ประชาชนไม่แถลงการณ์ถึงอาการดีขึ้น เลวลง หรือคงเดิม กลับแถลงถึงตัวเลขชีพจร อุณหภูมิ

^{๕๕} ที.สี. (ไทย) ๑๐/๑๖๗-๑๖๘/๑๑๒-๑๑๖, ที.สี. (บาลี) ๑๐/๑๖๗-๑๖๘/๕๒-๕๖

ความดันเลือด จำนวนปีสสาวะ และผลการตรวจเลือด แล้วสรุปว่าปกติหรือใกล้ปกติ

๒) ด้านการรักษาพยาบาล จากกรณีของท่านพุทธทาส การรักษาพยาบาลที่ขัดกับเจตนารมณ์ของผู้ป่วยสามารถทำได้ ซึ่งขัดกับหลักเรื่องสิทธิส่วนบุคคล แพทย์ได้ทำการรักษาโดยไม่ต้องให้ผู้ป่วยเซ็นชื่อยินยอมอนุญาตก็สามารถทำการรักษาใดๆ ได้ แม้แต่การทำร้ายผู้ป่วย ซึ่งผิดกฎหมาย เช่น การเจาะร่างกายผู้ป่วยตามที่แพทย์เห็นสมควรก็ทำได้โดยไม่ต้องขออนุญาตจากผู้ป่วยหรือญาติของผู้ป่วยก่อนแล้วแต่กรณี

แพทย์สามารถนำผู้ป่วยมารักษาที่โรงพยาบาลได้และถือว่าเป็นผู้อยู่ในความรับผิดชอบของคนและของโรงพยาบาลได้ แม้ผู้ป่วยไม่ยินยอม

การรักษาพยาบาลเพื่อยืดการตาย แม้จะเป็นการทำลายทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม เป็นการทรมาณผู้ป่วยและญาติมิตร และเป็นการเบียดเบียนผู้ป่วยอื่นและสังคม แต่กลับยอมรับกันว่าถูกต้อง

๓) ด้านศาสนา กระบวนการการตายที่ทางพุทธศาสนาถือวาระจิตที่ละสังขารเป็นสำคัญนั้นได้ถูกดึงกลับมาเป็นครั้งคราวโดยกระบวนการยืดการตาย ซึ่งเห็นได้จากคณะแพทย์ได้ออกแถลงการณ์หลายครั้งว่า “ท่านกระดิกนิ้วได้แล้ว ลืมตาแล้วรู้เรื่องแล้ว เพราะแวตตาของท่านแสดงว่าท่านรู้เรื่อง” เป็นต้น

๔) ด้านค่านิยมและวัฒนธรรมใหม่ การรักษาพยาบาลท่านพุทธทาสได้แสดงถึงค่านิยมที่เกิดขึ้นใหม่คือ (๑) การยอมรับการตายในโรงพยาบาล (โดยเฉพาะการตายในไอ.ซี.ยู.ในโรงพยาบาล) ว่าเป็นการตายที่ดีที่สุด (๒) การยอมรับคำวินิจฉัยและคำตัดสินของแพทย์ โดยปราศจากเงื่อนไข คือ แพทย์จะทำอะไรก็ได้ผู้ป่วยและญาติจะปฏิเสธไม่ได้ แม้แพทย์จะผิดคำมั่นสัญญาหรือขาดวิจารณญาณที่ดีก็ตาม(๓) การยอมรับการแทรกแซงจากผู้อื่น (ที่ไม่ใช่ญาติของผู้ป่วย) โดยแพทย์ในการเคลื่อนย้ายและการรักษาพยาบาลผู้ป่วย

ถ้ามนุษยชาตินำบทเรียนที่ได้จากการอาพาธของท่านพุทธทาสนี้มาศึกษาให้เข้าใจแล้ว ก็จะเป็นประโยชน์อย่างมหาศาล ท่านพุทธทาสก็จะประโยชน์ทั้งในยาม

ปกติและในยามอาพาธ ความทุกข์ทรมานจากการรักษาพยาบาลที่ไม่จำเป็นและไม่ถูกต้องจะไม่เกิดขึ้นอีกตลอดไป^{๖๐}

พระไพศาล วิสาโล ได้เขียนบทความวิเคราะห์วิธีที่ท่านพุทธทาสเลือกที่จะไม่เข้าไปรักษาตัวที่โรงพยาบาลว่าเป็นการเผชิญหน้ากับความตายด้วยใจสงบ การไม่ยอมหลีกเลี่ยงความตายนั่นไม่ใช่เป็นการฆ่าตัวตาย แม้ว่าการเผชิญหน้าเข้าหาความตายนั่น แม้มีโอกาสที่จะหนี แต่ไม่คิดหนีก็ไม่ใช่เป็นการฆ่าตัวตายเช่นกัน ท่านได้อธิบายว่า

ท่านพุทธทาสเผชิญทุกเวทนาแรงกล้าเพราะโรคภัยไข้เจ็บนั้น แต่ไม่ยอมเข้ารับการรักษาตัวที่โรงพยาบาลนั้นไม่ใช่เป็นการคิดฆ่าตัวตาย เพราะการกระทำบางอย่าง แม้จะมีผลร้ายต่อร่างกายและชีวิต แต่จุดหมายหรือเจตนามิได้มุ่งทำให้ชีวิตตกลงไป ก็ไม่นับว่าเป็นการฆ่าตัวตาย แม้ว่าผู้อื่นจะมีความคิดเห็นว่า การเผชิญหน้ากับความตายด้วยใจสงบน้อมนำความตายไปใช้เป็นเครื่องหนุนส่งจิตใจให้เกิดกุศล จนรู้แจ้งพระไตรลักษณ์ ทำให้จิตใจเป็นอิสระจากความตายได้มากเท่าไร ก็มีชัยต่อความตายมากเท่านั้น

การปฏิเสธความตายและคิดจะหนีจากความตายถ้ายึดเดียว มีแต่จะทำให้จิตใจเกิดความทุกข์ ไม่มีความสุข เพราะจิตจะคืนรน หาทางหนีความตาย สภาพจิตใจเช่นนี้นอกจากจะทำให้ทรนทรายก่อนตายแล้ว เมื่อความตายมาถึง จิตใจก็จะไม่พร้อมที่จะเผชิญกับความตาย จะทำให้ไปเกิดในทุคติได้

สิ่งที่ท่านพุทธทาสได้ทำนั้น แท้จริงก็คือการไม่ปรารถนาจะคล้อยตามค่านิยมของคนในปัจจุบันที่คิดที่จะหนีตาย แต่กลับไปนอนตายที่โรงพยาบาล ซึ่งบ่อยครั้งเป็นเพียงการยืดชีวิตในเชิงปริมาณ ด้วยจำนวนการเดินของชีพจรและการหายใจเท่านั้น เป็นชีวิตที่ไม่มีคุณภาพ ไร้ความหมาย

ท่านพุทธทาสไม่อาจเลือกวิธีที่จะละสังขารได้เพราะใครต่อใครต่างก็เข้ามาถือสิทธิในการตัดสินใจและเลือกวิธีการให้ท่าน เนื่องจากท่านเป็นคนของโลก ชีวิตของท่านคนทั้งโลกจึงอยากมีสิทธิในการตายของท่าน เมื่อครั้งยังมีสติรู้ตัวอยู่ ท่านปฏิเสธโดยตลอด ไม่ให้ใครพาท่านไปโรงพยาบาลได้ แม้ว่าจะเป็นแพทย์หรือผู้ใกล้ชิดจะพยายามชี้แจงชักชวนด้วยความหวังดีเพียงใดก็ตาม ความมุ่งหมายของ

^{๖๐} สันต์ หัตถิรัตน์, “บทเรียนจากกรณีอาพาธของท่านพุทธทาส,” สยามโพสต์, (๕ กรกฎาคม ๒๕๓๖)

ท่านก็คือ ต้องการพิจารณาทุกขเวทนาในสภาพที่เป็นธรรมชาติ โดยถือโอกาสในการเจ็บป่วยคราวหนึ่งเป็นการศึกษาธรรมกันไป ในทรรศนะของท่านแล้ว เทคโนโลยีนั้นเข้ามาแทรกแซงกระบวนการของธรรมชาติและขวางกั้นกระบวนการของจิตในการพิจารณาทุกขสังขตกล่าวด้วย

ในสังคมปัจจุบัน การปฏิเสธโรงพยาบาลก็อาจหมายถึงการปฏิเสธสถาบันการแพทย์เลยทีเดียว เพราะประชาชนทั่วไปไปนั้นมีความเชื่อมั่นในแพทย์มาก การปฏิเสธแพทย์จึงมีค่าเท่ากับการปฏิเสธชีวิต จึงไม่แปลกที่จะมีคนจำนวนไม่น้อยที่มองว่าการไม่ไปโรงพยาบาลยามเจ็บไข้นั้นคือการคิดฆ่าตัวตาย

แพทย์เป็นแต่เพียงผู้ช่วยให้ผู้ป่วยปฏิบัติตัวอย่างถูกต้องเพื่อให้หายจากโรคโดยเร็วไว ไม่ควรให้แพทย์มาเป็นผู้กำหนดชะตาชีวิตของเราว่าเราจะตายอย่างไร หรือตายในสภาพไร

การที่ผู้ป่วยในสมัยก่อนไปสะเดาะเคราะห์ต่ออายุ นั้นในปัจจุบันถือเป็นเรื่องมมงาย แต่การไปหาแพทย์เพื่อต่อชีวิตก็อาจเป็นความมมงายได้เช่นกัน ถ้าเรายังเห็นว่าแพทย์เท่านั้นที่จะช่วยให้เราอยู่รอดปลอดภัย การไปหาแพทย์ก็ไม่ต่างอะไรจากการทำพิธีกรรม คือไปเพื่อให้สบายใจ ให้ได้ชื่อว่าแพทย์ได้รักษาแล้ว ทั้ง ๆ ที่มีโรคที่หายได้โดยไม่ต้องไปพึ่งแพทย์ในการรักษา และมีอีกหลายโรคที่แม้แพทย์จะรักษาอย่างไร ก็ไม่อาจรอดพ้นความตายไปได้ การติดยึดในความสามารถของแพทย์จนมองไม่เห็นข้อจำกัดของแพทย์นั้น นอกจากจะทำให้เสียทรัพย์แล้ว ยังเสียโอกาสที่จะหันมาพิจารณาความตายด้วยใจสงบโดยไม่หาทางหนีอยู่รำไป

หากเราคลายความติดยึดในแพทย์ เห็นข้อจำกัดของแพทย์แล้วเลิกคิดหนีความตายฝีกฝนตนให้พร้อมที่จะเผชิญกับความตายทุกขณะ เมื่อนั้นเราจึงจะเข้าใจเจตนารมณ์ของท่านพุทธทาสที่กล่าวไว้ก่อนล้มเจ็บ^{๖๐}

ปราณียาได้ให้ทัศนะเกี่ยวกับความขัดแย้งในกรณีความเจ็บป่วยของท่านพุทธทาสไว้

ว่า

...มาจากความขัดแย้งของสองฝ่ายคือ ฝ่ายจิตนิยม กับฝ่ายทุนนิยม โดยมีท่านพุทธทาสเป็นเครื่องทดสอบ โดยฝ่ายจิตนิยมนั้น มองว่าการรักษาพยาบาลท่าน

^{๖๐} พระไพศาล วิสาโล, “บทความเรื่อง ความไม่เข้าใจของปณฺฑชน ท่านพุทธทาสคิดฆ่าตัวตาย ?,” มติชน, (๑๔ มิ.ย. ๒๕๓๖) : ๑๐

พุทธทาสนั้นเป็นการเห็นยวัญจุดประสงค์ที่จะละวางทางชีวิตเพื่อตามรอยองค์พระสัมมาสัมพุทธเจ้าของท่านพุทธทาส ซึ่งท่านได้ปรารถนาเสมอมาว่า ไม่ปรารถนาจะมีอายุเกินกว่าพระพุทธรูป ไม่ต้องการเข้าโรงพยาบาลอีก ในขณะที่อีกฝ่ายหนึ่งนั้นถือว่าเป็นหน้าที่และจรรยาบรรณที่จะต้องทำการตามหน้าที่ เพราะหมอลูกฝึกมาเพื่อช่วยชีวิต

การเจ็บป่วยนั้นปกติผู้ป่วยจะรู้สึกเจ็บเกินจริง แต่ผู้ที่เจริญสมาธิแน่วแน่แล้วโรคมักจะหายเร็ว แม้ว่าโรคที่รักษาไม่หายก็กลับเป็นว่าหายได้ และการตายอย่างธรรมชาตินั้น จะทำให้ผู้ตายมีสติในขณะตายและเป็นสุขไม่หลงตาย

กรณีของท่านพุทธทาสเป็นประเด็นที่ทำให้เกิดข้อถกเถียงกันมากกว่าการปล่อยให้ผู้ป่วยไปสู่สัมปรายภพโดยตามธรรมชาติ กับการยืดชีวิตไว้ด้วยวิทยาการสมัยใหม่นั้นอย่างไรหนจะสามารถหลุดพ้นกฎแห่งธรรมชาติได้อย่างแท้จริง

ท่านพุทธทาสได้สอนแม้กระทั่งวาระสุดท้ายของชีวิต ท่านสอนให้ค้นพบหลักธรรมของความเจ็บป่วย ให้การตายของท่านเป็นบทเรียนแก่ผู้ที่ยังอยู่ หากเราคิดได้จะได้เรียนรู้จากสิ่งที่ท่านพุทธทาสพยายามสอนเราจนถึงวินาทีสุดท้าย^{๖๒}

หนังสือพิมพ์มติชน วันที่ ๒๐ มิถุนายน ๒๕๓๖ หน้า ๓ ได้กล่าวถึงกรณีอาพาธของท่านพุทธทาสว่า

มีความขัดแย้งทางความคิด ๒ กระแส คือ

๑) ต่อสู้กับความตายด้วยวิทยาการสมัยใหม่ให้ถึงที่สุด โดยคิดว่า แม้จะไม่มีใครอยู่ค่าไฟ แต่ก็ควรให้หมอรักษานจนถึงที่สุด

๒) ปล่อยวางแล้วหันหน้ามาน้อมรับความตายด้วยจิตใจที่สงบประกอบไปด้วยสติสัมปชัญญะ ดีกว่าที่จะนอนนิ่งอยู่กับที่ มีลมหายใจด้วยเครื่องช่วยหายใจ และเทคนิคการแพทย์อันทันสมัย

ในกรณีของท่านพุทธทาสได้อบรมสติและสัมปชัญญะมานาน ท่านมีความเต็มเปี่ยมด้วยความสว่างและความสงบได้มากกว่าคนธรรมดาเผชิญกับความตาย

^{๖๒} ปราณีญา, “Prolong Life-Prolong Died อนุสติความตาย กรณีท่านพุทธทาส,” กรุงเทพมหานครกิจ, (๒๐ มี.ย. ๒๕๓๖) :๗

ท่านพุทธทาสเคยแสดงเทศนาไว้ว่า การเจ็บไข้นั้นมาเตือนให้มนุษย์ฉลาดขึ้น เป็นเทศนาที่แสดงเพื่อไม่ให้หลงระเหิงเมากายเมาใจจนลืมนึกไปว่าสักวันหนึ่งเราจะต้องพบกับความเจ็บไข้ได้ป่วย พบกับความแก่ชราและตายไปในที่สุด เทศนาของท่าน ย้ำเตือนให้ตระหนักในธรรมชาติความเป็นจริงของโลก คือความไม่เที่ยงแท้ ความไม่คงทนถาวรของทุก ๆ สิ่ง

การเจ็บป่วยที่เกิดขึ้นนั้นเป็นสิ่งที่มาเตือนให้ตระหนักถึงความเป็นจริงดังกล่าว การรับรู้ถึงคำเตือนนี้เป็นการทำให้มนุษย์ฉลาดขึ้น การอยู่อย่างมีสติย่อมมีค่ามากกว่า การอยู่แบบเมากายเมาใจ มองไม่เห็นสภาพความเป็นจริง

การอาพาธของท่านพุทธทาสทำให้เกิดการถกเถียงเรื่องสิทธิที่จะเลือกตาย และประเด็นที่ว่าหมอควรจะยอมรับคนไข้ที่เลือกที่จะตายได้หรือไม่ ในกรณีของท่านพุทธทาสนั้น คือการพบกับความตายโดยธรรมชาติด้วยสติสัมปชัญญะที่เต็มเปี่ยม ด้วยความสว่างและความสงบ ไม่มีเครื่องที่จะมาเร่งความตายด้วยความสังสาร หรือไม่มีเครื่องมือที่จะมายึดลมหายใจเพื่อที่จะต่อสู้กับความตายให้ได้นานที่สุด^{๖๓}

^{๖๓} มติทัศน์, “สองคดีแห่งสัปดาห์,” มติชน, (๒๐ มิย. ๒๕๓๖): ๓

บทที่ ๔

อิทธิพลคำสอนเรื่องความตายของพุทธทาสภิกขุที่มีต่อสังคมไทย

ท่านพุทธทาสมีอิทธิพลต่อบุคคลหลายฝ่ายโดยเฉพาะอย่างยิ่งปัญญาชน แม้แต่ พ.ต.ท.ดร.ทักษิณ ชินวัตร นายกรัฐมนตรีไทยคนปัจจุบัน ก็ได้รับอิทธิพลด้านการปกครอง บางอย่างไปจากท่านพุทธทาส

คณิงนิตย์ จันทบุตร ได้อ้างถึงผู้ที่มีความศรัทธาในหลักคำสอนของท่านพุทธทาสไว้ดังนี้

สานุศิษย์ของท่านพุทธทาสมีทั้งสงฆ์และฆราวาส บางคนอาจจะไม่เคยพบท่านพุทธทาสหรือไปสวนโมกข์เลย แต่ก็เป็นที่ศิษย์จากการอ่านหนังสือหรือบทความธรรมของท่าน ตัวอย่างเช่น ท่านปัญญานันทภิกขุ พระเทพเวที (ประยูรค์ ปยุตโต) เขมานันทภิกขุ พระประชา ปสนนธมฺโม พระบัญญัติ อนุตตโร, พระถวิล สุญญชาต, พระพยอม กัลยาโณ และ ฯลฯ บรรดาฆราวาสก็เช่น สัจญญา ชรรมศักดิ์, สุตลักษณ์ สีวลักษณ์, ระวี ภาวิไล, ประเวศ วะสี มุลนิธิเผยแพร่ชีวิตอันประเสริฐ (ผ.ช.ป.) และ ฯลฯ^๑

ท่านปัญญานันทภิกขุได้กล่าวถึงท่านพุทธทาสไว้ว่า “ท่านเจ้าคุณพุทธทาสเป็นพระที่ประกาศพุทธศาสนาที่แท้ให้โลกเข้าใจ ไม่มีประกาศสิ่งผิดอื่นในชีวิต ไม่ส่งเสริมสิ่งผิด แต่ส่งเสริมสิ่งที่เป็นสัมมาทิฐิที่ถูกต้องตรงตามหลักพุทธศาสนา”^๒

อรุณ เวชสุวรรณเขียนถึงท่านพุทธทาสไว้ว่า

ชีวิตท่านได้ทำประโยชน์ให้กับพระพุทธศาสนาในโลกสมัยใหม่อย่างเหลือคณานับ งานของท่านเป็นที่สนใจของปัญญาชนโดยทั่วไป มีทั้งงานเขียน บทความ บทปาฐกถา บทเทศนา งานแปลจากพระไตรปิฎกล้วน ๆ งานแปลจากภาษาอังกฤษและ

^๑ คณิงนิตย์ จันทบุตร, สถานะและบทบาทของพระพุทธศาสนาในประเทศไทย, (กรุงเทพฯ : ห.จ.ก. ภาพพิมพ์, ๒๕๓๐), หน้า ๑๒๗

^๒ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๔๓

งานของท่านที่แปลเป็นภาษาต่าง ๆ แพร่หลายไปทั่วโลกเป็นที่สนใจของชาวต่างประเทศที่ศึกษาพุทธศาสนาอย่างเป็นวิทยาศาสตร์^๓

สุลักษณ์ ศิวลักษณ์ ได้เขียนถึงอิทธิพลคำสอนของท่านพุทธทาสเอาไว้ว่า

งานและความคิดของท่านพุทธทาสอาจเป็นเชิงบวกหรือลบก็ได้ แต่สำหรับงานเขียนของท่านที่มีใช้ภาษาไทยนั้นเป็นที่รู้จักกันไม่น้อย โดยนายโคเรลด์ เค. สแวนเนอร์ ... ได้ติดตามงานของท่านพุทธทาสอย่างต่อเนื่อง และติดตามพัฒนาการทางภูมิปัญญาและความคิดของท่านที่มีต่อพุทธศาสนาไทยเช่นเดียวกับบทสนทนาชาวพุทธและชาวคริสต์อย่างใกล้ชิด เนื่องจากงานของท่านพุทธทาสเริ่มเป็นที่รู้จักภายนอกประเทศ ปัจจุบันวิทยาลัยและมหาวิทยาลัยในยุโรปและอเมริกาเหนือได้เปิดหลักสูตรพุทธศาสนาขึ้น และได้ผนวกเอางานของท่านพุทธทาสไว้เป็นบทความที่ต้องอ่านด้วย ผลงานนักศึกษาระดับคฤศตวรรษที่สิบเก้าขึ้นเกี่ยวกับงานของท่านเป็นภาษาฝรั่งเศส แนวความคิดและความสำเร็จของท่านเผยแพร่เป็นทั้งภาษาอังกฤษและเยอรมัน ความคิดที่ลุ่มลึกของท่านในงานเขียนภาษาไทยยังมีมาก และคอยให้อาจารย์สแวนเนอร์หรืออาจจะป็นศิษย์ของท่านคนใดคนหนึ่งแปลเผยแพร่ต่อไป^๔

พ.ต.ท.ดร.ทักษิณ ชินวัตร เชื่อว่าท่านพุทธทาสมีอิทธิพลต่อหนังสือ **History of Knowledge** ในส่วนที่เขียนเกี่ยวกับพุทธศาสนา พ.ต.ท.ดร.ทักษิณ ชินวัตรให้ความเห็นว่า “พระพุทธศาสนานั้นเป็นความคิดทางจริยธรรมที่ยิ่งใหญ่ และยังมีพลวัตทางความคิดที่ทันสมัยอยู่ การอธิบายของศาสนาพุทธจึงมีความหมายในเชิงโครงสร้างที่แข็งแกร่งกว่าศาสนาอื่น ซึ่งตอนนี้ก็กลับไปมีอิทธิพลในตะวันตก”^๕

ปัจจุบันนี้ เป็นที่ยอมรับกันว่า พระธรรมโกศาจารย์ได้ทำการค้นคว้าและผลิตตำราธรรมะตามแนวคำสอนของสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้ามากที่สุดในโลก และความหมายตามนามของท่านคือ “คลังแห่งธรรม”^๖

^๓ อรุณ เวชสุวรรณ, *พุทธทาสในทางการเมืองของ พ.ต.ท.ดร.ทักษิณ ชินวัตร*, (กรุงเทพฯ ๑ สำนักพิมพ์ อรุณวิทยา, ๒๕๕๓), หน้า ๔๓

^๔ คณะกรรมการศาสนาเพื่อการพัฒนา, *ท่านพุทธทาสในทัศนะของนักวิชาการ*, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพฯ ๑ : สายส่งศึกษิต, ๒๕๒๕), หน้า (ง)

^๕ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๖๒-๑๖๓

^๖ “วันพุทธทาสกับสันติภาพของโลก ‘น้องร่วมสายทางธรรม’ สืบสานเจตนาสุดท้าย,” *สยามโพสต์*, (๕ กรกฎาคม ๒๕๓๖) : ๓

ผู้วิจัยจะได้ศึกษาอิทธิพลที่เกิดจากคำสอนเกี่ยวกับความตายของท่านพุทธทาสตามลำดับดังต่อไปนี้

๔.๑ ด้านการศึกษา

ท่านพุทธทาสเป็นพระภิกษุที่เน้นการสอนที่ทำให้เห็นจริงได้ในปัจจุบัน และเป็นทั้งนักปฏิบัติ ทั้งนักทดลองอยู่ในตัว การสอนของท่านนั้นในบางครั้งดูออกจะเป็นปรัชญาอยู่บ้าง

วิศิษฐ์ วังวิญญู กล่าวว่า

ท่านพุทธทาสค้นหาชีวิตด้วยชีวิต หมายถึงว่าท่านได้ทุ่มเทชีวิตของตนเองลงไปศึกษา ซึ่งศึกษาในที่นี้ไม่ใช่การศึกษาอย่างที่กระทำกันอยู่ในมหาวิทยาลัย แต่เป็นการปฏิบัติที่เอาชีวิตของตนเป็นอุปกรณ์ในการศึกษา เพราะฉะนั้นความรู้ที่ท่านได้มา จึงไม่ใช่การคาดคะเนทางตรรกะ หรือทางปรัชญาใด ๆ แต่เป็นประสบการณ์ชีวิตโดยตรงของท่าน^๓

ในวิทยานิพนธ์นี้ ผู้วิจัยได้ศึกษาอิทธิพลต่อคำสอนของท่านในด้านความตายที่มีอิทธิพลต่อสังคมไทย ดังนี้

๔.๑.๑ องค์ความรู้จากพุทธทาสภิกขุ

ท่านพุทธทาสได้ใช้ชีวิตของท่านในการศึกษาและเผยแพร่ความรู้ต่าง ๆ สู่มหาชน นายแพทย์สันต์ หัตถิรัตน์^๔ ได้เขียนถึงท่านพุทธทาสไว้ว่า

ท่านพุทธทาสได้ให้คุณประโยชน์แก่มนุษยชาติอย่างมหาศาล ทั้งในยามปกติและยามป่วย การอาพาธของท่านได้ให้บทเรียนแก่มนุษยชาติอย่างมากมาย ถ้ามนุษยชาติไม่สามารถนำบทเรียนเหล่านี้มาศึกษาให้เข้าใจแล้ว ความทุกข์ทรมานจากการรักษาพยาบาลที่ไม่จำเป็นและไม่ถูกต้อง ย่อมจะเกิดขึ้นอีกและจะเกิดขึ้นตลอดไป^๕

^๓ วิศิษฐ์ วังวิญญู, ค้นหาด้วยชีวิต, ใน ไพโรจน์ อยู่มณเฑียร, แต่ท่านพุทธทาสภิกขุ พระอริยเจ้า แห่งสวนโมกขพลาราม, (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์สร้อยทอง, มปป), หน้า ๓๔

^๔ สันต์ หัตถิรัตน์, “บทเรียนจากกรณีอาพาธของท่านพุทธทาส,” สยามโพสต์, (๕ กรกฎาคม ๒๕๖๖)

การศึกษาจากท่านพุทธทาสนั้นไม่จำเป็นต้องศึกษาจากวรรณกรรมของท่านเสมอไป การศึกษาจากประวัติของท่านในชีวิตประจำวันก็ทำให้เข้าใจคำสอนของท่านได้เช่นกัน

ประยาณี กล่าวถึงอนุสติความตายของท่านพุทธทาสว่า

เนื่องจากที่ท่าน(พุทธทาส)เป็นครูบุคคล แม้แต่ในวาระสุดท้าย ท่านก็ยังสอนให้ค้นพบหลักธรรมของความเจ็บป่วยนั้น ถ้าเราจับตรงนี้ได้ การตายของท่านเป็นบทเรียนให้แก่คนที่ยังอยู่ ซึ่งเป็นประเด็นเดียวกับที่พระพุทธเจ้าได้ถือเอาเรื่องความตายสอนแก่นุชน้อยทุกคนมาแล้ว หากคิดไม่ได้ ก็จะกลายเป็นว่า มิได้เรียนรู้เอาจากสิ่งที่ท่านพุทธทาสให้ไว้ในขณะที่สังขารยังมีแต่ร่างกายนี้^๕

คำสอนเรื่องความตายของท่านพุทธทาสมีอิทธิพลทั้งโดยตรงและโดยอ้อม ผู้วิจัยแยกกลุ่มบุคคลที่รับอิทธิพลของท่านพุทธทาสไว้ ๒ กลุ่ม คือ

๑) อิทธิพลต่อบุคคลทั่วไป อิทธิพลคำสอนและการปฏิบัติตนต่อความตายของท่านพุทธทาสเป็นที่ประจักษ์ต่อประชาชนทั่วไป เนื่องจากที่ท่านพุทธทาสเจ็บป่วยในแต่ละครั้ง นักหนังสือพิมพ์ได้ประโคมข่าวเป็นเวลานาน ตลอดเวลาที่ท่านป่วย คำสอนและการปฏิบัติตนของท่านพุทธทาสมีลักษณะที่แตกต่างจากพระภิกษุทั่วไป ทำให้ประชาชนทั่วไปได้รู้จักคำสอนของท่านทั้งทางตรงและทางอ้อม อีกทั้งท่านพุทธทาสเป็นพระเถระที่มีผู้นับถือมาก มีผู้ทำวิจัยหลายคนได้ศึกษาวิเคราะห์คำสอนของท่านพุทธทาสในลักษณะต่าง ๆ ยกตัวอย่างเช่น (๑) ร้อยตำรวจเอกเอกกมนต์ พรชูเกียรติทำวิทยานิพนธ์เรื่อง “ความเชื่อมโยงระหว่างหลักธรรมของพุทธศาสนากับแนวคิดปญฺญูญาสากลในเรื่องสิทธิมนุษยชน : ศึกษาผ่านงานของพุทธทาสภิกขุ” (๒) พระมหาบุรณฺฑเชน สนิทปญฺญู (สุขคຸ້ມ) ทำวิทยานิพนธ์เรื่อง “การศึกษาวิเคราะห์หมโนทัศน์เรื่องพระเจ้าในทรรสนะของท่านพุทธทาส” (๓) พระมหานิพนธ์ มหาธมฺมรูกุจิโต ทำวิทยานิพนธ์เรื่อง “การศึกษาเปรียบเทียบแนวการปฏิบัติกรรมฐานของหลวงพ้อเทียนจิตตสุโภ และพุทธทาสภิกขุ” เป็นต้น นอกจากนี้มีผู้เขียนถึงท่านพุทธทาสอีกมากมาย แม้ท่านได้มรณภาพนานแล้วก็ยังมีกรรมนาถึงท่านอยู่ อันแสดงให้เห็นถึงอิทธิพลของท่านได้เป็นอย่างดี

^๕ ประยาณี, “Prolong Life- Prolong Died อนุสติความตาย กรณีท่านพุทธทาส,” กรุงเทพฯ, (๒๐ มิถุนายน ๒๕๓๖) : ๗

อีกทั้งคำสอนของท่านได้พูดถึงวิธีปฏิบัติตนต่อความตายจนทำให้การเรียนการสอนทางด้านความตายนี้ มีผู้สนใจเป็นจำนวนมาก มีผลให้เกิดงานแปลเรื่องเกี่ยวกับความตายของชาวตะวันตกมากขึ้น อีกทั้งคำสอนเกี่ยวกับความตายก็มีเผยแพร่มากในปัจจุบัน งานส่วนนี้ผู้วิจัยเชื่อว่าได้รับอิทธิพลจากคำสอนของท่านพุทธทาสทั้งทางตรงและทางอ้อม

๒) อิทธิพลต่อสถาบันการแพทย์ไทย คำสอนในเรื่องความตายของท่านพุทธทาสมีอิทธิพลมากเห็นได้จากแพทย์ยอมรับสิทธิของผู้ป่วยมากขึ้น อาจแบ่งแยกได้เป็น ๓ เรื่องดังนี้

๒.๑) ทางด้านการปฏิเสธการรักษาพยาบาล สิทธิผู้ป่วยที่จะได้รับการรักษาพยาบาลนั้นนับว่าปรากฏอยู่ในรัฐธรรมนูญแล้ว^{๑๑} แต่สิทธิของผู้ป่วยที่จะปฏิเสธการรักษาพยาบาลทางด้านการแพทย์สมัยใหม่ที่ต้องใช้เทคโนโลยีต่าง ๆ มากมายนั้น ยังไม่มีบัญญัติไว้โดยตรงมีแต่โดยอ้อม

ศาสตราจารย์นายแพทย์วิฑูรย์ อึ้งประพันธ์ กล่าวถึงสิทธิของผู้ป่วยว่า

สิทธิที่จะปฏิเสธการรักษาดังกล่าวซึ่งเป็นที่ยอมรับกันนั้น ไม่เพียงแต่สิทธิที่ปฏิเสธการรักษาเพื่อที่จะยอมตายเท่านั้น แต่ยังรวมถึงการปฏิเสธการรักษาเนื่องมาจากเหตุผลทางความเชื่อในศาสนาด้วย เช่น การไม่ยอมรับการรักษาโดยวิธีการทางแพทย์แผนปัจจุบันแทนการสวดมนต์ การไม่ยอมรับเลือดเข้าสู่ร่างกายเพราะข้อห้ามทางศาสนา แต่อย่างไรก็ตาม สิทธิดังกล่าวก็ไม่ใช่สิทธิที่สมบูรณ์เด็ดขาดที่ทุกคนจะสามารถใช้สิทธิได้เสมอไป^{๑๒}

ท่านพุทธทาสยอมรับเรื่องสิทธิในชีวิต ว่าเจ้าของชีวิตมีสิทธิที่จะเลือกอยู่หรือตาย ท่านได้อธิบายสิทธิที่จะปฏิเสธการรักษาให้แพทย์ฟังว่า

^{๑๑} มาตรา 52 ตามรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย ปี ๒๕๔๐ บัญญัติว่า บุคคลย่อมมีสิทธิเสมอกันในการรับบริการทางสาธารณสุขที่ได้มาตรฐาน และผู้ยากไร้มีสิทธิได้รับการรักษาพยาบาลจากสถานบริการสาธารณสุขของรัฐโดยไม่เสียค่าใช้จ่าย ทั้งนี้ตามที่กฎหมายบัญญัติ

การบริการทางสาธารณสุขของรัฐต้องเป็นไปอย่างทั่วถึงและมีประสิทธิภาพ โดยจะต้องส่งเสริมให้องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นและเอกชนมีส่วนร่วมด้วยเท่าที่จะกระทำได้

การป้องกันและจัดโรคติดต่ออันตราย รัฐต้องจัดให้แก่ประชาชนโดยไม่คิดมูลค่าและทันต่อเหตุการณ์ ทั้งนี้ ตามที่กฎหมายบัญญัติ (ที่มา : ชีระพล อรุณะภักสิทธิ์, รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช ๒๕๔๐, (กรุงเทพฯ ๑ : วิญญูชน, ๒๕๔๘), หน้า ๒๔)

^{๑๒} วิฑูรย์ อึ้งประพันธ์, สิทธิผู้ป่วย, (กรุงเทพฯ ๑ : กบไฟ, ๒๕๓๗), หน้า ๑๓๔

มันเป็นสิทธิ์ของผู้ป่วย จะรักษาก็ได้ ไม่รักษาก็ได้ ถ้าเขาสมัครจะดับก็เป็นสิทธิ์ของเขา พระพุทธเจ้านั้นที่จริงถ้ารักษาไว้ก็คงไม่ปรินิพพาน เพราะเป็นเพียงโรคตก (พระ) โลหิตแต่พระพุทธเจ้าไม่ต้องการอยู่ต่อไป ต้องการให้มันสิ้นสุด แล้วก็ดับ เหมือนกับปิดสวิทช์ไฟไม่มีใครตาย มันเหมือนกับดับตะเกียง ไม่มีใครตาย มองอีกทางก็เป็นศิลปะ ๆ ศิลปะแห่งการตาย ตายดี ตายไม่ได้ตาย อย่างไม่มีตัวผู้ตาย จะเรียกว่าเป็นศิลปะก็ยังได้^{๑๒}

สิทธิ์ที่จะปฏิเสธการรักษาต่างจากการฆ่าตัวตาย ผูกคอตาย กินยาฆ่าตัวตาย ท่านพุทธทาสอธิบายถึงการฆ่าตัวตายเอาไว้ว่า

นั่นมันด้วยความไม่รู้ ด้วยความโทสะ โมหะฆ่าตัวตาย กินยาตาย นั่นมันด้วยความรู้ที่ไม่สมบูรณ์ ว่าควรจะทำอย่างไร ควรจะให้ร่างกายนี้หยุด ดับไป ควรจะให้ต่อสู้ออกไปกินยาตายนั่นมันต้องด้วยโมหะบ้าง ด้วยโทสะความผลุนผลันบ้าง เอาเป็นประมาณไม่ได้ ไม่ใช่ธรรมะ ไม่ใช่ว่าเป็นธรรมะ ถ้าเห็นว่าพอกันที ๆ สำหรับเรา ก็ปล่อยให้มันดับไป คือไม่ไปหาการรักษา ไม่พยายามหาการรักษาด้วยยา ปล่อยให้มันดับเหมือนพระพุทธเจ้าตั้งใจว่า ภายใน ๓ เดือนนี้จะดับ แล้วก็ดับจริง ๆ พอรบ ๓ เดือน^{๑๓}

ขณะที่ท่านพุทธทาสยังมีชีวิตอยู่ท่านปฏิเสธการเข้ารับการรักษาในโรงพยาบาล ท่านให้เหตุผลหลายประการ เช่น

อาตมาก็คิดอยู่ว่า ถือเป็นหลักแต่ไหนแต่ไรแล้วให้ธรรมชาติรักษา ธรรมชาติรักษา คุณหมอช่วยผดุงชีวิตให้มันโมเม โมเมไปได้ อย่าให้ตายเสียก่อน แล้วธรรมชาติก็จะรักษาโรคต่าง ๆ ได้เอง ได้เท่าไรก็เอาเท่านั้น ไม่ต้องการมากกว่านี้ที่จริงมันควรจะ...(หัวเราะ) ไม่ควรจะมีอายุมากกว่าพระพุทธเจ้าเมื่อต้องเป็นอย่างนี้ก็ต้องศึกษา ปัญหามันก็มีว่าจะทำอย่างไรให้มันอยู่ได้เลยมีชีวิตมากกว่าพระพุทธเจ้า แต่ไม่เป็นปัญหา โดยหลักธรรมชาติ ธรรมชาติจะเป็นผู้รักษาทางการแพทย์ หยูกยาต่างๆ ช่วยเพียงว่าอย่าเพิ่งตาย อย่าเพิ่งให้มันตายเสียให้มันรักษาโดยธรรมชาติ โดยธรรมะ ถ้าชั้นสูงก็เรียกว่าโดยธรรมะ ทั่ว ๆ ไปก็เรียกว่า โดยธรรมชาติ ก็คือ

^{๑๒} ธรรมานุสติ จากเจตนาธรรมยามอาพาธของท่านพุทธทาสภิกขุ, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์มูลนิธิโกมลคีมทอง, ๒๕๓๖), หน้า ๓๖-๓๗

^{๑๓} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๘

หลักอย่างนี้มานานแล้ว ยังมีปัญหาอะไรอีกบางอย่างที่เป็นส่วนตัว ก็พูดอยากที่นี้ เราจะศึกษา ตัวความเจ็บ ตัวความตาย ตัวความทุกข์ให้มันชัดเจนยิ่งขึ้น ไม่สบาย ทุกทีก็ฉลาดทุกที ทุกทีเหมือนกัน...^{๑๔}

“ขอบใจ ขอบใจอย่างสูง ขอให้การอาพาธครั้งนี้เป็นการศึกษาของอาตมาอย่างยิ่ง ขอรับการรักษาย่างธรรมชาติ อย่างครั้งพุทธกาลอยู่ที่วัด”^{๑๕}

“ขอให้แผ่นดินนี้เป็นโรงพยาบาล ไม่หอบสังขารหนีตาย”^{๑๖}

ท่านพุทธทาสปฏิเสศที่จะเข้ารับการรักษาในโรงพยาบาลเพื่อยืดชีวิตออกไปตามวิธีของแพทย์สมัยใหม่ที่มีการเจาะตามร่างกาย จนวาระสุดท้ายของชีวิต การนำร่างของท่านพุทธทาสมารักษาในโรงพยาบาลในช่วงสุดท้ายของชีวิตท่านพุทธทาส ทำให้เกิดข้อขัดแย้งในสิทธิของผู้ป่วยในร่างกาย เกิดเป็นข้อพิพาทผ่านทางหน้าหนังสือพิมพ์อยู่หลายฉบับ

จากกรณีของท่านพุทธทาสทำให้ทางคณะแพทย์ได้รับความรู้มากยิ่งขึ้น นั่นก็คือการยอมรับสิทธิที่จะปฏิเสธการรักษามากขึ้น จนในที่สุดทางวงการแพทย์ได้ประกาศยอมรับสิทธิผู้ป่วย ๑๐ ประการ^{๑๗} และสิทธิที่จะปฏิเสธการรักษาก็ปรากฏอยู่ในประกาศนั้นด้วย

^{๑๔} บัญชา พงษ์พานิช, “รายงานด่วน! จากสวนโมกข์ คำต่อคำ-นาที่ต่อนาที่ พุทธทาสสนองพระราชดำรัสสงค ‘ดับขันธ’,” ข่าวสด, (๑๐ พฤศจิกายน ๒๕๓๔) : ๓

^{๑๕} พันธุ์ทอง, “ประทีปแห่งพุทธทาส ตอนที่ ๔๑,” บ้านเมือง, (๑๖ กรกฎาคม ๒๕๓๖) : ๑๒

^{๑๖} นิธิพัฒน์ เจียรกุล ท่านอาจารย์พุทธทาส คนไข้ที่ผมได้รู้จัก บันทึกจากแพทย์ผู้ดูแลการรักษา, มปป, หน้า 22

^{๑๗} สิทธิผู้ป่วย ๑๐ ประการ ได้แก่

๑) ผู้ป่วยทุกคนมีสิทธิพื้นฐานที่จะได้รับบริการด้านสุขภาพ ตามที่บัญญัติไว้ในรัฐธรรมนูญ

๒) ผู้ป่วยมีสิทธิที่จะได้รับบริการจากผู้ประกอบวิชาชีพด้านสุขภาพโดยไม่มีการเลือกปฏิบัติ

เนื่องมาจากความแตกต่างด้านฐานะ เชื้อชาติ สัญชาติ ศาสนา ลัทธิการเมือง เพศ อายุ และลักษณะของความเจ็บป่วย

๓) ผู้ป่วยที่ขอรับบริการด้านสุขภาพมีสิทธิที่จะได้รับทราบข้อมูลอย่างเพียงพอและชัดเจนจากผู้ประกอบวิชาชีพด้านสุขภาพ เพื่อให้ผู้ป่วยสามารถเลือกตัดสินใจในการยินยอมหรือไม่ยินยอมให้ผู้ประกอบวิชาชีพด้านสุขภาพปฏิบัติต่อตน เว้นแต่เป็นการช่วยเหลือรีบด่วนหรือจำเป็น

๔) ผู้ป่วยที่อยู่ในภาวะฉุกเฉินเสี่ยงอันตรายถึงชีวิต มีสิทธิที่จะได้รับความช่วยเหลือรีบด่วนจากผู้ประกอบวิชาชีพด้านสุขภาพโดยทันทีตามความจำเป็นแก่กรณี โดยไม่คำนึงว่าผู้ป่วยจะร้องขอความช่วยเหลือหรือไม่

แม้ว่าสิทธิที่จะปฏิเสธการรักษาที่ประกาศออกมานั้นจะไม่ใช้สิทธิโดยเด็ดขาดก็ตาม ผู้วิจัยมีความเห็นว่า สิทธิที่จะปฏิเสธการรักษาในที่นี้ ได้รับอิทธิพลส่วนหนึ่งมาจากท่านพุทธทาสด้วยเช่นกัน

สิทธิที่จะปฏิเสธการรักษาปรากฏอยู่ในข้อที่ ๓ ของประกาศที่ทางแพทยสภา สภาการพยาบาล สภาเภสัชกรรม ทันตแพทยสภา กระทรวงสาธารณสุขร่วมกันประกาศ คือ ผู้ป่วยที่ขอรับบริการด้านสุขภาพมีสิทธิที่จะได้รับทราบข้อมูลอย่างเพียงพอและชัดเจนจากผู้ประกอบวิชาชีพด้านสุขภาพ เพื่อให้ผู้ป่วยสามารถเลือกตัดสินใจในการยินยอมหรือไม่ยินยอมให้ผู้ประกอบวิชาชีพด้านสุขภาพปฏิบัติต่อตน เว้นแต่เป็นการช่วยเหลือรีบด่วนหรือจำเป็น^{๘๘}

๒.๒) การช่วยรักษาผู้ป่วยให้ตายอย่างสงบ ในประเด็นนี้มีผู้ที่เกี่ยวข้องอยู่ ๓ ฝ่ายคือ ๑) แพทย์ผู้ทำการรักษา ๒) ผู้ป่วย และ ๓)ญาติผู้ป่วย

ในส่วนของแพทย์ แม้ว่าจริยธรรมแห่งวิชาชีพดั้งเดิม ที่ระบุว่า แพทย์ต้องช่วยชีวิตของผู้ป่วยจนถึงที่สุด^{๘๙} และแพทย์ถูกฝึกมาให้ช่วยชีวิตเท่านั้น “ถือเป็นหน้าที่และจรรยาบรรณที่จะต้องทำตามหน้าที่ เพราะหมอถูกฝึกมาเพื่อช่วยชีวิตมันเป็นระบบ”^{๙๐} ไม่ได้

๕) ผู้ป่วยมีสิทธิที่จะได้รับทราบชื่อ สกุล และประเภทของผู้ประกอบวิชาชีพด้านสุขภาพที่เป็นผู้ให้บริการแก่ตน

๖) ผู้ป่วยมีสิทธิที่จะขอความเห็นจากผู้ประกอบวิชาชีพด้านสุขภาพอื่น ที่มีได้เป็นผู้ให้บริการแก่ตน และมีสิทธิในการขอเปลี่ยนผู้ให้บริการและสถานบริการ

๗) ผู้ป่วยมีสิทธิที่จะได้รับการปกปิดข้อมูลเกี่ยวกับตนเองจากผู้ประกอบวิชาชีพด้านสุขภาพโดยเคร่งครัด เว้นแต่จะได้รับความยินยอมจากผู้ป่วยหรือการปฏิบัติหน้าที่ตามกฎหมาย

๘) ผู้ป่วยมีสิทธิที่จะได้รับข้อมูลอย่างครบถ้วนในการตัดสินใจเข้าร่วม หรือถอนตัว จากการเป็นผู้ถูกทดลองในการทำวิจัยของผู้ประกอบวิชาชีพ ด้านสุขภาพ

๙) ผู้ป่วยมีสิทธิที่จะได้รับทราบข้อมูลเกี่ยวกับการรักษาพยาบาลเฉพาะของตนที่ปรากฏอยู่ในเวชระเบียนเมื่อร้องขอ ทั้งนี้ข้อมูลดังกล่าวต้องไม่เป็นการละเมิดสิทธิส่วนตัวของบุคคลอื่น

๑๐) บิดา มารดา หรือผู้แทนโดยชอบธรรม อาจใช้สิทธิแทนผู้ป่วยที่เป็นเด็ก อายุยังไม่เกินสิบแปดปีบริบูรณ์ ผู้บกพร่องทางกายหรือจิต ซึ่งไม่สามารถใช้สิทธิด้วยตนเอง (นพ.พนมกร ดิษฐสุวรรณ์, “สิทธิผู้ป่วย...รู้ไว้ใช่ว่า,” ผู้จัดการรายสัปดาห์, (๒๐ สิงหาคม ๒๕๔๔) : ๒๕)

^{๘๘} พนมกร ดิษฐสุวรรณ์, “สิทธิผู้ป่วย...รู้ไว้ใช่ว่า,” ผู้จัดการรายสัปดาห์, (๒๐ สิงหาคม ๒๕๔๔) : ๒๕

^{๘๙} วิฑูรย์ อึ้งประพันธ์, สิทธิผู้ป่วย, หน้า ๑๗๘

^{๙๐} ประชาณี, “Prolong Life- Prolong Died อนุสติความตาย กรณีท่านพุทธทาส,” : ๗

ถูกฝีกมาช่วยให้ตายก็ตาม แต่ปัจจุบันเริ่มมีการพูดถึงสิทธิที่จะเลือกว่าจะให้ผู้ป่วยตายด้วยเทคโนโลยีหรือจะตายด้วยศักดิ์ศรีแห่งความเป็นมนุษย์ นั่นก็คือไม่ต้องตายในโรงพยาบาลหรือถึงแม้จะต้องตายในโรงพยาบาล แพทย์ก็อาจช่วยรักษาผู้ป่วยให้ตายอย่างสงบสุขได้ นับเป็นมิติใหม่ในการรักษาแต่แนวความคิดนี้อาจยังไม่แพร่หลายเนื่องมาจากว่า การสัมมนาในเรื่องดังกล่าวนี้เป็นเพียงการพูดกันในวงวิชาการยังไม่ได้บัญญัติเป็นกฎหมาย เพราะฉะนั้นการที่แพทย์ปล่อยให้ผู้ป่วยที่สิ้นหวังตายไปโดยไม่รักษานั้นอาจจะผิดฐานทำให้ผู้อื่นตายโดยเจตนา ก็อาจเป็นไปได้

ศาสตราจารย์นายแพทย์วิฑูรย์ อึ้งประพันธ์ กล่าวว่า

การปล่อยให้ผู้ป่วยตายโดยไม่รักษา หรือโดยการช่วยให้ผู้ป่วยตายโดยใช้ยาเป็นเรื่องเสี่ยงต่อความผิดทางกฎหมายอาญาทั้งสิ้น ดังนั้น สิทธิที่จะตายของผู้ป่วยแพทย์ต้องเผชิญกับความผิดอาญา แต่ถ้าแพทย์จะต้องช่วยชีวิตผู้ป่วยไม่ว่ากรณีใด ๆ แพทย์ก็ต้องละเมิดสิทธิของผู้ป่วยแพทย์จึงยืนอยู่ระหว่างเขาควางที่ขนาบอยู่กฎหมายจำเป็นต้องหาทางออกในเรื่องนี้ ดังที่มีการเรียกร้องกันอยู่^{๒๑}

แม้ว่าแพทย์จะทำการรักษาผู้ป่วยต่อไปตามการขอร้องของญาติของผู้ป่วยก็ตาม ถ้า“แพทย์ช่วยผู้ป่วยให้มีชีวิตอยู่ต่อไปในสภาพชีวิตพืช โดยฝืนเจตนารมณ์ของผู้ป่วย แพทย์ต้องอาจถูกดำเนินว่าละเมิดสิทธิของผู้ป่วย”^{๒๒} อยู่แน่นอน

ในเรื่องการช่วยผู้ป่วยให้ตายอย่างสงบ มีทางออกโดยทางศาสนานั้นก็คือ เมื่อแพทย์ทำหน้าที่รักษาผู้ป่วยทางร่างกายแล้วก็ควรรักษาผู้ป่วยทางด้านจิตใจด้วย ในเมื่อทุกคนที่เกิดมาต้องตายและการตายนั้นก็นับว่าเป็นธรรมชาติอย่างหนึ่งของมนุษย์แล้ว ในการรักษาผู้ป่วยทางด้านจิตใจนั้น คือ ช่วยให้ผู้ป่วยได้เข้าใจในความตายว่าเป็นหน้าที่สังขารและตายไปอย่างสงบ

ในการสัมมนาของคณะแพทย์ศาสตร์โรงพยาบาลรามาธิบดี มหาวิทยาลัยมหิดล ในการประชุมทางวิชาการครั้งที่ ๔ ประจำปีการศึกษา ๒๕๑๕-๒๕๑๖ วันที่ ๒๕ กันยายน ๒๕๑๕ พระราชวรมุนี(ประยูร ปยุตโต) ให้ความเห็นไว้ว่า

“...ในแง่ของการรักษาพยาบาลควรจะมุ่งไปที่ประโยชน์ทางจิตใจของผู้ป่วยเป็นสำคัญ ประโยชน์ที่ว่านี้ก็คือ ประโยชน์จากตัวชีวิตของเขาเอง หรือจากการตาย

^{๒๑} วิฑูรย์ อึ้งประพันธ์, สิทธิผู้ป่วย, หน้า ๑๔๒-๑๔๓

^{๒๒} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๗๘

นั่นเอง อันนี้เป็นสิ่งที่มีประโยชน์ เป็นประโยชน์สุดท้ายสำหรับผู้ที่จะตายนั่นเอง ก็คือ การที่จะทำให้เขาตายอย่างดีที่สุด ประโยชน์ที่ยังมีอยู่สำหรับคนที่ตาย ในหลักพระพุทธศาสนา คือ การมีสติ ไม่หลงตาย นับเป็นประโยชน์และความดีครั้งสุดท้ายที่แต่ละบุคคลจะทำได้ในชีวิตของตน...”^{๒๓}

ความเห็นของพระราชวรมุณี(ประยูรค์ ปยุตโต) ก็คือ แพทย์ควรช่วยผู้ป่วยให้ตายอย่างมีสติและควรจะต้องเป็นประเพณีและความจำเป็นเลยทีเดียวที่จะช่วยให้สติผู้ป่วยแทนการยกหน้าที่นี้มาให้กับพระภิกษุอย่างเดียวกัน ซึ่งถ้านับการให้ความรู้แก่ผู้ป่วยในเรื่องนี้ให้ถือเป็นการรักษาอย่างหนึ่งเช่นกันก็สมควรอยู่แล้ว เพราะแพทย์ได้รับความเชื่อถือทางด้านการรักษาจากประชาชนทั่วไป

ในการรักษาของแพทย์ ท่านพุทธทาสอธิบายว่า ควรให้เกิดความพอดี ไม่มากเกินไป ไม่น้อยไป ท่านอธิบายว่า “หมอแหละควรจะทราบว่าจะเกินไปหรือไม่เกิน บางทีมันก็ผลออกไปหุยมหิม จู๊จี้เกินไปมันอาจมีได้”^{๒๔} ในการตีความว่า รักษาต่อไปอย่างไรจึงจะพอดีนั่นท่านให้ความเห็นว่า “ก็โดยตามหลักวิชาที่ดี เจตนาดี โดยความชำนาญ ความชำนาญมันมากเข้ามันก็รู้ รู้ความพอดี ๆ ไม่ตกใจเกินไป หรือไม่ประมาทเกินไป ก็พบความพอดี ถ้าตื่นตื่นหรือตกใจเกินไป มันก็อาจจะเกินพอดี ถ้าประมาทมันก็จะไม่ได้เรื่องได้ราว”^{๒๕}

ในภาวะที่แพทย์เผชิญกับคนไข้หรือญาติพี่น้องของผู้ป่วย ที่ไม่ได้เตรียมใจในการรักษาทางพุทธนี้ท่านพุทธทาสได้ให้คำแนะนำแก่ทางแพทย์ว่า

เราก็ชี้แจงได้ ถ้าเรามีความรู้จะชี้แจง คุณทำใจอย่าให้เป็นทุกข์ เช่นนี้เองร่างกายของคุณกำลังเป็นเช่นนี้ เพื่อจะไม่เป็นทุกข์หรือทุกข์น้อย คุณควรคิดพรรณนี้กลายเป็นหมอทางจิตไปด้วยคนหนึ่ง หมอทางกายก็ทำไป หมอทางจิตก็ทำเพราะว่าส่วนใหญ่ก็คือให้หาย ไม่ทุกข์ ไม่เป็นทุกข์นั่นแหละสำคัญ อยู่ ไม่ตาย แต่เป็นทุกข์ก็ตายเสียดีกว่า อยู่อย่างเป็นทุกข์อย่างทนทุกข์ เป็นสิ่งเลวร้าย^{๒๖}

^{๒๓} สันต์ หัตถิรัตน์, สติที่อยู่อหรือตาย และการดูแลผู้ป่วยที่หมดหวัง, (กรุงเทพฯ : หมอชาวบ้าน, ๒๕๔๓), หน้า ๑๒๔-๑๒๕

^{๒๔} ชัมมานุสติ จากเจตนาธรรมยามอาพาธของท่านพุทธทาส ภิกขุ, หน้า ๔๓

^{๒๕} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๔๔

^{๒๖} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๕-๔๐

ในส่วนผู้ป่วยควรมีจิตใจที่จะต้องยอมรับสภาพความเป็นจริงที่เกิดขึ้นกับตน แม้ว่าจะไม่ทำให้โรคนั้นหายไปก็ตาม ลักษณะการยอมรับความเจ็บป่วยนั้น ควรทำจิตใจยอมรับความเจ็บป่วยนั้นเหมือนเป็นญาติกับเรา ลักษณะการยอมรับความเจ็บป่วยนี้

พระครูพิศาลธรรมโกศล(หลวงตา แพร่เชื้อไม้) ได้อธิบายว่า

...ถ้าเราแน่ใจว่าเป็นมะเร็งที่ไม่มีวิธีรักษาแล้ว ก็ทำความรู้สึกของเราให้เป็นญาติกับมะเร็งก็แล้วกัน หมายความว่า ทำความรู้สึกของเราให้สอดคล้องสัมพันธ์กับสิ่งที่เกิดขึ้น อันนี้เป็นธรรมชาติเราจะปฏิเสธสิ่งที่เกิดขึ้นไม่ได้ เมื่อเราแก้ไขได้ เราก็แก้ไขไปเท่าที่ความสามารถจะทำได้ เมื่อเราแก้ไขจนสุดฝีมือแล้ว ก็ยังแก้ไขไม่ตกก็ไม่มีอะไรที่จะทำ นอกจากหันมาแก้ที่ปุ่มชีวิตปุ่มใจเรา หันกลับจิตใจเรามาสัมพันธ์สอดคล้องกับเรื่องที่เกิดขึ้น แล้วเราจะมีสติ ตายได้อย่างเย็นใจที่สุดไม่ตื่นเต้น ไม่เสียดสี...^{๒๓}

หม่อมราชวงศ์คึกฤทธิ์ ปราโมช ให้ความเห็นในเรื่องเดียวกันนี้ว่า

ผมอยากจะขอสนับสนุนพระคุณเจ้าที่ท่านได้กล่าวมาเป็นอย่างยิ่ง สภาพมันอยู่ที่ใจจริง ๆ

โรคภัยไข้เจ็บมันก็ต้องมีกันทุกคน จะเป็นโรคอะไรก็ตาม ถ้าเราเอาชนะมันไม่ได้ เราก็เข้าเป็นพวกมันเสียเลย เราเล่นกับมัน สนใจมัน

กระผมเป็น stroke (โรคลมปัจจุบันที่ทำให้เป็นอัมพาต)นี้ ผมสนุกมาก เพราะผมศึกษาอาการมัน จนในที่สุดผมปฏิบัติตนให้เหมาะสมกับอาการนั้น ๆ

ในงานเลี้ยงส่งทูตที่บ้าน ผมเอารถเข็นมานั่งให้คนเข็น ทูตนี้กว่าผมเป็น “Iron-side” (พระเอกในภาพยนตร์โทรทัศน์ที่กำลังโด่งดังในสมัยนั้น) เป็นการส่งเสริมบารมีอย่างยิ่ง ไม่เคยมีครั้งไหนเท่าครั้งนี้เลย ตอนนั่งรถเข็นนี้ ใครเห็นใครนับถือหมด จิตใจมันก็ไม่วิตกกังวล ไม่เดือดร้อน ไม่กระวนกระวาย ความตายมันสำคัญก็เพราะกลัวมันเท่านั้นแหละ ถ้าไม่กลัวเสียอย่าง มันก็ไม่มี ความหมาย ความตายก็คือสภาพธรรมดา มันไม่มีความสำคัญ^{๒๔}

ในการทำใจของผู้ป่วย ท่านพุทธทาสทำให้เป็นตัวอย่างมาแล้ว ท่านไม่ได้ปฏิเสธการรักษาของทางการแพทย์ แต่การรักษาท่านต้องอยู่ในขอบเขตที่ท่านกำหนด ต้อง

^{๒๓} สันต์ หัตถิรัตน์, สติที่จะอยู่หรือตาย และการดูแลผู้ป่วยที่หมดหวัง, หน้า ๑๕๒

^{๒๔} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๕๒ - ๑๕๓

รักษาท่านที่สวนโมกข์ ใช้อุปกรณ์ในการรักษาทางการแพทย์ให้น้อยลงไป ไม่ต้องใช้วิธีการทางการแพทย์ปัจจุบันมากมายนัก ไม่ต้องมีการเจาะตามร่างกายและใส่สายยางตามร่างกาย พุทธทาสกล่าวกับนายแพทย์ว่า

อาตมาก็พยายามปรับปรุงตัวเอง ให้ทุกสิ่งเป็นไปได้โดยง่าย เป็นไปในทางที่จะหาย หรือดีขึ้น พยายามปรับร่างกาย พยายามปรับจิตใจ ให้มันถูกต้องเพื่อมันจะหาย ก็พยายาม ก็มีความมุ่งหมายให้มันหาย ต้องทำทุกอย่างให้มันถูกต้อง เพื่อจะหาย ถ้าโรคมันมากมันหายทันใจไม่ได้ มันก็ต้องกินเวลานาน ถ้ามันเหลือวิสัยมันก็ต้องตายแหละ ถ้ามันเหลือวิสัย^{๒๕}

นายแพทย์นิธิพัฒน์ เจียรกุล ได้บันทึกความรู้สึกในการรักษาท่านพุทธทาสไว้ว่า

ท่านอาจารย์(พุทธทาสภิกขุ)แม้จะปฏิเสธการเข้าโรงพยาบาลแต่ท่านก็มีใช้ผู้ที่ต่อต้านหรือวางตนเป็นปฏิปักษ์กับการแพทย์สมัยใหม่เลย หากแต่ท่านมองวิทยาการทางการแพทย์ ว่าเป็นส่วนประกอบส่วนหนึ่งในการรักษาความเจ็บป่วยเท่านั้น และไม่ใช้ส่วนที่สำคัญมากสำหรับท่านในยามอาพาธ ท่านจึงมิได้ปฏิเสธไปเสียทั้งหมดทุก ๆ เรื่องแบบสุดโต่ง แต่ท่านจะให้การตอบรับกับส่วนประกอบส่วนนี้ด้วยความเหมาะสม トラบที่ไม่ขัดกับหลักการของท่าน ผมจึงไม่เคยเกิดความรู้สึกอึดอัดวิตกกังวล หรือหนักใจในการถวายการรักษาท่านอาจารย์เลยแม้แต่ครั้งเดียว จนกล่าวได้ว่าไม่มีช่องว่างกับท่านอาจารย์เลยในการรักษา เพราะท่านจะให้ความร่วมมือกับแพทย์อย่างดีทุก ๆ ครั้ง ไม่มีการบ่นและการแสดงท่าทีใด ๆ ที่จะทำให้แพทย์อึดอัดหรือหมดกำลังใจในการรักษา ไม่ว่าเราจะปรับเปลี่ยนหรือเพิ่มชนิด จะขอเจาะเลือดไปตรวจ หรือขอถวายการตรวจท่านวันละ ๔ เวลา ๖ เวลา แม้แต่เวลาที่ผมเจาะเลือดพลาดจนเส้นแตก ต้องขอเจาะใหม่ ก็เพียงแต่เรียนท่านว่า “ท่านอาจารย์ครับผมขอโทษ ผมขอเจาะใหม่อีกเส้นครับ” ท่านก็ไม่ว่าอะไร หรือมีปฏิกิริยาอะไร ท่านจึงเป็นคนไข้ที่แพทย์สบายใจที่จะรักษา เพียงแต่เราจะต้องรู้ และเข้าใจถึงทัศนคติต่อความเจ็บป่วยและความตายตามแนวคิดของท่าน รวมไปถึงท่าทีต่อการแพทย์

^{๒๕} ธรรมานุสติ จากเจตนาธรรม์ยามอาพาธของท่านพุทธทาส ภิกขุ, หน้า ๔๑

สมัยใหม่ของท่าน แล้วถวายการรักษาไปตามขอบเขตนี้ ท่านอาจารย์ก็จะไม่ปฏิเสธเลย^{๑๐}

ท่านพุทธทาสให้ข้อคิดในการรักษาว่า

การแพทย์สมัยใหม่ควรที่จะหาหนทาง ทำให้เกิดการประสานกันระหว่างวิทยาศาสตร์ในปัจจุบัน ที่มุ่งเน้นในเรื่องกายกับเรื่องธรรมะอันเกี่ยวข้องกับจิต และเป็นเรื่องของสังขาร ถ้าทำได้จริงเมื่อไร ก็จะเป็นประโยชน์ต่อประชาชนที่เจ็บป่วยอย่างแท้จริง^{๑๑}

นายแพทย์นิธิพัฒน์ เจียรกุล ผู้รักษาท่านพุทธทาสมาเป็นเวลานานได้รับรู้และได้ซึมซับวิธีการรักษาตัวของท่านพุทธทาสพร้อมกันนั้นก็ได้เรียนรู้คำสอนของท่านพุทธทาสอีกด้วย คำสอนเกี่ยวกับชีวิตและความตายที่มีอิทธิพลต่อนายแพทย์นิธิพัฒน์ เจียรกุลนี้มีบันทึกไว้ว่า “ความเจ็บและความตายสำหรับ “พุทธทาสภิกขุ” นั้น มันเป็น “เช่นนั้นเอง” หาใช้สิ่งที่จะต้องหวาดหวั่น ทุกข์ทรมาน หรือต้องดิ้นรน “หอบสังขารหนีความตาย” แต่อย่างไรก็ตามผมจึงรู้ว่า ไม่มีอะไรที่จะต้องเสวราโศกเสียใจในการจากไปของท่าน”^{๑๒}

ญาติของผู้ป่วยก็เช่นเดียวกัน ไม่ควรดันทุรังให้แพทย์รักษาผู้ป่วยแต่อย่างเดียว แม้ว่าโรคนั้นแพทย์จะได้ตรวจแล้วและลงความเห็นโดยถูกต้องแล้วว่ารักษาไม่หายก็ตาม ซึ่งญาติของผู้ป่วยนี้เป็นปัจจัยที่สำคัญมาก ถ้าไม่ทำความเข้าใจให้ดีแล้วจะเกิดปัญหาได้ง่าย ต้องเข้าใจอย่างหนึ่งว่า ญาติผู้ป่วยที่ดันทุรังรักษาผู้ป่วยนั้นได้ทำร้ายผู้ป่วยด้วยเช่นกัน เช่น ทำให้ผู้ป่วยนั้นทรมานจะตายก็ตายไม่ลง โรคที่เป็นอยู่ก็รักษาไม่หาย รักษาไปก็หมดเนื้อหมดตัวกันไปเปล่า ๆ

การรักษาญาติผู้ป่วยนี้ควรหันเข้ามาใช้ธรรมชาติในการรักษาผู้ป่วยดีกว่านั้นก็คือการช่วยให้ผู้ป่วยได้มีความสุขและจากไปด้วยการมีสติไม่หลงตายตามหลักทางพระพุทธศาสนา แต่ต้องไม่เข้าไปเกี่ยวข้องกับการตายผู้ป่วยจนถึงกับทำให้ผู้ป่วยต้องตายถึงขนาดลงมือกระทำด้วยประการต่าง ๆ โดยอ้างว่ามาด้วยความเมตตานั่นไม่ได้ เป็นการกระทำที่ผิดต่อหลักทางพระพุทธศาสนา

^{๑๐} น.พ.นิธิพัฒน์ เจียรกุล, ท่านอาจารย์พุทธทาส คนไข้ที่ผมได้รู้จัก, มปท, มปป, หน้า ๒๕-๒๖

^{๑๑} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๕-๓๖

^{๑๒} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๖๔

๒.๓) สิทธิที่จะเลือกตายของผู้ป่วย สิทธิในเรื่องนี้ได้มีการสัมมนาและได้พูดพาดพิงถึงกรณีของท่านพุทธทาสด้วย แม้ในเรื่องสิทธิของผู้ป่วยที่ทางแพทยสภาได้ประกาศออกมานั้นก็ได้มีสิทธิของผู้ป่วยประกาศออกมาด้วยเช่นกัน

ศาสตราจารย์นายแพทย์วิฑูรย์ อึ้งประพันธ์ ยอมรับสิทธิที่จะปฏิเสธการรักษาของผู้ป่วย แม้ผู้ป่วยรายนั้นจะต้องตายเพราะการปฏิเสธการรักษาก็ตาม รวมไปถึงการปฏิเสธการรักษาที่มีเหตุผลมาจากทางด้านศาสนา หรือความเชื่ออื่น ๆ ที่ไม่สามารถพิสูจน์ได้ เช่นการไม่ยอมรับการถ่ายเลือด เพราะบทบัญญัติทางศาสนาเป็นต้น แต่ก็ยอมรับไม่เต็มที่ได้โดยปฏิเสธว่า สิทธิที่จะตายของผู้ป่วยนี้ไม่ใช่สิทธิที่สมบูรณ์เด็ดขาดที่ผู้ป่วยทุกคนจะสามารถใช้สิทธิได้ทุกกรณีเสมอไป^{๓๓}

สิทธิที่จะเลือกตายมีสาเหตุมาจากสิ่งหลายประการกล่าวคือ ผู้ป่วยได้พิจารณาแล้วว่าการรักษาพยาบาลที่เป็นอยู่ในปัจจุบันนี้บางส่วนเป็นเพียงการยืดอายุในทางตัวเลขเท่านั้นไม่ได้ยืดคุณภาพชีวิตออกไปด้วยแต่อย่างใด การที่ผู้ป่วยต้องนอนในโรงพยาบาลทนทรมานต่อสิ่งต่าง ๆ จนกว่าจะตายนับว่าเป็นการสิ้นเปลืองและเป็นการทรมานผู้ป่วยด้วยอีกทางหนึ่ง แต่เรื่องสิทธิที่จะตายของผู้ป่วยนี้ได้มีการพูดกันในวงวิชาการก่อนที่จะเกิดกรณีท่านพุทธทาสแล้ว กรณีของพุทธทาสภิกขุนี้เป็นแต่เพียงการกระพือสิทธินี้ให้ดังยิ่งขึ้นเท่านั้น แต่สำหรับประชาชนทั่วไปแล้วการรับรู้ถึงสิทธินี้ยังมีอยู่น้อยมาก ที่ประชาชนทั่วไปรับรู้ได้อาจกล่าวได้ว่าเป็นเพียงการรักษาโรคเท่านั้นเอง^{๓๔}

^{๓๓} วิฑูรย์ อึ้งประพันธ์, สิทธิผู้ป่วย, หน้า ๑๓๔

^{๓๔} ผลการวิจัยของเรือเอกอารมณ์ พลเสน มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ เรื่อง “ผู้ป่วยกับการรับรู้และการปฏิบัติตามสิทธิที่ตนได้รับ” โดยได้ศึกษาเฉพาะกรณีผู้ป่วยในโรงพยาบาลสมเด็จพระปิ่นเกล้า กรมแพทย์ทหารเรือ พบว่าผู้ป่วยรับรู้เรื่องสิทธิ ในการรับการรักษาพยาบาลน้อยมาก

ผลการวิจัยพบว่า สิทธิที่ผู้ป่วยมีการรับรู้มากที่สุดคือ สิทธิการได้รับบริการเพื่อสุขภาพ เช่น จะต้องได้รับการตรวจเยี่ยมจากแพทย์และพยาบาลที่เตียงคนไข้อย่างสม่ำเสมอ และการร้องขอความช่วยเหลือในกรณีที่ไม่มีสหายและใจ แต่ทั้งนี้ผู้ป่วยจะไม่ค่อยรับรู้ที่สามารถแสดงความเห็นและโต้แย้งในกรณีที่มีการรักษาพยาบาลผิดพลาดได้ ในส่วนของสิทธิการได้รับรู้ข้อมูลนั้น ปรากฏว่า ผู้ป่วยจะรู้ในแง่ของการสอบถามกฎระเบียบ ของโรงพยาบาล เช่น ค่าอาหาร ค่าห้อง การเบิกค่ารักษา แต่เรื่องของการสอบถามคุณสมบัติหรือรายละเอียดเกี่ยวกับแพทย์ และพยาบาลที่เป็นผู้รักษานั้น มีการรับรู้ น้อย

ผลการวิจัยระบุนอีกว่า ผู้ป่วยจะรู้สิทธิที่จะปฏิเสธไม่เข้ารับการรักษาในสถานพยาบาลนั้น ๆ และสิทธิในการไม่ยอมรับการรักษาด้วยวิธีการบางอย่าง แต่สิทธิในการที่แพทย์และพยาบาล จะต้องปฏิบัติต่อผู้ป่วยอย่าง

มีผู้เสนอบทความที่ระบุถึงสิทธิที่ปฏิเสธการรักษาอยู่หลายคน^{๓๕}

มีบทความเขียนถึงท่านพุทธทาสไว้ในสยามโพสต์ว่า

ในซิคชั้นแห่งศีลธรรม ได้เกิดคำถามถึงเส้นแบ่ง ว่าความเหมาะสมนั้นควรจะอยู่ ณ จุดใด และสิทธิ ที่ผู้เป็นเจ้าของสังขารนั้น ต้องการให้ปฏิบัติต่อชีวิต ที่อยู่ในภาวะหัวเลี้ยวหัวต่อ ควรจะได้รับการเคารพหรือไม่

ณ บัดนี้ ท่านพุทธทาส ก็ได้ถึงแก่มรณภาพ เหลือไว้แต่เพียง คลังแห่งธรรมที่ท่านใช้เวลากว่าก่อนชีวิตในการเผยแพร่กระทั่งได้รับสมญานามว่า พระธรรมโกศาจารย์ ซึ่งทรงความหมายในตัวเองว่าผู้เป็นคลังแห่งธรรมะ

จึงอยากเรียกร้องให้ทุกฝ่าย ลืมความขัดแย้ง ที่ล้วนมีรากที่มาจากความหวังดีและห่วงใย ต่อท่านพุทธทาสที่อาจจะกลายเป็นความไม่เข้าใจ หรือไม่ไว้วางใจโถมเข้ามารุมเร้า คณะแพทย์ที่ได้พยายามอย่างเต็มที่ ในการถวายการรักษาอาการอาพาธของท่านพุทธทาสแม้ผลลัพธ์ของมันจะลงเอยด้วยความเจ็บปวด

ขอให้ความเจ็บปวดครั้งนี้เป็นบทเรียนสำคัญสำหรับทุกคน และให้ถือเป็นบทเรียนชิ้นสุดท้ายที่ท่านพุทธทาส ได้ชี้ให้ศิษยานุศิษย์ทุกคนได้สังเกตเห็น โดยใช้วาระสุดท้าย แห่งการดำรงอยู่ในสังขารเป็นตำรา

ว่าทุกสิ่งทุกอย่างล้วนคือความว่างเปล่า ที่ดำเนินไปตามวัฏจักรแห่งธรรมชาติ ที่ไม่ว่าจะใช้เทคโนโลยีสูงส่งเพียงใดก็มีอาจหยุดยั้งได้

ขอเพียง ยอมรับในความเป็นไปนั้นด้วยความสงบและมีสติ^{๓๕}

สันต์ หัตถิรัตน์ ได้เขียนบทความถึงท่านพุทธทาสถึงกรณีการรักษาพยาบาลครั้งนี้ จากกรณีของท่านพุทธทาส ทำให้เห็นได้ชัดว่าการรักษาพยาบาลที่ขัดกับเจตนารมณ์ของผู้ป่วยสามารถกระทำได้ในประเทศไทย ต่อไปในอนาคต คงจะไม่ต้องให้ผู้ป่วยเซ็นชื่ออนุญาตให้แพทย์ผ่าตัดได้ หรือรักษาพยาบาลใดๆ ได้ เพราะ

สุภาพนั้น ผู้ป่วยจะรับรู้ในส่วนของตรวจร่างกายและการให้การรักษาพยาบาลที่ต้องมีการกั้นม่าน หรือปกปิดอวัยวะที่ทำการรักษา แต่สิทธิในการปกปิดข้อมูลอื่น ๆ หรือแม้กระทั่งการปิดชื่อที่หน้าห้องนั้น ยังไม่ค่อยรับรู้ โดยผู้วิจัยสรุปว่า ผู้ป่วยมีการรับรู้เรื่องสิทธิ น้อยมาก เพราะมีความรู้เกี่ยวกับวงการแพทย์ไม่ดีพอ ดังนั้นหน่วยงานที่เกี่ยวข้องควรให้ความสนใจและตระหนักถึงสิทธิดังกล่าวของผู้ป่วยให้มากขึ้น (“ชีวิตคนไทยยังรับรู้ถึงสิทธิผู้ป่วยน้อย,” มติชน, ๒๕ มีนาคม ๒๕๔๓ : ๗)

^{๓๕} “หมายเหตุสยามโพสต์ต่อกรณีมรณภาพของ ‘พุทธทาสภิกขุ’,” สยามโพสต์, (๕ กรกฎาคม ๒๕๓๖) : ๓

แพทย์จะทำได้โดยไม่ต้องขออนุญาต และถึงแม้ว่าผู้ป่วยจะไม่ยอมไปโรงพยาบาล แพทย์ก็สามารถจะไปเอาตัวมาจากบ้านและถือว่าเป็นผู้ป่วยของตนและของโรงพยาบาลได้

การรักษาพยาบาลเพื่อยืดการตาย แม้จะเป็น “การดำน้ำพริกละลายแม่น้ำ” เป็นการทำลายทรัพยากร (ธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม) เป็นการทรมาณผู้ป่วยและญาติมิตรและเป็นการเบียดเบียนผู้ป่วยอื่นและสังคม แต่กลับยอมรับกันว่าถูกต้อง^{๓๖}

สันต์ หัตถิรัตน์ ยังได้กล่าวถึงค่านิยมและวัฒนธรรมที่เกิดขึ้นใหม่จากท่านพุทธทาสไว้ดังนี้

การรักษาพยาบาลท่านพุทธทาสและการแถลงข่าวอย่างครึกโครม สร้างความมั่นคงให้แก่ค่านิยมใหม่และวัฒนธรรมใหม่ เช่น

(๑) การยอมรับการตายในโรงพยาบาล (โดยเฉพาะการตายในไอ.ซี.ยู.ในโรงพยาบาล) ว่าเป็นการตายที่ดีที่สุด

(๒) การยอมรับคำวินิจฉัยและคำตัดสินของแพทย์ โดยไม่มีเงื่อนไข หรือพูดง่ายๆ ก็คือ แพทย์จะทำอะไรก็ได้ ผู้ป่วยและญาติจะปฏิเสธไม่ได้ แม้แพทย์จะผิดคำมั่นสัญญาหรือขาดวิจารณญาณที่ดีก็ตาม

(๓) การยอมรับการแทรกแซงจากผู้อื่น (ที่ไม่ใช่ญาติของผู้ป่วย) โดยแพทย์ในการเคลื่อนย้ายและการรักษาพยาบาลผู้ป่วย^{๓๗}

ประยาณีได้เขียนให้ความคิดเห็นในประเด็นนี้ว่า “กรณีท่านอาจารย์พุทธทาสเป็นอีกประเด็นหนึ่งซึ่งทำให้เกิดข้อถกเถียงมากกว่าการปล่อยให้ผู้ป่วยไปสู่สัมปรายภพโดยตามวิธีธรรมชาติ กับการทำทายยัดเอาชีวิตไว้ด้วยหรือชนะธรรมชาติโดยวิทยาการนั้นอะไรจะสามารถหลุดพ้นกฎแห่งธรรมชาติได้อย่างแท้จริง”^{๓๘}

พระไพศาล วิสาโล เขียนถึงท่านพุทธทาสที่เผชิญหน้ากับความตาย โดยไม่ยอมหลีกหนีนั้นไม่ใช่การฆ่าตัวตาย พระไพศาล วิสาโล เขียนถึงวิธีเอาชนะความตายและเหตุผลถึงเหตุที่หยุดการรักษาด้วยการแพทย์แผนใหม่ดังนี้

^{๓๖} สันต์ หัตถิรัตน์, “บทเรียนจากกรณีอาพาธของท่านพุทธทาส : ๓

^{๓๗} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓

^{๓๘} ประยาณี, “Prolong life- Prolong Died อนุสติความตาย กรณีท่านพุทธทาส,” : ๗

ชนะความตายที่ดีที่สุดก็คือการเผชิญหน้ากับความตายด้วยใจสงบ น้อมนำความตายใช้เป็นเครื่องหนุนส่งจิตใจให้เกิดกุศล จนเกิดปัญญารู้แจ้งในพระไตรลักษณ์ ยิ่งจิตเป็นอิสระจากการขู่เข็ญของความตายได้มากเท่าไร ก็ยังมีชัยต่อความตายมากเท่านั้น... สิ่งที่ท่านพุทธทาสประสงค์จะทำ แท้ที่จริงก็คือการดำเนินตามบรรพชน โดยไม่ปรารถนาจะคล้อยตามค่านิยมของคนปัจจุบันที่คิดแต่จะหนีความตายทุกวิถีทาง จนยอมให้ชีวิตเข้าไปอยู่ใต้การบงการของเทคโนโลยี ซึ่งแม้จะช่วยยืดชีวิตที่นิยมกันด้วยให้ยืนนานไปได้ แต่บ่อยครั้งก็เป็นเพียงการยัดในเชิงปริมาณตัวเลขเท่านั้น เป็นชีวิตที่ไร้ความหมายในเชิงคุณภาพ เมื่อเรือศพพังไร้ประโยชน์แล้ว ก็ไม่มีเหตุผลที่เจ้าของจะดูแลรักษาให้เป็นภาระอีกต่อไป ท่านพุทธทาสเองก็ย้ำเสมอว่าชีวิตนี้จะรักษาให้ยืนยาวก็ต่อเมื่อยังทำประโยชน์แก่มหาชนได้เท่านั้น^{๓๕}

สรุปได้ว่า สิทธิที่จะเลือกตายของผู้ป่วยนี้ ควรได้รับการยอมรับจากทุกฝ่ายไม่ว่าทางคณะแพทย์ผู้ทำการรักษาเองหรือแม้แต่ญาติของผู้ป่วยก็ตาม แม้ว่าผู้ป่วยจะเป็นผู้ที่ประชาชนทั่วไปรู้สึกเป็นเจ้าของ อยากมีส่วนร่วมในการตายของผู้ป่วย อยากช่วยเหลือ ไม่อยากจะให้ตาย อยากให้อยู่นาน ๆ เช่นท่านพุทธทาสก็ตาม สิทธิที่จะเลือกตายของผู้ป่วยก็ต้องมีอยู่เช่นกันไม่มีการยกเว้น การสร้างกฎเกณฑ์ในการเข้าไปช่วยเหลือผู้ป่วย เช่น การอ่อนวัย การอ่อนสติปัญญา หรือด้วยเหตุจำเป็นอื่น ๆ เช่นการช่วยเหลือรีบด่วนหรือจำเป็นนั้น ผู้วิจัยเห็นว่าไม่ควรเป็นเหตุยกเว้นสิทธิที่จะเลือกตายของผู้ป่วยเลย ถ้าผู้ป่วยต้องการใช้สิทธิเช่นนั้นและได้แสดงสิทธิเช่นนั้นโดยชัดแจ้งแล้ว

๔.๑.๒ มรณสติในชีวิตประจำวัน

หลังจากที่ท่านพุทธทาสมรณภาพแล้วก็ยังมีอิทธิพลต่อสังคม สันต์ หัตถิรัตน์ แสดงความคิดเห็นว่า “แม้แต่ “การตาย” “ความตาย” และ เหตุการณ์หลังตาย” ของท่าน (พุทธทาส) ก็ยังสามารถจรโลงพุทธศาสนาให้เป็นไปตามหลักธรรม เป็นบทเรียนอันทรงคุณค่าแก่พุทธศาสนิกชน”^{๓๖}

^{๓๕} พระไพศาล วิสาโล, “ความไม่เข้าใจของปวงชนท่านพุทธทาสคิดฆ่าตัวตาย,” มติชน, (๑๔ มิถุนายน ๒๕๓๖) : ๑๐

^{๓๖} สันต์ หัตถิรัตน์, ๘ ก.ค. ครบรอบปีมรณกาลท่านพุทธทาส, ใน ความตายในทัศนะของพุทธทาสภิกขุ, (กรุงเทพฯ : บริษัท เค็ลล์ไทยจำกัด, ๒๕๔๔), หน้า ๘๔

ลักษณะอย่างหนึ่งที่ปรากฏในเรื่องคำสอนของท่านพุทธทาสก็คือ เรื่องมรณสติ ท่านพุทธทาสได้เน้นคำสอนทางด้านนี้ของท่านได้แจ่มชัดมากนั่นก็คือ การนำเอามรณสติมาใช้ในชีวิตจริงเพื่อเข้าถึงจุดหมายสูงสุดของชีวิต คือสอนให้เข้าถึงความไม่มีตัวตน

อิทธิพลคำสอนของท่านพุทธทาสปรากฏเป็นการชักนำความสนใจของปัญญาชนให้หันมาสนใจในเรื่องความตายมากขึ้น หนังสือเกี่ยวกับความตายจึงมีแพร่หลายมากขึ้น แนวความคิดเรื่องความตายจากประเทศตะวันตกก็เข้ามามีบทบาทด้วยเหมือนกัน ผู้วิจัยมีความเห็นว่าท่านพุทธทาสสอนให้เข้าถึงหลักความจริงโดยไม่อิงกับศาสนาใด ๆ ในบางครั้งท่านก็ตีความว่าธรรมะคือสิ่งสูงสุดบ้าง ธรรมคือพระเจ้าบ้าง และท่านยังให้การสนใจในหลักคำสอนของศาสนาพุทธนิกายเซ็นอีกด้วย โดยแปลหนังสือหลายเล่ม พร้อมกันนั้นก็ยังได้นำเอาภาพจิตรกรรมของพุทธศาสนานิกายเซ็นไปเขียนไว้ที่โรงมหรสพทางวิญญานอีกด้วย คำสอนเหล่านี้ทำให้ลูกศิษย์ของท่านเป็นจำนวนมากหันไปสนใจในคำสอนเรื่องความตายตามลัทธิต่าง ๆ และอาจมาจากพระพุทธรูปด้วยเช่นกัน

ความเชื่อทางศาสนาที่มาจากประเทศตะวันตก ในเรื่องความตายได้แพร่หลายเข้ามาในประเทศไทย เพราะรับอิทธิพลจากคำสอนของท่านพุทธทาส

ท่านพุทธทาสได้รับอิทธิพลคำสอนเรื่องความตายจากโยมมารดาของท่าน ดังที่ท่านเล่าว่า

“สมัยเมื่ออาตมาเป็นเด็กเล็ก ๆ โยมแม่เล่าให้ฟังถึงการตายของตา ตาได้ตายอย่างวัฒนธรรมของพุทธบริษัทตามประเพณีวิธีของพุทธบริษัท ต่อเป็นคนแก่อายุมากแล้วแต่ไม่ใช่แก่หง่อม เมื่อถึงเวลาที่จะตาย บอกว่า ไม่กินอาหารแล้ว กินแต่น้ำและยา ต่อมาบอกว่ายาที่ไม่กินแล้ว กินแต่น้ำ

พอถึงวันที่ตาย แขนง่พุดกับลูกหลานรวมทั้งโยมแม่ด้วยถึงเรื่องที่จะตายแล้วก็ไล่คนที่ร้องไห้ออกไป คงเหลืออยู่คนเดียวที่กล้า ที่บังคับตนเองได้ ที่ไม่ร้องไห้ พุดตามที่จะพุด ซึ่งก็หลายนาที่อยู่เหมือนกันแล้วจึงขอนิ่งแล้วขอตาย

นี่วิธีตายตามธรรมเนียมโบราณของพุทธบริษัทที่ดีที่ประพฤติก่อนบรมกันมาอย่างดี เขาทำได้แม้กระทั่งว่าจะตายลงในการหายใจครั้งไหนเป็นการหายใจครั้งสุดท้ายแบบปิดสวิทซ์ไฟฟ้า...

เดี๋ยวนี้เราไม่เป็นอย่างนั้น ไม่ประสีประสากับการเป็นอย่างนั้น มีการต่อสู้ดิ้นรนอย่างผิด ๆ ที่จะไม่ให้ตายเอาไว้เรื่อย ๆ มันก็ไม่มีที่จะตาย อย่างปิดสวิทช์ไฟได้”^{๔๐}

ท่านพุทธทาสสอนให้พิจารณาความตายทุกวัน เมื่อมีเวลาว่างเมื่อไรก็พิจารณาต่อนั้น การสอนของท่านนั้นนับว่าหลากหลายมากนั่นก็คือ การสอนให้อาชนะความตายบ้าง พิจารณาว่าความตายไม่มีบ้าง หักตายเสียก่อนตาย คือตายแล้วแต่ตัวแต่หัวที่บ้าง ท่านสอนให้เตรียมตัวตายอย่างมีสติ คำสอนของท่านนี้นับได้ว่ามีอิทธิพลมากในระดับหนึ่ง แม้ว่าคำสอนของท่านจะออกไปในแนวที่แปลกอยู่บ้างก็ตาม

ท่านพุทธทาส สอนโดยใช้คำกลอนมาช่วยในการอธิบายความที่ต้องการจะสื่อกับผู้ฟัง ทำให้เกิดเป็นผลดีกว่าใช้คำพูดธรรมดา ในเรื่องการสอนเรื่องความตายนี้ก็เช่นเดียวกันท่านสอนโดยใช้คำกลอนมาอธิบาย เช่น

คำกลอนสอนเรื่องตายเสียก่อนตาย

ตายเมื่อตายย่อมกลายเป็นผี	ตายไม่ดีได้เป็นที่ผีตายโหง
ตายทำไมเพียงให้เขาใส่โลง	ตายโง่โง่งนั่นคือตายเสียก่อนตาย
ตายก่อนตายมิใช่กลายเป็นผี	แต่กลายเป็นสิ่งที่ไม่สูญหาย
ที่แท้คือตายที่ไม่ตาย	มีความหมายไม่มีใครได้เกิดแล
คำพูดนี้ผันผวนชวนฉงน	เหมือนเล่นลิ้นกาวคนต่อแหล
แต่เป็นความจริงอันไม่ผันแปร	ใครคิดแก้กรรมได้ไม่ตายเอย

คำกลอนสอนเรื่องดับไม่เหลือ

อย่าเข้าใจไปว่าต้องเรียนมาก	ต้องปฏิบัติลำบากจึงพ้นได้
ถ้ารู้จริงสิ่งเดียวก็ง่ายตาย	รู้ดับให้ไม่มีเหลือเชือกก็ลอง
เมื่อเจ็บไข้ความตายจะมาถึง	อย่าพรั่นพริงหวาดไหวให้หม่นหมอง
ระวังให้ดีดี “นาทีทอง”	คอยจงด้องให้ตรงจุดหลุดได้ทัน
ถึงนาทีสุดท้ายอย่าให้พลาด	ตั้งสติไม่ประมาทเพื่อดับจันทร์

^{๔๐} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๘๘

ด้วยจิตว่างปล่อยวางทุกสิ่งอัน สารพันไม่ยึดครองเป็นของเรา
 ตกกระไดพลอยกระ โจนให้ดีดี จะถึงที่มุ่งหมายได้ง่ายเข้า
 สัมครใจดับไม่เหลือเมื่อไม่เอา ก็ดับ “เรา” ดับตนคลนิพพาน ฯ

บางครั้งคำสอนของท่านพุทธทาสก็เป็นคำที่คล้องจองกันทำให้ผู้ฟังนั้นจำได้ เช่น “งามอยู่ที่ซากผี ดืออยู่ที่ละ พระอยู่ที่จริง นิพพานอยู่ที่ตายก่อนตาย” “กินข้าวจานแมว อาบน้ำในคู เป็นอยู่เหมือนตายแล้ว” ทำให้การสอนของท่านติดตราตรึงใจผู้คนโดยทั่วไป การสอนของท่านพุทธทาสจึงได้ผลดี

๔.๒ ด้านเศรษฐกิจ

ท่านพุทธทาสพิจารณาเห็นว่าคนไทยในปัจจุบัน จัดงานกันฟุ่มเฟือยมาก อีกทั้งไม่เป็นบุญเป็นกุศลตามหลักทางพระพุทธศาสนา หนังสือพิมพ์มติชนมีข้อความเขียนถึงจุดประสงค์ในการเก็บและการเผาศพของท่านพุทธทาสว่า “จะให้การเก็บศพและการเผาศพของท่านเป็นไปตามพระอริยวินัย คือ เป็นไปอย่างประหยัด เรียบง่าย ไม่มีการสวดศพ บังสุกุลศพ หรือมีการสร้างเมรุเผาศพพระภิกษุอย่างศพฆราวาส (อันเป็นการลดพระภิกษุลงมาหาฆราวาส)”^{๔๒}

การศึกษาด้านเศรษฐกิจนี้ผู้วิจัยจะศึกษาถึงชีวิตของท่านพุทธทาสในทัศนะของประชาชนทั่วไป

๔.๒.๑ ชีวิตตัวอย่าง

ท่านพุทธทาสได้ใช้ชีวิตของท่านเป็นตัวอย่างแก่บุคคลทั่วไปได้เรียนรู้ได้ศึกษาจากชีวิตของท่าน ท่านพุทธทาสลดพิธีกรรมต่าง ๆ ที่จะทำให้สิ้นเปลือง ท่านพุทธทาสพิจารณาเห็นว่าท่านเป็นตัวอย่างทางด้านนี้ได้ ท่านจึงได้จัดทำเป็นตัวอย่าง เช่น อุโบสถกลางดิน การเทศนาบนดินที่ลานหินโค้ง การอดอาหารในวันล้ออายุของท่านเอง การใช้ทรัพยากรอย่างจำกัด เช่นพิมพ์ดีดที่ท่านมีอยู่เป็นต้น เหล่านี้นับเป็นตัวอย่างทางด้านเศรษฐกิจทั้งสิ้น

ทัศนะทางด้านเศรษฐกิจที่มีความสัมพันธ์กับความเจ็บป่วยและความตายนี้ ทัศนะในด้านนี้ของท่านพุทธทาสมีความโดดเด่นมาก ท่านเป็นพระเถระที่กล้าปฏิเสธที่จะเข้า

^{๔๒} “เรียบง่าย สงบ ๒๘ กันยายน ๒๕๓๖ สัจจาร “พุทธทาส” สิ้นสุด,” มติชน, (๒๕ กันยายน ๒๕๓๖) : ๒๑

รับการรักษาในโรงพยาบาลให้สิ้นเปลือง ในขณะที่ท่านพุทธทาสอาพาธหนักเมื่ออายุมากแล้วนั้น ทางคณะแพทย์ต้องการให้ท่านเข้ามารับการรักษาตัวในโรงพยาบาล ท่านกลับปฏิเสธโดยให้เหตุผลว่า

“อาตมายึดมั่นอยู่ในหลักธรรม ใครรู้ว่าจะปล่อยให้ธรรมชาติพยาบาลรักษาอาตมาไปได้นานสักเท่าใด ขอให้ธรรมชาติดูแลอาตมาเถิด ท่านทั้งหลายผู้เป็นแพทย์สามารถอภิบาลชีวิตและร่างกายให้อยู่ต่อไปได้ มันจึงไม่ตาย จากนั้นธรรมชาติก็จะรักษาพยาบาลเชื้อโรคที่แตกต่าออกไปด้วยตัวของมันเอง เรารับเอามาได้เฉพาะส่วนที่เราสามารถรับได้ เราจะไม่ต้องการสิ่งใดมากไปกว่านั้นตามปกติ”^{๔๓}

ในยามชราภาพ มนุษย์ส่วนใหญ่หมดสิ้นไปกับการรักษาตัว ถ้ามนุษย์รู้จักรักษาตัวแต่พอดีจะทำให้มีเงินเหลือพอที่จะนำไปทำประโยชน์ทางด้านอื่นอีกมาก ใช้ช่วงสุดท้ายของชีวิตในการศึกษาและอยู่กับความเจ็บป่วย ทำใจยอมรับความเจ็บป่วยและความตาย อย่างมีสติมั่นคงก็จะมีชีวิตที่ประเสริฐตามคำสอนในทางศาสนา

ท่านพุทธทาสจึงเป็นแบบอย่างในการรักษาตัวในยามแก่ชรา ไม่รักษาจนเกินขอบเขตจนถึงกับหอบสังขารหนีความตาย ใช้ช่วงสุดท้ายของชีวิต ในการศึกษาความเจ็บป่วยและความตายจนลมหายใจสุดท้ายได้หมดสิ้นไป

ท่านพุทธทาสใช้หลักธรรมเป็นยาในการรักษาโรคโดยให้ธรรมชาติเป็นตัวรักษา ส่วนทางการแพทย์นั้นเป็นแต่เพียงตัวช่วยให้ธรรมชาติเป็นไปเท่านั้น ท่านได้ปรารภกับท่านปัญญานันทภิกขุ นายแพทย์ประเวศ วะสี และนายแพทย์วิจารณ์ พาณิชสรุปได้ว่า การรักษาพยาบาลท่านพุทธทาสนั้น เมื่อครั้งที่ท่านมีชีวิตอยู่นั้นท่านพยายามไม่ให้มีการรักษาจนเกินขอบเขต ไม่ถึงกับหอบสังขารหนีความตาย เมื่อแพทย์ต้องการจะรักษาก็ต้องรักษาในแนวทางของท่าน แนวทางของท่านคือ แนวทางการมีสติสัมปชัญญะนั่นเอง โดยพบเห็นได้จากตัวอย่างที่แพทย์ให้ยานอนหลับแก่ท่านโดยไม่บอกท่านนั้นทำให้ท่านต้องสติงอยู่บ่อย ๆ จนเมื่อท่านพุทธทาสได้เล่าให้ฟังแล้วจึงได้เข้าใจว่าท่านพุทธทาสทำไมจึงเป็นแบบนี้ โดยในครั้งนั้นเป็นบทเรียนแก่แพทย์เป็นอย่างมาก การจะให้ยาที่มีผลต่อการใช้สมองของท่านนั้นแพทย์จำเป็นต้องบอกท่านก่อน^{๔๔} และท่านก็ไม่ได้ทำการรักษาจนเกินไป รักษาได้

^{๔๓} สัมพันธ์ ก้องสมุทร, พุทธทาสภิกขุกับสื่อสารมวลชน, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์โอเดียนสโตร์, ๒๕๓๐), หน้า ๖๓-๖๔

^{๔๔} น.พ. นิธิพัฒน์ เจียรกุล, ท่านอาจารย์ พุทธทาส คนไข้ที่ผมได้รู้จัก, หน้า ๒๖-๒๘

เท่าไรก็เท่านั้น ในบางครั้งแพทย์ลำบากใจมากเนื่องจากอาการป่วยของท่านรวมกับอายุของท่านแล้วนับว่าอันตรายอยู่มาก มีสิทธิ์ถึงตายได้ทุกขณะ^{๔๕} แต่ท่านก็รักษาตามมีตามเกิด จะไม่รักษาท่าน ท่านก็ไม่ว่าอะไร รักษาท่านแล้วหายหรือไม่หายท่านก็ไม่บ่นเลย นับว่าเป็นแบบอย่างที่มีอิทธิพลต่อคนที่ได้รู้จักท่านเป็นอย่างมาก จนมีผู้ปฏิบัติตามแบบอย่างของท่าน

ท่านพุทธทาสเจริญสติด้วยการพิจารณาถึงความตายอยู่เป็นนิจ จึงพร้อมรับวาระสุดท้ายของชีวิตอย่างสง่างามโดยไม่เห็นว่าเป็นสิ่งที่น่ากลัวหรือหวาดหวั่น

ท่านพุทธทาสสอนให้ไม่หอบสังขารหนีความตาย ใช้โอกาสที่เจ็บป่วย ศึกษาความเจ็บและความตายไปด้วย ท่านสอนว่า “ไม่จำเป็น อย่าพยายามหอบสังขารหนีความตาย เพราะการหอบสังขารหนีความตายก็เหมือนกับการหอบไฟหนีไฟหรือการหนีเงาตัวเอง จึงขอโอกาสรักษาตัวในวัดเพื่อศึกษาธรรมอย่างสูงสุดครั้งสำคัญของชีวิต คือใกล้ชิดกับความตาย”^{๔๖}

๔.๒.๒ แนวคิดและวิธีจัดงานศพของพุทธทาสภิกขุ

ความคิดเรื่องการจัดงานศพนี้ ท่านพุทธทาสได้เล็งเห็นว่าควรจัดแต่พอดี ไม่สิ้นเปลืองจนเกินไป การสวดมนต์หรือพิธีกรรมต่าง ๆ ให้ตัดออกไปให้หมด^{๔๗} การจัดงานศพก็คือการจัดการเกี่ยวกับศพให้สิ้นไปเท่านั้นเอง จะเอาไปเผาหรือเอาไปฝังก็แล้วแต่ว่าผู้จัดการศพจะจัดการอย่างไร ท่านพุทธทาสได้ประมวลเรื่องราวต่าง ๆ แล้วเห็นว่าการจัดงานวิธีอื่นนี้ไม่เหมาะสมกับตัวท่าน จึงได้สั่งให้เผา^{๔๘}

นายธรรมทาส พาณิช น้องชายของท่านพุทธทาสได้กล่าวถึงแนวคิดและวิธีจัดงานศพของท่านพุทธทาสว่า

ส่วนเรื่องการจัดงานศพนั้น ท่านพุทธทาสชอบแนวทางของ “ธรรมปาละ” นักบวชชาวลังกา งานศพของท่านธรรมปาละ ทำอย่างง่าย โดยเอาไม้ไผ่ ๔ ลำพาด

^{๔๕} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๘-๙

^{๔๖} สัมพันธ์ ก้องสมุทร, พุทธทาสภิกขุกับสื่อสารมวลชน, หน้า ๑๒๗

^{๔๗} พุทธทาส : สวนโมกข์ กำลังแห่งการหลุดพ้น, หน้า ๒๘๖-๒๘๗

^{๔๘} พระครูฐิติ เมธีภูริ, ความตายในทัศนะของพุทธทาสภิกขุ, ใน ความตายในทัศนะของพุทธทาสภิกขุ, หน้า ๑๗-๑๙

จึงด้วยผ้าขาวและก็เผาซึ่งเป็นวิธีที่ง่าย ท่านพุทธทาสก็เลยชอบใจมาก เพราะงานศพของท่าน ท่านไม่อยากจะให้เป็นที่เดือดร้อนแก่ผู้ใด ท่านไม่ต้องการที่จะให้ใครมาวุ่นวายกับศพของท่าน”^{๔๘}

หนังสือพิมพ์มติชน ฉบับ วันที่ ๒๕ กันยายน ๒๕๓๖ มีข้อเขียนถึงวิธีการในการจัดการศพของอนาคาริกธรรมปาละที่ทำกันอย่างเรียบง่าย ใช้คนจำนวนน้อย ใช้เวลาไม่นานในการจัดการศพ ว่า

การเผาศพท่านธรรมปาละ ทำอย่างเรียบง่าย ในบริเวณอัสิตนมฤคทายวัน โดยห่อศพด้วยผ้าหลายชั้นไม่มีการใส่โลง ยกศพวางลงบนกองฟืน มีไม้ไผ่สี่ลำปักล้อม จึงผ้าขาว (แทนพระเมรุ) มีคนรับใช้ท่านจำนวนน้อยช่วยกันเผา เผาเสร็จก็เก็บกระดูกบรรจุในเจดีย์เล็กๆ ที่อัสิตนมฤคทายวันและในลังกา^{๔๙}

ท่านพุทธทาสปรารถนาการจัดการงานศพที่เรียบง่ายของอนาคาริกธรรมปาละที่ทางสมาคมมหาโพธิ์จัดขึ้นนั้นนั้นว่าเป็นการจัดขึ้นตามความประสงค์ของอนาคาริก ธรรมปาละที่ไม่ต้องการให้มีการจัดพิธีสืบทอดโดยใช่เหตุ^{๕๐}

แนวคิดและวิธีจัดงานศพของท่านพุทธทาสนี้ได้แบบมาจาก ท่านอนาคาริกธรรมปาละผู้ก่อตั้งสมาคมมหาโพธิ์ ท่านอนาคาริกธรรมปาละมีคุณต่อศาสนาพุทธมาก เนื่องจากได้เรียกร้องสังฆนิยสถานทั้ง ๔ ตำบล^{๕๑} ขึ้นมาให้แก่ชาวพุทธและได้ทำการเผยแพร่พระพุทธศาสนาให้แผ่ออกไปยังประเทศอื่น ๆ ด้วย

^{๔๘} สัมพันธ์ ก้องสมุทร, พุทธทาสภิกขุกับสื่อสารมวลชน, หน้า ๑๔๓

^{๔๙} “เรียบง่าย สงบ ๒๕ กันยายน ๒๕๓๖” สัปดาห์ “พุทธทาส” สิ้นสุด, มติชน, ๒

^{๕๐} อ.อโณทัย, บทศึกษาความตายของท่านพุทธทาส, (กรุงเทพฯ ฯ : สำนักพิมพ์สุภาพใจ, ๒๕๔๕), หน้า ๑๒๘-๑๒๙

^{๕๑} สังฆนิยสถาน ๔ ตำบล คือ สถานที่เป็นที่ตั้งแห่งความสังเวช, สถานที่เนื่องด้วยพุทธประวัติ ซึ่งพุทธศาสนิกชนควร ไปดูเพื่อเป็นเครื่องเตือนใจให้เกิดความไม่ประมาท จะได้เร่งชวนชวนประกอบกุศลกรรม และสำหรับผู้ศรัทธาจะได้จาริกไปชม เพื่อเพิ่มพูนปสาทะ การทำสักการบูชา อันจะนำไปเข้าถึงสุคติโลกสวรรค์ คือ

๑. ชาตสถาน ที่พระพุทธเจ้าประสูติ คือ อุทยานลุมพินี

๒. อภิสัมพุทธสถาน ที่พระพุทธเจ้าทรงตรัสรู้บุตรสัมมาสัมโพธิญาณ คือ ควางโพธิ์ที่ตำบลพุทธคยา

๓. รัชมัจฉกัปปวัตตนสถาน ที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงปฐมเทศนา รัชมัจฉกัปปวัตตนสูตร คือ ที่ป่าอัสิตนมฤคทายวัน แขวงเมืองพาราณสี เรียกปัจจุบันว่า สารนาถ

ท่านพุทธทาสมีความเห็นสอดคล้องกับการจัดงานศพของอนาคาริกธรรมปาละ จึงได้นำแนวคิดนี้จัดงานศพให้กับผู้ที่มีอุปการคุณแก่สวนโมกข์ นั่นก็คือ แม่ชี และพระที่อยู่ในสวนโมกข์ ซึ่งได้แบบมาจากการจัดงานศพของอนาคาริกธรรมปาละ

แนวความคิดเรื่องการจัดงานศพนี้ ท่านพุทธทาสได้ทำให้ดูเป็นตัวอย่าง นับว่าเป็นตัวอย่างที่ทำให้ยากมากที่พระเถระจะจัดงานศพแบบธรรมดาได้อย่างท่านพุทธทาส พระเถระผู้ใหญ่เป็นที่เคารพนับถือแก่บุคคลจำนวนมาก และในจำนวนนั้นก็ยังมีฐานะคืออยู่ด้วยการจัดงานศพแต่ละครั้งใช้เงิน ๖ หลักเลยทีเดียว ท่านพุทธทาสเห็นว่าเป็นการสิ้นเปลืองโดยใช่เหตุ ท่านพุทธทาสต้องการให้ธรรมเป็นใหญ่จึงได้ใช้ชีวิตของท่านเองมาเป็นแบบอย่างแก่คนทั่วไป การที่จะบอกแก่คนทั่วไปได้ทั่วถึงนั้นเป็นการยาก ท่านจึงได้เขียนพินัยกรรมไว้เป็นหลักฐานว่าได้เสียไว้อย่างไร เมื่อพินัยกรรมออกมาแล้วก็ยืนยันว่าสิ้นสุด ไม่ต้องมาโต้เถียงกัน มีผู้จัดงานศพที่ท่านพุทธทาสได้ตั้งไว้ และเขียนวิธีจัดงานศพของท่านละเอียดพอสมควร เมื่อผู้จัดงานศพของท่านพุทธทาสได้จัดการตามพินัยกรรมแล้วก็

จ ะ ใ ม่ มี ชี อ ก ร ห า
ใด ๆ ทั้งสิ้น นับว่าเป็นตัวอย่างที่ดีมาก

๔.๒.๓ พินัยกรรมของพุทธทาสภิกขุ

พินัยกรรมของท่านพุทธทาสย่อมสะท้อนถึงทรรศนะของท่านที่มีต่อความตาย ท่านพุทธทาสได้เล็งเห็นประโยชน์จากการทำพินัยกรรม

ก่อนท่านพุทธทาสจะมรณภาพเมื่อคราวที่ศาสตราจารย์จิตติ ติงศภัทท์ ได้ไปเยี่ยมท่านที่สวนโมกข์ได้ปรึกษาว่าจะทำพินัยกรรมเกี่ยวกับงานศพของท่านพุทธทาส ให้สามารถบังคับได้ตามกฎหมายไทย ศาสตราจารย์จิตติจึงถวายความเห็นและตรวจสอบพินัยกรรมให้ท่านพุทธทาสตั้งข้อความที่ถัดมาต่อไปนี้

๔. ปรีณิพพุตสถาน ที่พระพุทธรเจ้าเสด็จปรีณิพพาน คือ ที่ศาลาโนทยาน เมืองกุสินารา (พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, หน้า ๑๗๐)

พินัยกรรมของพุทธทาสภิกขุ^{๕๓}

วัดธารน้ำไหล สวนโมกขพลาราม

อำเภอไชยา จังหวัดสุราษฎร์ธานี

วันที่ ๒๘ มีนาคม ๒๕๑๖

พระธรรมโกศาจารย์ พุทธทาส อินทปัญโญ ทำพินัยกรรมฉบับนี้ เพื่อให้เป็นไปตามอริยวินัย ในเรื่องการจัดการศพ ให้เป็นไปตามธรรมดาที่สุดดังต่อไปนี้

๑. ให้พระครูปลัดศีลวัฒน์ (โพธิ์ จันทสโร) เป็นผู้จัดการศพของข้าพเจ้า หากพระครูปลัดศีลวัฒน์ไม่สามารถปฏิบัติหน้าที่นี้ได้ ไม่ว่าด้วยเหตุอันใด ให้พระครูปลัดศีลวัฒน์ตั้งผู้ปฏิบัติหน้าที่แทน

๒. ให้ละเว้นการขอพระราชทานโกศ และทำพิธีอย่างอื่น นอกจากที่กำหนดไว้ในพินัยกรรมนี้

๓. ให้เก็บศพในโลง ปิดมิดชิด และละเว้นการเปิดดู ละเว้นพิธีรดน้ำศพ ละเว้นการนิตยาศพ ละเว้นพิธีสวดศพ

๔. ให้เผาศพในสามเดือน หรือถ้าจำเป็นก็ไม่เกินหนึ่งปี โดยจัดการอย่างง่ายที่สุด ไม่จัดงานพิธี ให้เผาศพในบริเวณเขาพุทธทอง โดยปักเสาสี่มุม และคาดผ้าขาวเป็นพาดานเท่านั้น มิให้สร้างเป็นลักษณะอื่นยิ่งไปกว่านี้ กระดูกทั้งหมดให้นำไปเก็บไว้ในที่ที่ทำไว้ในศาลาธรรมโฆษณ์แห่งเดียว และเทศีเมนต์ทับสำหรับถ้ำนั้นให้แบ่งเป็นสามส่วน นำไปโปรยที่ช่องอ่างทอง อำเภอเกาะสมุย จังหวัดสุราษฎร์ธานี ส่วนหนึ่ง ที่ต้นแม่น้ำตาปี เขาสก อำเภอพนม จังหวัดสุราษฎร์ธานี ส่วนหนึ่ง และนำไปเก็บ

ไว้บนเขาประสงค์ อำเภอท่าชนะ จังหวัดสุราษฎร์ธานี อีกส่วนหนึ่ง

^{๕๓} พุทธทาส : สวนโมกขพลาราม กำลังแห่งการหลุดพ้น : อาจารย์มรณานุสรณ์ พ.ศ. 2449-2536,

(กรุงเทพฯ ๑ : หจก. ภาพพิมพ์, 2537), หน้า๑๘

๕. ให้จัดการศพของข้าพเจ้า ตามที่ได้สั่งไว้ในพินัยกรรมนี้ มิให้จัดการ
อย่างอื่น นอกเหนือจากที่กล่าวมาแล้วนี้

ข้าพเจ้าได้ลงชื่อในพินัยกรรมต่อหน้าพยานข้างล่างนี้

ลงชื่อ

.....ผู้ทำพินัยกรรม
(พระธรรมโกศาจารย์ พุทธทาสภิกขุ อินทปัญญา)

ลงชื่อ

.....พยาน
(นายจิตติ ดิงศภัทย์)

ลงชื่อ

.....พยาน
(พ.ต.อ.เสริม พัฒนกำจร)

ลงชื่อ.....

พยาน

(นายแพทย์วิจารณ์ พานิช)

ลงชื่อ.....

ผู้เขียนหรือผู้พิมพ์

(พระพรเทพ ฐิตปัญญา)

ความหมายคำว่าพินัยกรรม

พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน^{๕๔} ได้ให้ความหมายคำว่า ภัยพิบัติว่า ภัยพิบัติซึ่งบุคคลแสดงเจตนากำหนดการเพื่อตายในเรื่องทรัพย์สินของตน หรือในการต่าง ๆ อันจะทำให้เกิดเป็นผลบังคับได้ตามกฎหมายเมื่อตนตายแล้ว^{๕๕}

ในด้านกฎหมาย ภัยพิบัติเป็นนิติกรรมซึ่งจัดอยู่ในประเภทนิติกรรมฝ่ายเดียว สมบูรณ์เป็นภัยพิบัติเมื่อผู้ทำภัยพิบัติได้ทำภัยพิบัติถูกต้องตามที่กฎหมายกำหนดไว้ โดยไม่ต้องมีผู้รับภัยพิบัติลงลายมือชื่อยอมรับภัยพิบัติไว้ในภัยพิบัตินั้น แต่ผลของภัยพิบัติจะมีผลใช้บังคับก็ต่อเมื่อผู้ทำภัยพิบัติได้ตายไปแล้ว^{๕๖}

ภัยพิบัตินั้นต้องมีลักษณะดังต่อไปนี้

๑) เป็นข้อกำหนดเพื่อตายในเรื่องทรัพย์สินของตนหรือรายการต่าง ๆ และเป็นการแสดงเจตนาอันเป็นคำสั่งครั้งสุดท้าย

การทำภัยพิบัตินั้นต้องเป็นการกำหนดการเพื่อตายในเรื่องทรัพย์สินของตนเท่านั้น หรือการต่าง ๆ ที่จะให้เกิดมี และเป็นคำสั่งให้จัดการเป็นครั้งสุดท้ายเอาไว้ โดยพิจารณาได้จากมาตรา ๑๖๔๖ และมาตรา ๑๖๔๗ แห่งประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ บรรพ ๖ เรื่องมรดก ลักษณะ ๓ เรื่องภัยพิบัติว่า

มาตรา ๑๖๔๖ บัญญัติว่า “บุคคลใดจะแสดงเจตนาโดยภัยพิบัติ กำหนดการเพื่อตายในเรื่องทรัพย์สินของตนเอง หรือในการต่าง ๆ กันจะทำให้เกิดเป็นผลบังคับได้ตามกฎหมายเมื่อตนตายก็ได้”^{๕๖}

ในคำว่า กำหนดการเพื่อตายนั้นมีบัญญัติไว้ในมาตรา ๑๖๔๗ ว่า “การแสดงเจตนา กำหนดการเพื่อตายนั้นยอมทำได้ด้วยคำสั่งครั้งสุดท้ายกำหนดไว้ในภัยพิบัติ”^{๕๗}

๒) ต้องทำตามแบบที่กฎหมายกำหนดไว้

^{๕๔} ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๔๒, (กรุงเทพฯ ๑ : นานมีบุ๊คส์พับลิเคชันส์, ๒๕๔๖), หน้า ๗๘๘

^{๕๕} มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช, สาขาวิชานิติศาสตร์ เอกสารการสอนชุดวิชากฎหมายแพ่ง ๓ : ครอบครัว-มรดก, พิมพ์ครั้งที่ ๑๕, (นนทบุรี : สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช, ๒๕๔๕), หน้า ๒๖๖

^{๕๖} พิชัย นิลทองคำ, ผู้พิพากษา, ประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ บรรพ ๖-๖ อาญา ข้อสัญญาที่ไม่เป็นธรรม, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพฯ ๑ : อทศยา, ๒๕๔๓), หน้า ๕๓๑

^{๕๗} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๕๓๑

การทำพินัยกรรมนั้นต้องทำตามแบบที่กฎหมายกำหนดไว้มิฉะนั้นแล้วจะใช้บังคับกันไม่ได้ตามกฎหมาย ซึ่งมีบัญญัติไว้ในประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์บรรพ ๖ มาตรา ๑๖๔๘ ว่า “พินัยกรรมนั้นต้องทำตามแบบซึ่งระบุไว้ในหมวด ๒ แห่งลักษณะนี้”^{๕๘} ผลของการไม่ทำตามที่กฎหมายกำหนดไว้นี้เป็นโมฆะตามมาตรา ๑๗๐๕ ที่บัญญัติว่า “พินัยกรรมหรือข้อกำหนดพินัยกรรมนั้น ถ้าได้ทำขึ้นขัดต่อบทบัญญัติแห่งมาตรา ๑๖๕๓, ๑๖๕๖, ๑๖๕๗, ๑๖๕๘, ๑๖๖๐, ๑๖๖๑ หรือ ๑๖๖๓ ย่อมเป็นโมฆะ”^{๕๙}

ท่านพุทธทาสได้ทำพินัยกรรมกำหนดการเผื่อตายในการต่าง ๆ อันจะให้เกิดเป็นผลบังคับได้ตามกฎหมายเมื่อท่านตายแล้ว การทำพินัยกรรมนี้ไม่จำเป็นว่าจะต้องทำพินัยกรรมยกทรัพย์สินสมบัติของท่านเองให้ผู้อื่นเสมอไป แต่ทำพินัยกรรมกำหนดให้จัดการศพของตนเองก็ทำได้ไม่ขัดกับข้อกฎหมายแต่อย่างใด ท่านพุทธทาสได้เลือกทำพินัยกรรมแบบธรรมดาคำว่าคือ

“พินัยกรรมแบบธรรมดา”^{๖๐} ต้องทำเป็นหนังสือ ไม่จำเป็นต้องเขียนเอง ให้ผู้อื่นพิมพ์หรือเขียนให้ก็ได้ ลงวัน เดือน ปี ในขณะที่ทำขึ้น และผู้ทำพินัยกรรมต้องลงลายมือชื่อไว้ต่อหน้าพยานอย่างน้อยสองคนพร้อมกัน ซึ่งพยานสองคนนั้นต้องลงลายมือชื่อรับรองลายมือชื่อของผู้ทำพินัยกรรมไว้ในขณะนั้น”^{๖๑}

พินัยกรรมที่ท่านพุทธทาสได้ทำขึ้นนั้น หลังจากที่ร่างเสร็จแล้วได้นำเอาฉบับที่เขียนร่างแล้วมาตรวจทานแล้วนำไปพิมพ์ แล้วให้ท่านพุทธทาสลงลายมือชื่อต่อหน้าพยานพร้อมกัน ๓ คน และพยานลงลายมือชื่อรับรองลายลายมือชื่อของท่านพุทธทาสไว้ด้วยเป็นอันเสร็จสิ้นการทำพินัยกรรม

แนวคิดจากพินัยกรรมของพุทธทาสภิกขุ

^{๕๘} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๕๓๑

^{๕๙} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๕๔๘

^{๖๐} แบบของพินัยกรรมที่กฎหมายกำหนดไว้มีทั้งสิ้น ๕ แบบคือ พินัยกรรมแบบธรรมดา พินัยกรรมแบบเขียนเองทั้งฉบับ พินัยกรรมแบบเอกสารฝ่ายเมือง พินัยกรรมแบบเอกสารลับ และพินัยกรรมแบบทำด้วยวาจา (เปรียบเทียบ หุตางกูร, คำอธิบายประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ว่าด้วยมรดก, พิมพ์ครั้งที่ ๘, (กรุงเทพฯ : คณะนิติศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๔๕), หน้า ๑๔๓)

^{๖๑} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๔๔-๑๔๖

ท่านพุทธทาสได้ทำพินัยกรรมที่สำคัญสำหรับเป็นแนวทางในการปฏิบัติ จากการศึกษาพินัยกรรมของท่านพุทธทาส ผู้วิจัยพบว่าแนวคิดทางด้านการเขียนพินัยกรรมของท่านแบ่งออกเป็นข้อย่อย ๆ ได้ดังนี้

๑) แต่งตั้งผู้จัดการศพ ท่านได้คำนึงถึงว่าการมรณภาพของท่าน ถ้าไม่ได้แต่งตั้งผู้จัดการศพเอาไว้จะทำให้เกิดปัญหาตามมา จึงได้แต่งตั้งให้พระครูปลัดศีลวัฒน์ (โพธิ์ จันทสโร) เป็นผู้จัดการศพของท่านหรือผู้ที่พระครูปลัดศีลวัฒน์ (โพธิ์ จันทสโร) แต่งตั้งให้เป็นผู้จัดการงานศพแทน โดยท่านเขียนไว้ในพินัยกรรมว่า “ให้พระครูปลัดศีลวัฒน์ (โพธิ์ จันทสโร) เป็นผู้จัดการศพของข้าพเจ้า หากพระครูปลัดศีลวัฒน์ไม่สามารถปฏิบัติหน้าที่นี้ได้ ไม่ว่าด้วยเหตุอันใด ให้พระครูปลัดศีลวัฒน์ตั้งผู้ปฏิบัติหน้าที่แทน”^{๖๒}

จากข้อความนี้ในพินัยกรรมเป็นการกำจัดการความยุ่งยากทั้งหมดที่อาจจะเกิดขึ้นได้ในอนาคตหลังจากที่ท่านได้มรณภาพไปแล้ว ทำให้การจัดการเรื่องเกี่ยวกับงานศพของท่านเป็นไปด้วยความเรียบร้อย ซึ่งทางพระครูปลัดศีลวัฒน์ (โพธิ์ จันทสโร) ได้จัดการได้อย่างถูกต้องตรงตามวัตถุประสงค์ของท่านพุทธทาสได้มุ่งหวังไว้เป็นอย่างดี

๒) ด้านพิธีหลวง ละเว้นการขอพระราชทานโกฏี และทำพิธีอย่างอื่นนอกจากที่กำหนดไว้ในพินัยกรรมนี้ ข้อนี้ชี้ให้เห็นว่า ท่านพุทธทาสได้มุ่งหวังในงานศพของท่านเป็นแบบอย่างสำหรับพระทั่วไป ไม่ต้องมีเกียรติอะไร เพื่อให้ไม่ผูกติดอยู่กับลาภสักการะอย่างหลงมงาย ซึ่งท่านเป็นพระเถระผู้ใหญ่การจัดการเรื่องการขอพระราชทานนั้นเป็นสิ่งที่ทำได้อยู่แล้ว แต่ท่านก็ได้พิจารณาว่าถ้าหากท่านได้ทำเสียแล้วก็จะกลายเป็นแบบอย่างให้กับพระทั่วไปได้ทำตาม ซึ่งในบางครั้งอาจเป็นการสิ้นเปลืองโดยใช่เหตุ อีกทั้งท่านก็ได้สอนให้ออกจากอัตตา ตัวตน ไม่ให้ยึดติดอยู่กับตัวตน การขอพระราชทานโกฏีจึงเป็นเรื่องที่ขัดกับหลักคำสอนของท่าน ท่านจึงได้ห้ามไว้

๓) ด้านพิธีราษฎร์ เพื่อไม่ให้มีการสิ้นเปลืองกันเกินไปนัก ท่านจึงได้เขียนสั่งไว้ว่า “ไม่ให้มีการทำพิธีกรรมต่าง ๆ เกี่ยวกับศพเลย เพื่อกระตุ้นเตือนชาวพุทธทั้งหลายให้เข้าใจในหลักการเผาศพที่แท้จริงควรเป็นอย่างไร การที่ท่านได้ปฏิเสธพิธีกรรมนั้นเป็นการบอกในตัวอย่างแล้วว่า การที่คนเราได้ตายไปครั้งหนึ่งนั้น สิ่งที่จะต้องทำนั้นเป็นเพียงการ

^{๖๒} พุทธทาส : สนวนโมกขพลาราม กำลังแห่งการหลุดพ้น : อาจารย์มรณานุสรณ์ พ.ศ. 2449-2536, หน้า

จัดการให้ศพได้เป็นเจ้าถ่านเท่านั้น ไม่จำเป็นต้องจัดพิธีงานศพให้ยิ่งใหญ่แต่อย่างใด ซึ่งจะเห็นได้จากการที่ท่านได้เตรียมการเกี่ยวกับการจัดการศพของท่านไว้โดยเรียบร้อย เป็นขั้นตอน แม้กระทั่งการถนอมศพหน้าเพื่อยท่านก็บอกว่าเป็นการกระทำที่เกินความจำเป็น^{๖๓}

๔) พิธีศพนั้นให้เป็นที่เรียบง่าย ไม่ยุ่งยาก ท่านพุทธทาสเน้นย้ำว่าให้เรียบง่ายไม่ยุ่งยากซับซ้อน ให้เหมือนกับงานศพของท่านอนาคาริก ธรรมปาสิก^{๖๔} ซึ่งงานศพของอนาคาริกธรรมปาสิกนั้นทำกันง่าย ๆ เผากันบนกองพินธรรมดา^{๖๕} ไม่ได้มีการจัดงานพิธีศพแต่อย่างใด ซึ่งท่านพุทธทาสได้ทราบแล้วท่านพอใจเป็นอย่างมาก ที่จัดงานศพเช่นนั้น เป็นการบอกเตือนว่า ไม่ควรที่จะต้องจัดงานศพให้มันใหญ่โตจนเกินไปนัก ท่านเห็นว่า เป็นแนวความคิดที่เหมาะสมดีจึงได้นำเอามาประยุกต์ใช้ในการจัดงานศพของท่านเอง

คำวิจารณ์ของนักปราชญ์

ปัญญานันทภิกขุได้เทศนาถึงเรื่องพินัยกรรมของท่านพุทธทาสถึงเรื่องความสิ้นเปลืองของการจัดงานศพ ซึ่งท่านพุทธทาสไม่ต้องการให้เป็นอย่างนั้น ท่านพุทธทาสต้องการให้จัดการโดยประหยัดไว้ว่า

“ท่านเจ้าคุณ (พุทธทาสภิกขุ) เคยปรารภบ่อย ๆ ว่า งานศพในประเทศไทยนั้น เป็นการสิ้นเปลืองมากเหลือเกิน จัดงานกันใหญ่โตเกินพอดี ทำให้สิ้นเปลืองเงินทองมาก เสียเวลามาก ท่านไม่อยากจะให้มีการทำศพในรูปอย่างนั้น ท่านไม่สนับสนุนการทำศพในรูปที่พวกเราทำ ๆ กันอยู่ทั่ว ๆ ไป เพราะไม่เป็นบุญ ไม่เป็นกุศล แต่เป็นบาปเสียมาก

^{๖๓} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๘๗

^{๖๔} อนาคาริก ธรรมปาสิก เป็นคนศรีลังกา นามเดิมชื่อ ดอน เดวิด เหวะวิตารเน เป็นชาวพุทธ เกิดเมื่อ ๑๗ กันยายน พ.ศ. ๒๔๐๗ มรณภาพเมื่อ ๒๕ เมษายน ๒๔๖๖ อายุรวม ๖๕ ปี ๗ เดือน ๑๓ วัน (พระราชธรรมมุนี (เกียรติ สุกิตติ), มหาชนบท ๑๖ แคว้นในชมพูทวีปสมัยพุทธกาล จดหมายเล่าเรื่องอนาคาริกธัมมปาละ คำบูชาประทักษิณเวียนเทียน ณ สังฆเวชนียสถาน ๔ แห่ง, พิมพ์ครั้งที่ ๗, (กรุงเทพฯ : หจก.พิพย์วิสุทธิ, ๒๕๔๗), หน้า ๕๔-๑๒๘

^{๖๕} พุทธทาส : สวนโมกขพลาราม กำลังแห่งการหลุดพ้น : อาจารย์มรณานุสรณ์ พ.ศ. 2449-2536, หน้า ๓๐๔

ท่านเจ้าคุณ (พุทธทาสภิกขุ) จึงคิดว่า เมื่อเราตายลงไปจะทำศพให้เป็นอย่างแก่ผู้อื่น ไม่ทำเหมือนกับที่เขาทำกัน จึงได้เขียนพินัยกรรมไว้ เพื่อเป็นการผูกมัดไม่ให้ใครคิดฟุ้งซ่านแล้วเอาสรีระร่างกายของท่านไปใช้เป็นเครื่องมือ พวกเราทั้งหลายที่เป็นศิษย์ เป็นผู้เคารพนับถือในองค์ท่าน ได้พยายามที่จะทำตามนั้น ดังนั้นในงานศพของท่านเจ้าคุณคราวนี้ เราจะไม่เห็นมีอะไร เช่นไม่มีการสวดศพ ไม่มีการทำอะไรดังที่ท่า ๆ กัน พ้นจากเวลานี้ก็จะไปเก็บศพเข้าหีบเรียบร้อยแล้ว เอาไปบรรจุไว้ในที่ที่เตรียมไว้ เป็นการปิดเลย ไม่ต้องมีอะไร แต่ถ้าใครจะมีใจเคารพบูชา นับถือ คิดถึงท่าน จะมากราบไหว้ก็ได้ แต่มากราบไหว้ก็ต้องให้มันได้ปัญญา ไม่ใช่มากราบไหว้ด้วยการทำอะไรที่ไม่สมควร มาไหว้ก็มานั่งสงบใจ มานึกถึงคุณงามความดีของท่านที่ได้สั่งสอนอบรมเรา ไม่ต้องจูดรูป จูดยเทียน ให้มันเป็นความสิ้นเปลืองมากจนเกินไป เพราะควันรูปควันเทียนนั้นมันไม่ค่อยจะเป็นประโยชน์เท่าใดนัก”^{๖๖}

ในหนังสือ พุทธทาส: สวนเมกข กาลงแห่งการหลุดพ้น เดวเคราะห์ ความหมายของพินัยกรรมที่ท่านพุทธทาสได้ทำไว้โดยรวบรวมเรื่องต่าง ๆ ที่มีผู้พูดถึงพินัยกรรมของท่านพุทธทาสไว้ว่า

นายธรรมทาส พานิช ได้กรุณาให้เหตุผลแห่งการทำพินัยกรรมของท่านพุทธทาสว่า “ท่านต้องการให้ทำศพของท่านง่าย ๆ ไม่ให้มีเรื่องยุ่งยาก ทำให้มีงานมาก ต้องมีพิธีกรรมต่าง ๆ พิธีรดน้ำศพ ท่านให้งดเสีย เพราะมันยุ่งยากหลายอย่าง คนตั้งหลายพันมารดน้ำพร้อม ๆ กันนี่แย่ล่ะ”^{๖๗}

ยังได้มีผู้รู้อีกหลายท่าน ได้วิเคราะห์ความหมายแห่งพินัยกรรมของท่านพุทธทาสไปในแง่มุมต่าง ๆ ท่านอาจารย์ท่านคงทราบว่ ถ้าท่านไม่เขียนพินัยกรรมฉบับนี้ขึ้น ต้องเกิดเรื่องยุ่งยากแก่ผู้จัดงานเป็นแน่ เพราะจะเห็นได้ว่า พอถึงเรื่องท่านอาจารย์แล้ว ไม่มีใครมีอำนาจเด็ดขาดที่จะทำอะไรได้ ทุกอย่างต้องรอปรึกษา ทั้งฝ่ายพระภิกษุ ทั้งญาติ ทั้งฝ่ายฆราวาส ซึ่งแต่ละท่านก็ล้วนเป็นผู้ที่เพียบพร้อมด้วยทั้งคุณวุฒิ วิทยวุฒิ คนโน้นจะเอาอย่างนี้ คนนี้จะเอาอย่างโน้น ทุกคนมีมุมมองที่แตกต่างกัน กว่าทำอะไรได้แต่ละเรื่องคงต้องบานปลายออกไปอย่างแน่นอน พอพินัยกรรมฉบับนี้ปรากฏออกมา ดูเหมือนจะเป็นประกาศิต ทุกคนไม่ต้องไปคิด

^{๖๖} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๘๕-๒๘๖

^{๖๗} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๘๘

อะไรให้วุ่นวาย ท่านอาจารย์ท่านจัดการงานของท่านเองทุกอย่างให้เรียบร้อยได้อย่างดี ไม่มีใครกล้าตำหนิ ข้อขัดแย้งต่าง ๆ ของหมู่ลูกศิษย์ก็จะไม่เกิดขึ้น นี่แหละ ! ท่านอาจารย์ ท่านมักมองการณ์ไกล ไปเกินกว่าที่ใคร ๆ จะคิดนึกได้ถึง^{๖๘}

นอกจากนี้ในทุก ๆ งานที่เกี่ยวกับการจัดการศพ นับตั้งแต่การบรรจุศพ การเผาศพ การลอยเถ้าอังคาร ยังเต็มไปด้วยความเรียบง่าย เป็นธรรมชาติ ถูกต้องตามธรรมวินัย เป็นบุญเป็นกุศล นักการเมืองมีอาจเข้ามาหาเสียง หรือแสวงหาผลประโยชน์ทางการเมือง ข้าราชการชั้นผู้ใหญ่ไม่อาจมาวางอำนาจ ไม่มีการแบ่งชั้นวรรณะ ทุกคนเสมอกันหมด พ่อค้าแม่ค้าไม่อาจมาฉวยโอกาสขายสินค้าอันไม่ควร นักปฏิบัติธรรมได้มีโอกาสพิจารณาธรรม จนรู้จักความเป็นโมกข คือความหลุดพ้นจกจิตเกลี้ยงอิสระจากการไสหัวของกิเลสใด ๆ ประชาชนได้เรียนรู้ การจัดการศพแบบเรียบง่าย ประหยัด และสำเร็จประโยชน์ได้^{๖๙}

พระครูปลัดสีลวัฒน์ (โพธิ์ จันทสโร) ได้แถลงการณ์ในเรื่องการจัดการเกี่ยวกับการจัดงานศพของท่านพุทธทาสเอาไว้ ถึงเหตุผลที่ท่านได้คิดอย่างไรและจัดการอย่างไรเกี่ยวกับการจัดการงานศพของท่านพุทธทาสเอาไว้ว่า

ครั้งแรก ข้าพเจ้า พระครูปลัดสีลวัฒน์ (โพธิ์ จันทสโร) คิดว่าการเผาศพพระเดชพระคุณท่านพุทธทาส จะทำในวันที่ ๒๗ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๕๓๗ แต่ครั้งมาพิจารณาถึงเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นหลังจากพระเดชพระคุณท่านอาจารย์มรณภาพลง ตั้งแต่วันที่ ๘ กรกฎาคม พ.ศ.๒๕๓๖ จนกระทั่งถึงวันนี้ได้มีผู้คารวะทั้งบรรพชิตและคฤหัสถ์ไปแล้วไม่น้อยกว่าแสนคน

ทีนี้ถ้าเราจะเผาศพพระเดชพระคุณท่านอาจารย์ในวันที่ ๒๗ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๕๓๗ จริง ๆ แล้ว ข้าพเจ้าคิดว่าจะมีคนมาเผาศพกันเป็นเรือนแสน หรืออย่างน้อยก็หลายหมื่นคน เมื่อคนมากันมากมายถึงขนาดนี้ปัญหาต่าง ๆ ก็จะเกิดขึ้นอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้เลย เป็นต้นว่า ที่พักก็จะไม่พอ ส้วมก็จะไม่พอ น้ำก็จะไม่พอ ที่จอดรถก็จะไม่พอ อาหารก็จะไม่พอ เว้นไว้แต่ว่าเราจะต้องเตรียมการล่วงหน้าเป็นการใหญ่ ซึ่งเป็นการขัดกับวินัยกรรม ที่พระเดชพระคุณท่านอาจารย์สั่งไว้ว่าไม่ให้จัดงานอะไรเกี่ยวกับศพของท่าน

^{๖๘} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๘๘

^{๖๙} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๘๘

ข้าพเจ้าเคยคิดว่า จะร้องให้รัฐบาลช่วยเหลือโดยเฉพาะกรมประชาสัมพันธ์ คือให้เจ้าหน้าที่โทรทัศน์มาช่วยถ่ายภาพเหตุการณ์ในวันเผาศพพระเดชพระคุณท่านอาจารย์ แล้วถ่ายทอดสดทางโทรทัศน์ให้คนได้ชม โดยไม่จำเป็นต้องเดินทางมาสวน โมกข์ให้ลำบากและเสียสตางค์ เพราะว่าแม้จะเดินทางมาถึงสวนโมกข์แล้ว ก็อาจจะไม่ได้เห็นขณะที่ศพของพระเดชพระคุณท่านอาจารย์กำลังเผาอยู่ก็ได้ เนื่องจากว่าสถานที่เผาศพคนสามารถมองเห็นได้ไม่เกิน ๒,๐๐๐ คน

ทีนี้เมื่อมีคนมากันเป็นหมื่นเป็นแสนแล้วก็จะเกิดอุบัติเหตุอุบัติภัย เช่น คนจะแย่งกันเข้าไปดู ถึงกับเหยียบกันตายก็ได้ ข้าพเจ้าจึงคิดพียงรัฐบาล โดยให้โทรทัศน์ถ่ายทอดสดภาพเหตุการณ์ในวัดเผาศพดังกล่าวแล้วข้างต้น แต่อย่างไรก็ดี เมื่อมาคิดทบทวนในหลาย ๆ ด้าน ถึงผลได้ผลเสียโดยรอบคอบแล้ว กลับเห็นว่าเป็นสิ่งไม่ควรกระทำเพราะว่า

- ๑) จะเป็นตัวอย่างแก่ผู้อื่นที่จะทำบ้างซึ่งจะเป็นการรบกวนรัฐบาลโดยไม่จำเป็น
- ๒) การถ่ายทอดภาพเหตุการณ์เผาศพพระเดชพระคุณท่านอาจารย์ให้คนชมทางโทรทัศน์นั้น พวกที่ศรัทธาต่อพระเดชพระคุณท่านอาจารย์ก็อาจจะพอใจยินดี ส่วนพวกที่ไม่ศรัทธาก็อาจจะไม่ชอบ ถึงกับติฉินนินทาเอาก็ได้ ข้าพเจ้าจึงล้มเลิกความคิดนี้เสีย

เรื่องสำคัญเรื่องหนึ่ง ที่ข้าพเจ้าต้องรีบเผาศพพระเดชพระคุณท่านอาจารย์ในวันนี้ ก็เพราะว่า ยิ่งไว้ศพพระเดชพระคุณท่านอาจารย์นานเท่าใด ก็จะทำให้ข้าพเจ้าเอง และภิกษุสามเณรอุบาสิกอุบาสิกาในวัดเสียชื่อมากขึ้นเท่านั้น โดยเฉพาะเกี่ยวกับการต้อนรับแขกที่มาคารวะศพพระเดชพระคุณท่านอาจารย์ไม่ทั่วถึง เพราะแขกมามากเกินไปจนต้อนรับไม่ไหว

เหตุผลที่สำคัญมากอีกประการหนึ่งคือข้าพเจ้าเองไม่ไว้ใจในชีวิตของข้าพเจ้า ถ้าสมมุติว่า ข้าพเจ้าเกิดตายลงก่อนวันที่ ๒๗ พฤษภาคม พ.ศ.๒๕๓๗ ปัญหาต่าง ๆ อีกมากมายจะเกิดขึ้น ข้าพเจ้าจึงตัดสินใจเผาศพพระเดชพระคุณท่านอาจารย์ในวันนี้ เพราะเห็นว่าเป็นวันที่เหมาะสมที่สุดแล้ว เนื่องจากวันนี้เป็นวันที่มีพระภิกษุสามเณรอุบาสิก อุบาสิกา มาเยี่ยมสวนโมกข์เพื่อทำวัตรขอขมาโทษ พระเดชพระคุณท่านอาจารย์ประจำปีกันเป็นจำนวนมากมาย มีความพร้อมเพรียงดีที่สุดแล้ว

เรื่องสุดท้าย ซึ่งข้าพเจ้าถือว่าเป็นเรื่องสำคัญที่สุดคือหนังสือพินัยกรรมที่พระเดชพระคุณท่านอาจารย์ได้ทำให้แก่ข้าพเจ้า ถ้าข้าพเจ้าไม่ปฏิบัติตาม ข้าพเจ้าก็จะกลายเป็นคนนอกคอกคฤหาสน์ที่ใช้ไม่ได้ เสียแรงที่วางใจ

ด้วยเหตุผลต่าง ๆ ดังที่กล่าวมานี้ ข้าพเจ้าพระครูปลัดศีลวัฒน์ (โพธิ์ จันทโร) จึงตัดสินใจนำศพพระเดชพระคุณท่านอาจารย์ จากที่เก็บออกมาเผาในวันนี้ โดยจะทำการเผาบนเขาพุทธรทอง ตามที่พระเดชพระคุณท่านอาจารย์ต้องการและสั่งไว้ในหนังสือพินัยกรรม

ในวันพรุ่งนี้ ๑๔ ค่ำเดือนสิบ วันที่ ๒๕ กันยายน พ.ศ.๒๕๖๖ จะทำการบรรจุอัฐิที่เหลือจากการเผาศพ ในที่ได้ฐานพระพุทธรูปในศาลาธรรมโฆษณ์ ส่วนเก้านั้น จะได้จัดการให้ถูกต้องตามหนังสือพินัยกรรม ในโอกาสที่เหมาะสมต่อไป

ข้าพเจ้าต้องขอโทษขออภัย ต่อท่านที่หวังดีมีศรัทธาต่อพระเดชพระคุณท่านอาจารย์ มีความตั้งใจมีความปรารถนา จะมาร่วมในวันเผาศพพระเดชพระคุณท่านอาจารย์แล้วพลาดโอกาส ไว้ ณ ที่นี้ด้วย

พร้อมกันนี้ ข้าพเจ้าขอขอบพระคุณเป็นอย่างสูงต่อพระเถรานุเถระ และเพื่อนสหายธรรมิก พระภิกษุสามเณร อุบาสก อุบาสิกา ที่ตั้งใจจะมาทำวัตรขอมาโทษพระเดชพระคุณท่านอาจารย์ และเยี่ยมสวนโมกข์ โดยไม่ทราบล่วงหน้าว่าจะมีการเผาศพพระเดชพระคุณท่านอาจารย์ในวันนี้ ไว้ ณ โอกาสนี้ด้วย^{๓๐}

นายธรรมทาส พานิช น้องชายของท่านพุทธรทาสได้แสดงทัศนะเกี่ยวกับการจัดการงานศพของท่านพุทธรทาส ถึงจุดประสงค์ของท่านพุทธรทาสที่ได้แสดงไว้ก่อนที่ท่านจะมรณภาพเอาไว้ว่า

ท่านพุทธรทาสมีความประสงค์ให้มีการเก็บศพและการเผาศพของท่าน เป็นไปตามพระอริยวินัย เป็นไปอย่างประหยัดและเรียบง่าย ไม่มีการสวดศพ บังสกุลศพ พระภิกษุ สร้างเมรุเผาศพพระภิกษุอย่างศพฆราวาส (เป็นการลดพระภิกษุลงมาหาฆราวาส) (ขุนนางพระ) จึงได้ทำพินัยกรรมและสั่งเสียไว้ แม้ในการเผาศพพระ และ

^{๓๐} “แถลงการณ์เรื่องการเผาศพพระธรรมโกศาจารย์(พุทธรทาส อินทปัลญโญ) ๒๘ กันยายน ๒๕๖๖,“ สยามโพสต์, (๒๕ กันยายน ๒๕๖๖) : ๓ หรือ พุทธรทาส : สวนโมกขพลาราม กำลังแห่งการหลุดพ้น : อาจารย์

ฆราวาสในสวนโมกข์ ท่านก็ได้ให้เผาศพพระอาจารย์เข้ม และอุบาสิกาгимเถียง อย่างประหยัดและเรียบง่าย ไม่มีการ “ดำน้ำพริกละลายแม่น้ำ” เป็นตัวอย่างไว้แล้ว

ขอให้ท่านทั้งหลายยินดี และอนุโมทนา ในการที่ท่านพระครูปลัดศีลวัฒน์ ได้พากเพียรทำตามคำสั่ง โดยครบถ้วนแล้ว ตั้งแต่วันที่ ๒๘ กันยายน ๒๕๓๖ ขอเชิญไปเคารพอัฐิในหอธรรมโฆษณได้ทุกวันเวลา ทั้งนี้เป็นการสะดวก และเรียบง่าย กว่าที่ทุก ๆ คนจะขอมีส่วนในการเผาศพ ซึ่งจะทำให้สิ่งต่าง ๆ ที่ท่านพุทธทาสสร้างสมเอาไว้ ด้วยความปรารถนาจะให้ประโยชน์ เช่น ธรรมาพิภร์ โรงหนัง ต้องมาเสียหายพังยับและเลื่อนไป

ขอให้เพื่อนพุทธบริษัท ผู้เคารพในงานฟื้นฟูพุทธศาสนาของท่านพุทธทาส จงสนับสนุนการปฏิบัติดังกล่าวไว้ข้างต้น ชักชวนกันเลิกรื่อง “ยศช้าง ขุนนางพระ” อย่าเสียใจ เสียใจว่าตนไม่ได้มีส่วนร่วมในการเผาศพ ทำเรื่องนอกเรื่อง และปฏิบัติแทรกแซงวิจารณ์ ทำให้มีเรื่องยุ่ง ๆ ต่าง ๆ ในเรื่องการเผาศพของพุทธทาสครั้งนี้^{๓๐}

อภากาศ โกศลกุล ได้เขียนบทความลงในหนังสือพิมพ์ไทยรัฐในสัปดาห์หน้า ๑ ถึงเรื่องพินัยกรรมของท่านพุทธทาสว่า

“พินัยกรรม” ในความหมายของคนส่วนใหญ่มักจะหมายถึงการสั่งเสียให้ผู้ที่อยู่ข้างหลังจัดการเรื่องราวต่าง ๆ ของผู้ตายไปตามความประสงค์ของผู้ตาย ซึ่งเรื่องราวต่าง ๆ ก็จะได้แก่ทรัพย์สินที่ดินสิ่งของมีค่าต่าง ๆ ที่ผู้ตายต้องการให้แบ่งสรรกันไปในหมู่ญาติและเป็นที่เข้าใจกันว่า พินัยกรรม จะเป็นเรื่องที่สำคัญและจำเป็นในตระกูลใหญ่ที่มีฐานะร่ำรวยที่ต้องจัดการทำพินัยกรรมไว้

แต่พินัยกรรมฉบับที่ท่านพุทธทาส แห่งเมืองไชยา ซึ่งละสังขารไปด้วยวัย ๘๗ ปี ๔๒ วัน ท่ามกลางความรู้สึกสูญเสียของชาวพุทธทั้งชาติ กลับมิใช่พินัยกรรมในนัยเดียวกันกับพินัยกรรมทั่ว ๆ ไป แต่เป็นพินัยกรรมที่สำคัญและมีความหมายยิ่งใหญ่ เพราะสิ่งที่พินัยกรรมฉบับนี้ทิ้งไว้ คือ “ธรรมะอันล้ำค่า” ที่ท่านพุทธทาสตั้งใจมอบให้แก่คนรุ่นหลัง

ข้อความในพินัยกรรมธรรมะ ซึ่งจัดทำขึ้นเมื่อวันที่ ๒๘ มีนาคม ๒๕๓๖ ก่อนท่านพุทธทาสจะอาพาธหนักในเดือนพฤษภาคมปีเดียวกัน ได้บ่งชี้ว่า จัดทำขึ้น

^{๓๐} พุทธทาส : สวนโมกขพลาราม กำลังแห่งการหลุดพ้น : อาจารย์มรณานุสรณ์ พ.ศ. ๒๕๓๖-๒๕๓๗, หน้า

“เพื่อให้เป็นไปตามพระอริยวินัย” ซึ่งให้จัดการศพของท่านไปตาม “ธรรมคาถาที่สุด” ดังนี้

๑) ให้พระครูปลัดศีลวัฒน์ หรือท่านโพธิ์ จันทสโร ซึ่งเปรียบเสมือนมือขวาของท่าน เป็นผู้จัดการศพของท่าน หากขัดข้องประการใด ให้พระครูปลัดศีลวัฒน์ตั้งผู้ปฏิบัติหน้าที่แทน

๒) ให้ละเว้นการขอพระราชทานโกศและพิธีอื่น ๆ นอกจากที่พินัยกรรมฉบับนี้ กำหนด

๓) ให้เก็บศพในโลง ปิดมิดชิด และละเว้นการเปิดดู ละเว้นพิธีรดน้ำศพ ละเว้นการฉีดยาศพ และละเว้นพิธีสวดศพ

๔) ให้เผาศพท่านพุทธทาสภายใน ๓ เดือน หรือไม่เกิน ๑ ปี โดยจัดการ “อย่างง่ายที่สุด” คือไม่จัดงานพิธี ให้เผาศพบริเวณเขาพุทธทอง โดย “ปักเสาศีรษะมูมและคาดผ้าขาวเป็นพาดานเท่านั้น มิให้สร้างเป็นลักษณะอื่นใดมากไปกว่านี้”

ส่วนกระดูกทั้งหมดให้นำไปเก็บไว้ในที่ที่ทำไว้ในศาลาธรรมโฆษณ์แห่งเดียว และเทศีเมนต์ทับ ส่วนถ้าให้แบ่งเป็นสามส่วน นำไปโปรยที่ช่องอ่างทอง อ.เกาะสมุย จ.สุราษฎร์ธานี และส่วนที่สามนำไปเก็บไว้บนเขาประสงค์ อ.ท่าชนะ จ.สุราษฎร์ธานี

ในตอนท้ายพินัยกรรมได้กำชับให้จัดการศพของท่านพุทธทาสตามที่สั่งไว้ในพินัยกรรมนี้ “มิให้จัดการอย่างอื่นนอกเหนือจากที่กล่าวมาแล้วนี้”

พุทธศาสนิกชนอาจมีข้อกังขาว่า เหตุใดพระอาจารย์พุทธทาสจึงระบุพิธีศพไว้ในลักษณะนี้ แต่หากได้ศึกษาถึงแนวทางปฏิบัติของท่านพุทธทาสโดยละเอียดแล้ว จะเห็นได้ว่า ท่านพุทธทาสได้วางแนวทางปฏิบัติของสงฆ์ของสวนโมกข์แบบ “พุทธกาล” กล่าวคือ อิงธรรมะเข้ากับธรรมชาติ ซึ่งเป็นความเรียบง่าย

โดยเฉพาะเรื่องพิธีกรรมต่าง ๆ ท่านพุทธทาสเน้นเสมอว่า ต้องเรียบง่ายแม้กระทั่งงานศพ ท่านก็ไม่เห็นด้วยที่จะจัดเป็นพิธีใหญ่โต และโดยที่ท่านเข้าใจดีว่าเป็นผู้ที่มิถูกศิษย์เคารพนับถือมากมาย หากวันใดที่ท่านมรณภาพไป คนที่อาศัยในตัวท่านจะต้องจัดพิธีศพให้แก่ท่านอย่างยิ่งใหญ่เป็นที่แน่นอน จึงเป็นที่มาของพินัยกรรม ซึ่งถือแบบอย่างมาจาก “ศพธรรมปาละ”

“ท่านสิริเทวมิตธรรมปาละ เป็นผู้ที่ทำให้ประโยชน์แก่โลก โดยเที่ยวเผยแพร่พุทธศาสนาครอบโลกหลายครั้ง ตั้งสาขาสมาคมไว้ทุกประเทศที่สำคัญ และติดต่อกันทั่วไป พยายามเอาคัมภีร์ธรรมสัทธรรมปิฎก พุทธปฐมนิยสถาน เช่น พุทธคยา จนได้สิทธิบางอย่างจากมือคนนอกศาสนาที่ล่วงเกินดูหมิ่นก็มี เป็นงานกว้างขวางถึงกับใช้เงินสร้างสาธารณประโยชน์จำนวนล้าน ๆ ได้ โดยมีผู้เต็มใจบริจาค”

คุณูปการของท่านธรรมปาละ ซึ่งท่านพุทธทาสเขียนถึงด้วยความยกย่องนี้ ตอนหนึ่งกล่าวถึงพิธีศพของท่านธรรมปาละว่า “ในที่สุดเมื่อคราวรับอัฐิของท่านและการบรรจุในสถูป ในโคลัมโบ เกาะลังกา มีมหาชนมาร่วมพิธีด้วยความรักเลื่อมใสกว่า ๑๐๐,๐๐๐ คน ซึ่งเชื่อว่ามากกว่าคราวปรินิพพาน แต่การเผาศพของท่านที่อิสิปตนะ(สารนาถ) นั้น ได้ใช้ “เงินจำนวนน้อยที่สุด เพียงแต่เอาผ้าคลุมศพวางบนแคร่ นำไปเผาบนเชิงตะกอนกลางพื้นดิน มิใช่ไฟไม่ได้พันกระดาษหรืออะไรเลย ปีกสี่มุมจึงผ้าขาวพอเป็นพาดานิดหน่อยเท่านั้น และเผาได้”

พิธีศพของท่านธรรมปาละ จึงเป็นแบบอย่างที่ท่านพุทธทาสยึดถือและท่านได้จัดการศพตามแบบ “ธรรมปาละ” หรือเรียกว่า “งานศพแบบสวนโมกข์” ให้กับผู้ที่ท่านให้การยกย่องหลายท่าน โดยในระหว่างการเผาศพ ท่านพุทธทาสจะมานั่งเป็นประธานอยู่ด้วย และใช้เป็นเวลาสอนธรรมแก่ผู้มาร่วมพิธีศพ ด้วยการสอนแบบง่าย ๆ แต่มีความหมายกินใจ

ทุกคนมาเผาศพ นับเป็นการพูดไปตามกิริยาภายนอก แต่คนฉลาดจะพูดว่า มาเพื่อการศึกษา การเผาศพจะศึกษาอะไรได้บ้างให้คิดดู แต่การศึกษาก็ทำลำบากเหมือนกัน หากหุ้มนั่นหนวก มันก็ไม่ได้ยิน ตามันบอด ก็ไม่เห็น ถ้าตาไม่บอด มันก็เห็น “เห็นกระแสการเกิด แก่ เจ็บ ตาย เห็นชีวิตที่เกิดมาแล้ว จะเป็นไปอย่างไร”

พินัยกรรมท่านพุทธทาส ซึ่งอิงการจัดพิธีศพแบบท่านธรรมปาละ คือเรียบง่ายและง่ายที่สุดนี้ เบื้องหลังเจตนาท่านพุทธทาสได้เฉลยไว้ในข้อเขียนถึงงานศพแบบธรรมปาละว่า หากผู้จัดการสมาคมมหาโพธิ ประสงค์จะจัดพิธีใหญ่โต ใช้เงินหมื่น ๆ ก็ได้ แต่เขากลับใช้เงิน “ไม่กี่บาท” ในการนี้ เพราะเขารู้ความประสงค์ของท่านธรรมปาละดี

“เราจึงลืมหินแล้วนำมาเปรียบเทียบกับศพคนสำคัญทางพระพุทธศาสนาในประเทศเรา เช่น งานศพพระเถระรูปใดก็ได้ที่ใช้เงินประดับประดาตกแต่งเป็น

จำนวนพัน ๆ ขอให้ทราบว่าเงินจำนวนนี้ พอที่จะสร้างตึก สร้างโรงพยาบาลหรือโรงเรียนสำหรับเด็กอนาถาได้อย่างไม่เล็ก ในยามที่ประเทศเรากำลังต้องการอย่างนี้ เราทำถูกหรือยัง เราได้สันโดษต่อการประกวดอภิเษก พิธีเป็นธรรมเนียม ตรงตามหลักพุทธศาสนาหรือเปล่า อย่าหลับตาเมา หรืออย่าให้เขาผู้อยู่ข้างหลังบูชาศพตน ซึ่งความจริงแม้ไม่เทียบส่วนก็อาจเป็นการกระทำที่โง่โง่งยิ่งกว่าพระศพพระพุทธเจ้าของเราเสียอีก ข้าพเจ้าไม่เชื่อว่า งานศพพระพุทธเจ้าจะครั้นเคร่งเหมือนที่เราเชื่อ...”

ดังนั้นเมื่อพิจารณาพินัยกรรมของท่านพุทธทาส และศึกษาแนวคิดของท่านอย่างลึกซึ้ง ผู้มีดวงตาเห็นธรรมจะนึกรู้ได้ทันทีว่า พินัยกรรมของท่านพุทธทาส คือมรดกที่พุทธศาสนิกชนได้รับจากท่าน และเป็นมรดกที่มีค่า เหนือกว่าทรัพย์สินสมบัติใด ๆ ทั้งปวง เพราะท่านได้อุทิศสังขารของตัวเองเพื่อ “สอนธรรม” จนแม้ชีวิตจะหาไม่ สมดังเจตนาของท่านที่ปวารณาตัวเป็น “ทาสของพระพุทธเจ้า” ที่มาของนาม “พุทธทาส” พระอรหันต์แห่งเมืองไชยา^{๑๒}

๔.๒.๔ การจัดการศพของพุทธทาสภิกขุ

การมรณภาพของท่านพุทธทาสจะมีคุณประโยชน์แก่ชาวโลกก็ต่อเมื่อ หันมามองจุดมุ่งหมายในการจัดงานศพของท่าน ท่านพุทธทาสละสังขารเมื่อวันศุกร์ที่ ๘ กรกฎาคม ๒๕๓๖ เวลา ๑๑.๒๐ นาฬิกา รวมอายุท่านได้ ๘๗ ปี ๑ เดือน ๑๑ วัน^{๑๓}

พิธีที่พุทธทาสภิกขุระบุไว้ในพินัยกรรม

ลักษณะพิธีที่ท่านพุทธทาสต้องการมีปรากฏอยู่ในพินัยกรรมของท่าน ท่านได้สั่งให้จัดพิธีในงานศพของท่านตามที่ท่านต้องการ ท่านต้องการใช้งานศพของท่านเองสอนให้คนออกจากวัตถุ โดยการจัดการศพของท่านให้เป็นไปแบบง่าย ๆ ไม่ยุ่งยากไม่ลำบากไม่สิ้นเปลือง ละเว้นเกียรติยศอย่างที่คนทั่วไปต้องการ ท่านต้องการแสดงแก่นแท้ของการจัดงานศพว่าจริง ๆ ควรเป็นอย่างไร โดยให้ดูจากการจัดงานศพของท่านเป็นแบบอย่าง ลักษณะการจัดงานศพที่ท่านพุทธทาสต้องการที่ระบุไว้ในพินัยกรรม ดังนี้

^{๑๒} อภาพรณ์ โกศลกุล, “สกุ๊ปหน้า ๑” ไทยรัฐ, (๑๐ กรกฎาคม ๒๕๓๖) : ๑- ๑๓

^{๑๓} พุทธทาส : สวนโมกขพลาราม กำลั้งแห่งการหลุดพ้น : อาจารย์มรณานุสรณ์ พ.ศ. 2449-

๑) ผู้จัดการศพคือพระครูศีลวัฒน์(โพธิ จนุทสโร) หรือผู้ที่พระครูปลัดศีลวัฒน์ ตั้งให้ปฏิบัติหน้าที่แทน

๒) สิ่งที่ทำห้ามทำ คือ ละเว้นการของพระราชทานโกฏี และพิธีอื่น ๆ นอกจากที่มีอยู่ในพินัยกรรมของท่านนี้ ละเว้นการเปิดคูศพ ละเว้นพิธีรดน้ำศพ ละเว้นการนิตยาศพ ละเว้นพิธีสวดศพ ละเว้นการจัดงานพิธีศพ

๓) สิ่งที่ต้องทำ คือ ให้เก็บศพในโลงปิดให้มีดชิด ให้เผาใน ๓ เดือนหรือไม่เกินหนึ่งปี ให้จัดการศพอย่างง่ายที่สุด ไม่จัดงานพิธี ให้เผาศพในบริเวณเขาพุทธทอง โดยปักเสาสี่มุม และคาดผ้าขาวเป็นพาดานเท่านั้น มิให้สร้างเป็นลักษณะอันยิ่งไปกว่านี้ กระดูกทั้งหมดให้นำไปเก็บไว้ในที่ทำไว้ในศาลาธรรมโฆษณ์แห่งเดียว และเทศีเมนต์ทับ ถ้าให้แบ่งเป็น ๓ ส่วน โดยให้จัดการดังนี้ ส่วนที่ (๑) ให้นำไปโรยที่ช่องอ่างทอง อ.เกาะสมุย จ.สุราษฎร์ธานี (๒) ให้นำไปโรยที่ต้นแม่น้ำตาปี เขาสก อ.พนม จ.สุราษฎร์ธานี และ (๓) นำไปเก็บไว้บนเขาประสงค์ อ.ท่าชนะ จ.สุราษฎร์ธานี มิให้จัดการอย่างอื่น นอกเหนือจากที่กล่าวมานี้^{๑๔}

พิธีศพของพุทธศาสนิกชน

การจัดงานศพของท่านพุทธทาสได้ทำตามที่ท่านต้องการทุกประการดังนี้

ผู้จัดการศพคือ พระครูศีลวัฒน์ (โพธิ จนุทสโร) เป็นผู้จัดการงานศพของท่านพุทธทาสตามพินัยกรรมที่ท่านเขียนไว้ อีกทั้งไม่มีปัญหาเกี่ยวกับการจัดงานศพ มีแต่ความกอดดันตามที่ท่านได้รับเนื่องจากผู้คนรอบข้างบ้างเท่านั้น แต่ก็ไม่มีผู้ใดล่วงเกินพินัยกรรมของท่านพุทธทาส

ไม่มีการขอพระราชทานโกฏี และไม่ปรากฏว่าพระเจ้าอยู่หัวได้พระราชทานโกฏีมาให้แต่อย่างใด มีแต่ให้คุณจิตติ ดิงศกัทธิย์ องคมนตรี พร้อมคณะ ฯ ได้อัญเชิญพวงหรีดพระราชทานของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว สมเด็จพระนางเจ้าพระบรมราชินีนาถ และสมเด็จพระบรมโอรสาธิราชฯ ประทานมาให้วางไว้หน้าศพท่านพุทธทาสเพื่อนมัสการเท่านั้น

ไม่มีการเปิดคูศพของท่านพุทธทาส มีแต่ประชาชนมองดูท่านผ่านทางหน้าต่าง ในห้องที่ท่านได้ถูกจัดให้นอนในกุฏิที่เย็นจัดด้วยเครื่องปรับอากาศและในการ

^{๑๔} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๘๖-๒๘๗

บรรจุกษของท่านในเวลาเย็นประมาณ ๒๐.๓๐ นาฬิกาเท่านั้น ไม่มีผู้ใดได้เห็นศพของท่าน พุทธทาสอีกเลยหลังจากบรรจุกษของท่านลงในโลงศพแล้ว

ไม่มีพิธีรดน้ำศพ ในการจัดงานศพของท่านพุทธทาส ไม่ได้จัดให้มีการรดน้ำศพแต่อย่างใด มีเพียงการที่พระภิกษุได้ช่วยกัน เอาผ้าชุบน้ำสะอาดมาเช็ดหน้า และตามเนื้อตามตัว เพื่อทำความสะอาดร่างกายของท่านเป็นครั้งสุดท้าย

ไม่มีการนิคยาศพ ทางคณะแพทย์ได้ทำตามในพินัยกรรมของท่านโดยไม่มีกรนิคยาศพให้แก่ศพท่านพุทธทาสแต่อย่างใด ทั้งนี้เป็นเพราะทางคณะแพทย์ได้ทราบมาก่อนแล้วว่าท่านพุทธทาสไม่ต้องการให้มีการนิคยาศพของท่านแต่อย่างใด

ไม่มีพิธีสวดศพ ไม่มีการจัดการสวดหน้าศพที่เป็นพิธีการเลย มีแต่การสวดสรรเสริญคุณของพระรัตนตรัย เพื่อระลึกถึงท่านผู้เป็นพระสงฆ์สาวกของพระพุทธเจ้าอย่างแท้จริง จุดมุ่งหมายของการห้ามสวดมนต์ก็เพื่อกำจัดพิธีสวดที่ทำกันอยู่ในปัจจุบัน เพื่อเป็นการบอกว่า การจัดงานศพนั้นไม่จำเป็นต้องมีการสวดมนต์แต่อย่างใด เป็นการจัดงานศพตามหลักศาสนา คือ การเผาศพก็เพื่อเผาศพเท่านั้น ไม่ต้องมีอะไรอื่นนอกจากนี้

การไม่ให้มีการจัดงานพิธีศพ การไม่ให้มีการจัดงานพิธีศพนี้ก็เพื่อไม่ให้มีการเสียเปล่าประโยชน์ทางเศรษฐกิจอีกอย่างหนึ่ง และอีกอย่างหนึ่งท่านเห็นว่า การจัดให้มีการจัดพิธีศพจะทำให้สิ้นเปลืองโดยเปล่าประโยชน์จึงไม่ให้มีการจัดงานพิธีศพ ประการสำคัญนั้นท่านต้องการจะสอนให้ทราบว่าคนที่ตายไปแล้วไม่จำเป็นต้องให้มีการจัดงานศพก็ได้ แต่ถ้าให้มีก็ให้เสียค่าใช้จ่ายให้น้อยที่สุดเท่าที่จะทำได้ท่านจึงเขียนไว้ในพินัยกรรมว่า

การเก็บศพในโลงปิดมิดชิด ท่านพุทธทาสได้สั่งห้ามการเปิดดูศพและให้เก็บศพในโลงที่ปิดมิดชิดนั้น ท่านได้สร้างโลงไว้สำหรับตัวท่านไว้แล้ว โดยสร้างด้วยไม้หลุมพอที่พื้นโลงนั้นใช้ไม้แผ่นเจ็ดซี่เท่านั้น และหลังจากเก็บแล้วก็ปิดฝาโลงมิดชิด และนำโลงศพไปเก็บไว้ที่หลังศาลาธรรมโฆษณ์ อนุสรณ์

ข้อคิดที่ได้จากงานศพของพุทธทาสภิกษุ

งานศพของท่านพุทธทาสได้เป็นแบบอย่างหลายประการ เริ่มตั้งแต่การตั้งผู้จัดการศพของท่านเอง ไปจนถึงการโปรยถั่วอังคารของท่าน ซึ่งมีข้อคิดดังต่อไปนี้

- ๑) แต่งตั้งผู้จัดการศพของตนเองก่อนที่จะตาย

ท่านพุทธทาสได้ทำพินัยกรรมแต่งตั้งผู้จัดการศพของท่านเองไว้ ข้อนี้มีผู้วิเคราะห์ว่า ท่านพุทธทาสได้เล็งเห็นว่าการจัดการศพของท่านนั้นจะเกิดเรื่องยุ่งยาก เพราะต้องรอปรึกษาหลายฝ่าย ทั้งฝ่ายพระภิกษุ ทั้งฝ่ายฆราวาส และฝ่ายญาติของท่านเอง ซึ่งแต่ละท่านก็ล้วนแต่เป็นผู้ที่ทรงคุณวุฒิ และวิวุฒิด้วยกันทั้งนั้น เมื่อจะต้องจัดการงานศพ จะสร้างความลำบาก คนโน้นจะเอาอย่างนี้ คนนี้จะเอาอย่างนั้น ไม่มีใครมีอำนาจเด็ดขาดที่จะตัดสินใจทำอะไรได้ ทุกคนมีมุมมองที่แตกต่างกันกว่าจะทำอะไรได้แต่ละเรื่องต้องบานปลายออกไปอย่างแน่นอน ท่านพุทธทาสได้เล็งเห็นจุดนี้จึงได้แต่งตั้งผู้จัดการศพของท่านไว้พร้อมกันนั้นก็ให้สั่งให้จัดการศพของท่านอย่างไรด้วย ซึ่งผู้จัดการศพของท่านก็ไม่ต้องลำบากใจที่จะต้องตัดสินใจอะไรมากนักเพียงทำตามขอบเขตที่ท่านได้ให้ไว้เท่านั้น เมื่อทำไปตามที่ท่านพุทธทาสได้สั่งไว้ ก็ไม่อาจมีใครที่จะมาตำหนิได้ ข้อขัดแย้งต่าง ๆ ของหมู่ลูกศิษย์ก็ไม่เกิดขึ้น งานทุกอย่างก็ดำเนินไปด้วยความเรียบร้อย^{๑๕}

๒) ไม่ให้ใช้งานศพของท่านพุทธทาสเป็นเครื่องมือหาผลประโยชน์ของฝ่ายใด

ท่านพุทธทาสได้เขียนพินัยกรรม เพื่อเป็นการผูกมัดไม่ให้ใครคิดฟุ้งซ่านเอาร่างกายของท่านไปใช้เป็นเครื่องมือของฝ่ายใด ในงานศพของท่านพุทธทาสจึงไม่มีการสวดศพ ไม่มีอะไรเหมือนที่ทำกัน การมากราบไว้ศพของท่านก็ต้องให้ได้ปัญญา ไม่มากราบไหว้ด้วยการทำอะไรที่ไม่สมควร มาไหว้ก็มานั่งสงบใจ มานึกถึงคุณงามความดีของท่านที่ได้สั่งสอนอบรมมา ไม่ต้องจุดธูปเทียนให้เปลือง เพราะควนธูปควนเทียนไม่ค่อยจะมีประโยชน์เท่าใดนัก^{๑๖}

๓) ความหมายของโลงศพของพุทธทาสภิกษุ

โลงศพของท่านพุทธทาสทำด้วยไม้หลุมพอ (ไม้หลุมพอเป็นไม้ของปักษ์ใต้) ภายในโลงมีฟากไม้ไผ่ ๗ ซี่ รองอยู่ข้างล่าง ตามโบราณประเพณีเท่านั้น ปัญญานันทภิกษุได้ปรารภว่า

โลงศพของท่านพุทธทาสเป็นโลงใส่ศพอย่างคนอนาถาที่สุดเท่าที่ท่านได้เคยประสบมา...ท่านพุทธทาสนอนในหีบเหมือนคนอนาถา แต่เป็นคนอนาถาในทาง

^{๑๕} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๘๘

^{๑๖} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๙๐

วัตถุ แต่ร่ำรวยด้วยคุณธรรม มีความรู้ ความเข้าใจธรรมะลึกซึ้ง นอนในหีบ
ธรรมคา เป็นตัวอย่างของผู้ที่ไม่ยึดมั่นถือมั่นอะไร^{๓๗}

นายธรรมทาส พานิช อธิบายถึงการใช้ฟากไม้ไผ่ว่า

การใช้ฟากไม้ไผ่นั้นจะใช้ฟากไม้ไผ่เจ็ดอัน วางเหนือพื้นโรงศพราวฝ่ามือหนึ่ง
เพื่อให้น้ำเหลืองที่ไหลออกมาจากศพได้ไหลลงสู่เบื้องล่าง ไม้ให้น้ำเหลืองข้างนอนอยู่
กับศพ และได้ปรารถนาถึงการ ใช้ฟากไม้ไผ่ทั้งเจ็ดชิ้นนั้นหมายถึงองค์คุณธรรม ๗
ประการ ซึ่งมีด้วยกันหลายหมวด เช่น โพชฌงค์ ๗ คือธรรมที่เป็นองค์แห่งการ
ตรัสรู้ วิสุทธิ ๗ คือ ธรรมที่ชำระสัตว์ให้บริสุทธิ์ จนบรรลุจุดหมายคือ
นิ พ พ พ า น
สัปปริสธรรม ๗ คือธรรมของสัจบุรุษ อริยทรัพย์ ๗ คุณธรรมประจำใจอย่าง
ประเสริฐ เป็นต้น ซึ่งองค์คุณธรรมเหล่านี้เป็นหลักธรรมของศาสนาพุทธ^{๓๘}

๔) กราบศพโดยไม่ต้องจูดรูปเทียน

ในงานศพของท่านพุทธทาสได้ละเว้นการจูดรูปเทียน ท่านปัญญาอันทกิกขุ
ได้ปรารถนาว่า การจูดรูปเทียนทำให้สิ้นเปลือง และวันรูปเทียนไม่ค่อยจะมีประโยชน์
เท่าใดนัก^{๓๙} การจูดรูปต้องเสียเวลานาน วันรูปก็มาก เป็นมลพิษต่อผู้คนที่สุดดมเข้าไป
และคนที่ขึ้นเข้าแถว เพื่อรอกกราบศพท่านอาจารย์ มีจำนวนมาก บริเวณที่กราบศพก็คับ
แคบ จึงได้จัดให้มีการกราบเฉย ๆ โดยวางดอกไม้รูปเทียนไว้เฉย ๆ ไม่ต้องจูด บูชาท่าน
พุทธทาสด้วยจิต ด้วยธรรม^{๔๐}

๕) ทุกคนที่มาในงานนี้เป็นเจ้าภาพเอง

ธรรมเนียมของการมาสวนโมกข์นั้น ไม่เหมือนกับวัดทั่วไป คือไม่มีมีคตทา
ยกวัด ไม่มีเจ้าหน้าที่ที่จะจัดการในแต่ละฝ่าย วัดยังคงความเป็นวัดป่า ผู้มาทุกคนมีความ
เป็นอิสระ ไม่ต้องมีใครมาคอยสั่งให้ทำอะไร มงานก็ต้องเป็นเจ้าภาพเอง คิดจะทำอะไรก็
ทำไปตามที่เห็นว่าเหมาะสม ไม่เบียดเบียนตนเอง ไม่เบียดเบียนผู้อื่น ทางวัดไม่ต้องจัด
เจ้าหน้าที่ต้อนรับแขก ผู้ที่มาต้องช่วยตัวเอง แม้แต่แขกผู้ใหญ่ในวงการเมืองมาที่วัดแห่งนี้ก็

^{๓๗} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๕๑

^{๓๘} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๕๓

^{๓๙} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๕๐

^{๔๐} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๐๕-๓๑๐

เช่นเดียวกัน ไม่มีผู้มานอบน้อมแสดงอาการคือกตัญญูต้อนรับ ซึ่งอาจทำให้รู้สึกเคอะเขินไปบ้าง และต้องนั่งที่พื้นดินทรายเสมอกันทุกคน นี่เป็นธรรมเนียมของชาวสวนโมกข์ตามที่ท่านพุทธทาสได้แสดงไว้บ่อย ๆ ว่า พื้นแผ่นดินเป็นที่นั่งอันทรงเกียรติที่สุดเพราะพระพุทธรูปองค์เองก็ประดิษฐาน ตรัสรู้ เทศนา และปรินิพพานบนพื้นแผ่นดินนี้^{๘๑}

๖) การจัดการศพที่เรียบง่าย ไม่สิ้นเปลือง

ปัญญานันทภิกขุได้ปรารภถึงท่านพุทธทาสไว้ถึงเรื่องประเทศไทยจัดงานศพสิ้นเปลืองมากเกินไปจนความจำเป็น จัดงานใหญ่โตเกินพอดี ทำให้สิ้นเปลืองเงินทองมากเกินไปเสียเวลามาก ท่านพุทธทาสไม่ต้องการให้มีการจัดงานศพอย่างนั้น ไม่สนับสนุนการทำงานศพในรูปแบบที่ทำกันอยู่ทั่วไป เพราะไม่เป็นบุญ ไม่เป็นกุศล เป็นบาปเสียมากกว่า^{๘๒}

๗) สถานที่บรรจุอัฐิของพุทธทาสภิกขุ

การบรรจุอัฐิของท่านพุทธทาสนั้น ได้ทำโดยเรียบง่าย ไม่ต้องสร้างเจดีย์ใหญ่โต ใช้สถานที่ที่มีอยู่แล้ว โดยบรรจุไว้ในฐานพระพุทธรูป ในศาลาธรรมโฆษณ์^{๘๓} เพื่อให้ผู้ที่เคารพศรัทธาในตัวท่านนั้นได้มากกราบไหว้ได้สะดวก การกราบอัฐิของท่านพุทธทาสนั้นก็เหมือนการกราบพระพุทธรูปนั่นเอง เพราะอัฐิของท่านอยู่ใต้ฐานพระพุทธรูปมองไม่เห็น ที่เห็นได้นั้นก็คือพระพุทธรูปที่วางอยู่ด้านบนนั่นเอง

๘) การลอยเถ้าอังคารของท่านพุทธทาส ท่านพุทธทาสได้สั่งให้นำไปลอยยังสถานที่ทั้ง ๓ แห่ง มีความหมายดังต่อไปนี้

๘.๑) โปรงเถ้าอังคารที่ช่องอ่างทอง อำเภอเกาะสมุย จังหวัดสุราษฎร์ธานี

นายธรรมทาส พาณิชผู้เป็นน้องชายของท่านพุทธทาสได้อธิบายถึงช่องอ่างทองว่า บริเวณนั้นมีน้ำเชี่ยว มีปะการังมาก เรือจะผ่านระหว่างเกาะสมุยกับแผ่นดินใหญ่ เป็นทางผ่านของเรือกำปั่นโบราณ มีความอุดมสมบูรณ์ทางด้านทรัพยากรทางทะเล^{๘๔}

^{๘๑} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๑๐

^{๘๒} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๘๕-๒๘๖

^{๘๓} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๘๗

^{๘๔} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๒๘

พระครูปลัดศีลวัฒน์ (โพธิ จันทสโร) ได้เล่าถึงท่านพุทธทาสว่า “ท่านพุทธทาสสนใจในอารยธรรมของอาณาจักรศรีวิชัยมาโดยตลอด และเชื่อว่าช่องอ่างทองเป็นเส้นทางมาสู่อารยธรรมดังกล่าว รวมทั้งพระพุทธศาสนาด้วย”^{๘๕}

นายเชื้อ กาทแก้ว อายุ ๘๐ ปี เป็นชาวจังหวัดสุราษฎร์ธานี เป็นนักประวัติศาสตร์ และนักอนุรักษ์ธรรมชาติ ให้ข้อคิดว่า

ช่องอ่างทอง เป็นเส้นทางเดินเรือที่สำคัญในสมัยโบราณ เป็นแหล่งทรัพยากรทางทะเลที่อุดม เป็นแหล่งเพาะพันธุ์สัตว์น้ำตามธรรมชาติ ปลาที่จะไปวางไข่ที่นั่นเป็นฝูง เป็นแหล่งปะการัง สาหร่าย ซึ่งเป็นระบบนิเวศน์ทางทะเลที่สำคัญที่สุดของจังหวัดสุราษฎร์ธานี^{๘๖}

มีท่านอื่น ๆ ที่ให้ความเห็นถึงช่องอ่างทองว่า

อาณาจักรศรีวิชัยซึ่งมีอาณาเขตติดอยู่ในอ่าวบ้านดอนเรื่อยไปจนถึงทางใต้ มีช่องอ่างทองเป็นทางผ่านเดินเรือที่สำคัญ และเคยมีพระเถระใช้เส้นทางนี้ผ่าน ก่อนที่จะไปถึงอินเดีย ท่านพุทธทาสจึงอาจจะต้องการใช้สถานที่นี้เป็นอนุสรณ์ในการระลึกถึงการเผยแผ่พระพุทธศาสนา”^{๘๗}

ท่านพุทธทาสเมื่อยังมีชีวิตอยู่เคยปรารภว่า ทักษณียภาพรอบหมู่เกาะอ่างทองนี้สวยงามยิ่งนัก ท้องน้ำสงบ ภูเขาสวยงาม มีลมพัดเย็นสบาย จิตใจที่สัมผัสกับธรรมชาติอย่างนี้ จิตใจจะรู้สึกโปร่งเบา สบายใจ ซึ่งความรู้สึกเช่นนี้ก็คือนิพพานชั่วคราวนั่นเอง เป็นนิพพานที่ทุกคนอาจถึงได้แม้ในชีวิตประจำวัน และยังอธิบายต่อไปอีกว่า ที่จิตใจมีสภาพเช่นนี้ได้ก็เนื่องมาจากว่า จิตใจนั้นปราศจากความยึดมั่นถือมั่นว่า เป็นตัวกู ของกู นั่นเอง^{๘๘}

๘.๒) โปรงเจ้าอังกาบเขาประสงค์ อำเภอท่าชนะ จังหวัดสุราษฎร์

ธานี

ท่านพุทธทาสใช้ภูเขาซึ่งตั้งตระหง่านเห็นอยู่แต่ไกล มาเป็นที่โปรงเจ้าอังกาบของท่านก็เนื่องมาจากว่า การสร้างเจดีย์นั้น ลื่นเปลื้องไปโดยใช้เหตุ การเอาภูเขาทั้งลูกนี้

^{๘๕} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๒๘

^{๘๖} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๒๘

^{๘๗} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๒๘

^{๘๘} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๒๘

เป็นเจดีย์เหมาะสมกว่า เนื่องจากมองเห็นได้แต่ไกล ไม่ต้องเสียเงินในการสร้างเจดีย์ การสอนของท่านนั้นเป็นการสอนให้คนออกจากวัตถุ การที่ภูเขาสูงเช่นนี้ทัศนียภาพนั้นจะมองเห็นได้แต่ไกลก็จะทำให้ระลึกถึงท่านพุทธทาส เมื่อระลึกถึงท่านพุทธทาสก็จะระลึกถึงธรรมะที่ท่านสั่งสอน เมื่อระลึกถึงธรรมะที่ท่านสอนก็จะเป็นอนุสติเตือนใจตนเองให้เร่งละความชั่วเร่งทำความดี และเร่งทำจิตให้อยู่เหนือดีเหนือชั่ว เหนือบุญเหนือบาป เหนือบวกเหนือลบ เหนือปัญหาทั้งปวง^{๘๕}

นายธรรมทาส พาณิช เล่าว่า

บนเขาประสงค์มีถ้ำและพระพุทธรูปโบราณ พระปลัดท่อม เจ้าอาวาสวัดอุบล ที่พุ่มเรียงผู้เป็นอาจารย์ของท่านพุทธทาส สอนท่านพุทธทาสว่า ใครมีกระดูกก็ให้เอาไปเก็บไว้ที่เขาประสงค์ เวลาออกไปทะเลหรือไปทางรถไฟ จะมองเห็นเขาประสงค์ ทำให้ระลึกถึงผู้ที่เรานำกระดูกไปไว้ที่เขาประสงค์ เมื่อบิดาของท่านพุทธทาสตาย ท่านก็เอากระดูกของบิดาไปไว้เป็นคนหนึ่ง ได้นำเอากระดูกของมารดาของท่านไปไว้เป็นคนที่สอง และกระดูกของป้าของท่านก็ถูกนำไปเก็บไว้เป็นคนที่ยี่สาม ส่วนท่านพุทธทาสเป็นคนที่สี่ ธรรมเนียมคนโบราณเขาทำกันอย่างนี้ ผู้คนที่อยู่ใกล้เขาประสงค์ก็เอากระดูกไปเก็บไว้ที่เขาประสงค์กันมาก ทางไชยา ทำชนะรอบ ๆ เขา เพื่อจะได้ระลึกว่า พ่อแม่เราอยู่ตรงนั้น ไปทะเลก็เห็น ออกไปทุ่งนาก็เห็น^{๘๖}

๘.๓) โปรงถ้ำอังคารที่ต้นแม่น้ำตาปี เขาสก อำเภอพนม จังหวัด

สุราษฎร์ธานี

นายธรรมทาสเล่าถึง ต้นแม่น้ำตาปี เขาสก อำเภอพนมว่า “เป็นทางเดินเรือของคนโบราณ พวกพ่อค้าแพรใหม่ จะบรรทุกเรือกำปั่นมาขึ้นที่ไชยา และลงเรือเล็กไปตามแม่น้ำตาปีขึ้นเขาสก แล้วจึงขี่ช้างไปตะกั่วป่า ไปอินเดีย แม่น้ำตาปีถือว่าเป็นแม่น้ำสายสำคัญของจังหวัดสุราษฎร์ธานี”^{๘๗}

พระครูปลัดศีลวิวัฒน์ (โพธิ จันทสโร) เล่าถึงจุดประสงค์ที่ท่านพุทธทาสให้นำถ้ำอังคารมาโปรงที่ต้นแม่น้ำตาปีว่า

^{๘๕} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๓๑-๓๓๒

^{๘๖} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๓๒

^{๘๗} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๔๐

ท่านพุทธทาสต้องการให้มาตุธรรมชาติที่บริสุทธิ์ สว่างงาม และสมบูรณ์ ป่าไม้ที่สมบูรณ์ เป็นแหล่งกำเนิดของแม่น้ำ เป็นเส้นชีวิตของมนุษย์และสัตว์มากมาย ท่านต้องการให้ทุกคนรักป่า อย่าทำลายป่า ช่วยกันดูแลป่า ดูแลรักษาต้นน้ำ อย่าทำลายธรรมชาติ เพราะธรรมชาตินั่นคือชีวิต ธรรมชาติช่วยให้คนมีชีวิตรอดอยู่ได้ เมื่อระลึกถึงท่านพุทธทาส ก็จงอย่าตัดต้นไม้ทำลายป่า อย่าทำให้น้ำเสีย^{๕๒}

๔.๓ ด้านประเพณี และศิลปะ

คำสอนของท่านพุทธทาสนับว่าเป็นศิลปะในการดำเนินชีวิต เป็นวัฒนธรรมที่ดีงาม และเป็นประเพณีที่ควรนำมาใช้ในการศึกษาชีวิตและความตาย ศิลปะในการใช้ชีวิตอย่างท่านพุทธทาสนั้น นับเป็นเอกลักษณ์ที่โดดเด่น เป็นแบบอย่างที่ควรนำมาประยุกต์ใช้ในชีวิตได้ดี ท่านพุทธทาสเขียนถึงศิลปะในการดำเนินชีวิตไว้ว่า

จงทำงานทุกชนิดด้วยจิตว่าง
 ยกผลงานให้ความว่างทุกอย่างสิ้น
 กินอาหารของความว่างอย่างพระกิน
 ตายเสร็จสิ้นแล้วในตัวแต่หัวที่
 ท่านผู้ใดว่างได้ดังว่ามา
 ไม่มีทำทุกข์ทนหม่นหมองศรี
 ศิลปะในชีวิตชนิดนี้
 เป็นเคล็ดที่ใครคิดได้สบายเออ

๔.๓.๑ ประเพณีการเผาศพ

พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน ได้นิยามความหมายคำว่าประเพณีไว้ว่า “สิ่งที่ยึดถือประพฤติปฏิบัติสืบ ๆ กันมาจนเป็นแบบแผน ขนบธรรมเนียม หรือจารีตประเพณี”^{๕๓} การเผาศพตามแบบของสวนโมกข์ที่ท่านพุทธทาสสร้างขึ้นนั้นจึงเป็นประเพณีเพราะเป็น

^{๕๒} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๔๐

^{๕๓} ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๔๒, หน้า ๖๖๓

สิ่งที่ปฏิบัติสืบทอดกันมาจนเป็นแบบอย่างในการจัดงานศพของสวนโมกข์ที่มีจุดเน้นที่ความประหยัด ความสะดวก ไม่เสียเวลาในการจัดงานจนเกินไป ไม่มีการตำน้ำพริกละลายแม่น้ำ ท่านพุทธทาสได้จัดการเผาศพให้กับผู้มีอุปการคุณแก่สวนโมกข์ และยังได้สั่งให้จัดงานศพของท่านเช่นเดียวกัน จนปัจจุบันนี้ก็ยังมีการจัดทำอยู่จึงนับเป็นประเพณีที่งดงามที่ควรอนุรักษ์ให้มีอยู่สืบต่อไป

อิทธิพลทางด้านการจัดการศพนี้มีอิทธิพลต่อสังคมไทยพอสมควร พระพรหมมิ่งกลาจารย์ (ปัญญาันนทภิกขุ) ก็เป็นอีกผู้หนึ่งที่ได้รับอิทธิพลคำสอนของท่านพุทธทาส ถึงเรื่องที่ว่าได้อะไรจากการเผาศพ โดยท่านสอนให้เห็นว่าการมงานศพนั้นก็ควรจะมาด้วยปัญญา ไม่ควรเอาความไม่ดีที่ติดตัวมา แล้วเอากลับไปด้วย โดยท่านสอนให้เผาไปกับการเผาศพเลย เมื่อเรามงานศพครั้งหนึ่งก็เผาความชั่วในตัวกันครั้งหนึ่ง เมื่อเผากันหลาย ๆ ครั้ง ก็จะเหลือแต่ความดี หรือเหลือแต่ธรรมะนั้นเอง

การจัดงานศพแบบสวนโมกข์ ไม่มีการสวดหน้าศพ หรือทำพิธีกรรมใด ๆ ทั้งสิ้น ไม่มีมหรสพ ไม่มีการฆ่าสัตว์เพื่อที่จะมาทำบุญ ไม่มีมโหรีนำหน้าศพ การจัดการศพโดยเรียบง่าย นำพินมาวางซ้อนกันแล้วนำศพขึ้นไปวางแล้วก็เผาเท่านั้น จึงไม่เสียเวลาเกินกว่าที่จำเป็นแต่อย่างใด

คำสอนของท่านพุทธทาสในเรื่องประเพณีการเผาศพนี้ ท่านพุทธทาสได้สอนให้รู้จักใช้สอยทรัพยากรที่มีอยู่อย่างจำกัดในโลกนี้อย่างคุ้มค่า เพื่อไม่ให้เกิดโทษกับบุคคลผู้ทำในภายหลัง ทำไปแล้วไม่เป็นบาป ทำไปแล้วได้ปัญญา ได้บุญได้กุศลคือได้ความฉลาด

๔.๓.๒ สระนาพิเอร์ โรงมหรสพทางวิญญาณ

ศิลปะที่ท่านพุทธทาสได้สร้างสรรค์ผลงานไว้มีคุณค่ามากมาย มีคุณประโยชน์ต่อประชาชนชาวไทยเป็นจำนวนมาก “พระธรรมโกศาจารย์ หรือพุทธทาสภิกขุ มิได้เป็นเพียงแต่สมบัติของประชาชนชาวไทยเท่านั้น ในช่วงชีวิตพุทธทาสนั้นได้สร้างคุณูปการให้ไว้แก่โลก และมนุษย์เป็นอย่างมากด้วยผลงานที่ได้สร้างขึ้นมาจึงนับว่าท่านเป็น “มรดกโลก” ด้วย”^{๕๔}

^{๕๔} สัมพันธ์ ก้องสมุทร, พุทธทาสภิกขุกับสื่อสารมวลชน, หน้า ๑๒๘

ผู้วิจัยจะได้ศึกษาถึง สระนาพิเกอร์ และโรงมหรสพทางวิญญาณที่ท่านพุทธทาส ได้อำนวยการสร้างไว้เป็นสื่อในการสอนดังต่อไปนี้

๑) สระนาพิเกอร์ เป็นสระไม่ใหญ่มากนัก มีเกาะกลางสระ ตรงกลางสระน้ำมี ต้นมะพร้าวอยู่ ๑ ต้นสร้างตามคำปริศนาโบราณว่า “ต้นมะพร้าวานาพิเกอร์ ต้นเดียวโนเน อยู่ กลางทะเลจี๊ซิ่ง ฝนตกไม่ต้องฟ้าร้องไม่ถึง อยู่กลางทะเลจี๊ซิ่ง จักไปถึงได้แต่ผู้พันบุญ เอย”^{๕๕} ผู้วิจัยมีความเห็นว่า สระนี้สร้างได้ถูกลักษณะ เนื่องจากในสวนโมกข์เป็นป่าทึบ ถ้า ไม่มีสระนี้จะทำให้อากาศเข้ามาในสวนโมกข์ลำบากมาก จะทำให้ภายในสวนโมกข์อับชื้น ไม่เหมาะสมกับการอาศัยอยู่ เมื่อสร้างสระนี้ทำให้สวนโมกข์มีลมพัดเย็นสบาย ทิศทางลมนี้ ยังทำให้โรงมหรสพทางวิญญาณไม่ต้องมีพัดลมใช้ ไม่ต้องติดแอร์ ก็ทำให้บรรยากาศภายใน เย็นสบาย

สระนาพิเกอร์นี้ ท่านพุทธทาสต้องการนำมาประยุกต์ใช้ในการสอนให้รู้จักว่า ความสงบหรือนิพพานนั้นมันคืออะไร มันอยู่ที่ไหนนั่นเอง โดยใช้เป็นปริศนาธรรม สระ นาพิเกอร์มาจากบทเพลงพื้นบ้าน^{๕๖} ของชาวไชยา บริเวณรอบอ่าวบ้านดอน และแถบลุ่มแม่น้ำตาปี ท่านพุทธทาสเห็นว่าเป็นคำสอนที่ลึกซึ้งจึงได้ให้ทำสระนาพิเกอร์ไว้ใกล้ ๆ กับที่ท่าน อยู่ จุดประสงค์เพื่อให้ “เป็นสื่อสอนธรรมะให้ผู้มาสวนโมกข์ได้นำไปคิดความหมาย ใน ที่นี้ก็คือ “ทะเลจี๊ซิ่ง” ก็คือสังสารวัฏ การเวียนเกิด เวียนตายอยู่ในห้องแห่งทุกข์ได้โดย สิ้นเชิง กับแสดงให้เห็นสัจธรรมว่า นิพพานมีอยู่ในสังสารวัฏ หรือการดับทุกข์ก็มีอยู่ใน ความทุกข์นั่นเอง”^{๕๗}

อ.อโณทัย ได้ให้ความหมายมะพร้าวานาพิเกอร์ไว้ว่า

ความเป็นหนึ่งเดียวไม่เปลี่ยนแปลงในท่ามกลางความเปลี่ยนแปลงทั้งปวงของ สังสารวัฏนั้น ผู้ที่พ้นบาปและไม่ยึดบุญเท่านั้นที่ไปถึงได้ ท่านพุทธทาสได้ให้ คำอธิบายว่า เหนือบุญ เหนือบาป ก็คือ นิพพาน นั้นหมายถึงการละวางกิเลส

^{๕๕} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๑๘

^{๕๖} เอ่อน้องเอย มะพร้าวานาพิเกอร์
ต้นเดียวโนเน กลางทะเลจี๊ซิ่ง
ฝนตกไม่ต้อง ฟ้าร้องไม่ถึง
กลางทะเลจี๊ซิ่ง ถึงได้แต่ผู้พันบุญเอย

(อ. อโณทัย, บทศึกษา : ความตายของท่านพุทธทาส, หน้า ๑๕๐)

^{๕๗} สัมพันธ์ ก้องสมุทร, พุทธทาสภิกขุกับสื่อสารมวลชน, หน้า ๑๑๘

โลกะ โทสะ โมหะ ที่ก่อความทุกข์เบียดเบียนตนเองและผู้อื่นให้เดือดร้อนลงหมด
สิ้น แล้วอยู่ร่วมกันอย่างสันติสุข อันเป็นหนทางเดียวเท่านั้นที่ทำให้โลกมีสันติภาพ
ได้^{๕๘}

ท่านพุทธทาสกล่าวถึงสรีระนาฬิกาไว้ว่า

มรดกที่ ๒๒ สรีระนาฬิกา คือบทเรียนด้วยของจำลองจากบทกล่อมลูกให้นอน
ของประชาชนที่แสดงว่า สมัยโน้นประชาชนได้เข้าถึงธรรมะสูงสุดกันเพียงไร
จนถึงกับนำเอาเรื่องของพระนิพพาน มาทำเป็นบทเพลงกล่อมลูกได้ ขอให้รักษา
เกียรติของบรรพบุรุษในข้อนี้ และทำตนให้สมกับเป็นลูกหลานท่าน จงทุกคนเถิด^{๕๙}

๒) โรงมหรสพทางวิญญูณ เป็นอาคารคอนกรีตแบบก่ออิฐถือปูนสองชั้น จุคน
ได้ประมาณ ๕๐๐ คน^{๖๐} ภายในมีห้องและจอสำหรับฉายสไลด์ภาพทางพระพุทธศาสนา
ตามฝาผนังมีภาพเขียนปริศนาธรรมต่าง ๆ มีหลากหลายรูปแบบ ทั้งแบบไทย แบบจีน แบบ
ฝรั่ง และแบบเขียนด้วยอาสาสมัคร พระภิกษุที่บวชเรียนในสวนโมกข์ มีหลากหลาย
รูปแบบ หลากหลายความคิด รอบ ๆ อาคารด้านนอกมีภาพสลักจำลองพุทธประวัติจาก
ประเทศอินเดีย เป็นภาพที่หาดูได้ยาก^{๖๑} ด้านหน้ามีภาพแจกดวงตา และมีเสาเหมือนคัน
เทียนห้าเล่มที่ด้านบนทางเข้าด้านหน้า

—————ท่านพุทธทาสใช้โ

วิญญูณนี้แสดงถึงความคิดของท่านพุทธทาสว่าเป็นผู้มีใจกว้างพร้อมที่จะยอมรับส่วนดีของ
ทุกศาสนาโดยปราศจากอคติ^{๖๒} เจตนาที่จะใช้สอนผู้คนที่มีความแตกต่างหลากหลายที่เข้ามา
ในสวนโมกข์นั้น โดยใช้ภาพวาดและภาพแกะสลัก

สื่อวัตถุเทียนห้าเล่มและธรรมจักรด้านบนหลังคาทางเข้านั้นแสดงถึงว่าโรง
มหรสพทางวิญญูณนี้แสดงเรื่องที่มีอยู่ในขั้นที่ ๕ คือ รูป ความรู้สึก(เวทนา) ความจำได้
(สัญญา) การปรุงแต่งทางจิต(สังขาร) และการรับรู้(วิญญูณ)

^{๕๘} อ. โอโณทัย, บทศึกษา : ความตายของท่านพุทธทาส, หน้า ๑๕๑

^{๕๙} เรื่องเดียวกัน หน้า ๑๕๑

^{๖๐} สัมพันธ์ ก้องสมุทร, พุทธทาสภิกขุกับสื่อสารมวลชน, หน้า ๑๐๕

^{๖๑} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๔๓-๔๔

^{๖๒} อ. โอโณทัย, บทศึกษา : ความตายของท่านพุทธทาส, หน้า ๑๕๒

คนทั่วไปมักเบียดเบียนต่อการฟังธรรม ไม่สนุกเหมือนคู่มือที่วิบูลย์คร ท่านพุทธทาสจึงสร้างโรงมหรสพทางวิญญาณขึ้นเพื่อช่วยให้การสอน การฟังธรรมเป็นไปด้วยความสนุก ดึงดูดใจ เป็นธรรมหรษาด้วยสื่อวัตถุที่ทันสมัย^{๑๐๓}

โรงมหรสพทางวิญญาณเป็นเสมือนห้องสมุดภาพธรรมะ เป็นสถานที่บรรยายธรรมโดยเฉพาะอย่างยิ่ง ปริศนาธรรมต่าง ๆ นั้น จะมีพระเป็นผู้บรรยายให้ฟัง ทำให้เกิดนักบรรยายธรรมที่เชี่ยวชาญ เช่น พระพยอม กลฺยาโณ เป็นต้น^{๑๐๔}

สื่อภาพหินสลักรูป ๆ โรงมหรสพทางวิญญาณเป็นสื่อการเรียนรู้เรื่องพุทธประวัติ จำลองภาพมาจากประเทศอินเดีย เป็นสื่อภาพที่ไม่มีรูปพระพุทธรูปเจ้าอยู่ด้วย^{๑๐๕} ซึ่งในยุคแรกเริ่มการสร้างพระพุทธรูปนั้นยังไม่มีรูปของพระพุทธรูปเจ้า จะมีก็แต่เพียงภาพปริศนาธรรม เช่น ภาพขณะประสูติก็จะมีภาพพระพุทธรูปมารดาขึ้นจับกิ่งสาละอยู่ ในภาพจะไม่มีเจ้าชายสิทธัตถะเสด็จพระราชดำเนินเจ็ดก้าวเหมือนดังภาพวาดในปัจจุบัน ในสมัยต่อมาจึงมีการสร้างพระพุทธรูปขึ้น พระพุทธรูปจึงมีมาจนถึงปัจจุบันนี้

ประโยชน์จากโรงมหรสพทางวิญญาณนี้เป็นความเพลิดเพลินทางจิตวิญญาณมีส่วนช่วยให้ผู้คนเข้าใจธรรมโดยไม่ต้องเทศน์ ความหมายของภาพนั้น อาศัยการตีความเข้าช่วยแล้วสามารถอธิบายธรรมแทนการเขียนได้มากมาย^{๑๐๖}

๔.๓.๓ รักษารูปแบบความเป็นพระ

ท่านพุทธทาสเปรียบเสมือนแม่ทัพแห่งกองทัพธรรม เพราะท่านประกาศสังฆธรรมของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าไม่มีบิดเบือน เป็นผู้ชี้ทางสว่างให้กับชาวพุทธ นำพุทธศาสนิกให้หันมาสนใจในหลักธรรมมากขึ้น

ท่านท่านพุทธทาสนับว่าเป็นผู้มีส่วนในการรักษารูปแบบความเป็นพระได้มาก เนื่องจากท่านได้อุทิศชีวิตของท่านเป็นทาสของพระพุทธรูปเจ้าท่านก็ได้ทำตามแบบของพระพุทธรูปศาสนา ประพฤติธรรม และรักษาพระวินัย มีหลายอย่างที่ท่านพุทธทาสได้แสดงให้เห็น

^{๑๐๓} สัมพันธ์ ก้องสมุทร, พุทธทาสภิกขุกับสื่อสารมวลชน, หน้า ๑๑๕

^{๑๐๔} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๖๓-๒๖๔

^{๑๐๕} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๖๓-๒๖๔

^{๑๐๖} สัมพันธ์ ก้องสมุทร, พุทธทาสภิกขุ นาคารขุนแห่งเอรวาท, (กรุงเทพฯ ฯ : สำนักพิมพ์โอเดียนสโตร์, ๒๕๓๐), หน้า ๓๐๔

ท่านพุทธทาสสอนเรื่องการใช้พื้นดินให้เกิดประโยชน์ โดยชี้ให้เห็นว่า พระพุทธเจ้าประสูติบนพื้นดิน ตรัสรู้บนพื้นดิน ประกาศธรรมบนพื้นดิน และปรินิพพานบนดินเช่นเดียวกัน “ท่านพุทธทาสได้เริ่มวางรากฐานแห่งดวงจิตไว้ที่ดินเพื่อค้นหาความจริงในธรรมชาติตามพุทธประสงค์ของพระพุทธองค์ และเมื่อท่านได้รู้ว่า “พุทธ” ที่แท้จริงแล้วคืออะไร ? ท่านก็ตอบสนองพุทธประสงค์นั้น นำเอาแก่นธรรมของพระพุทธเจ้าไปประกาศแก่เพื่อนมนุษย์ด้วยความซื่อสัตย์”^{๑๑๓} ธรรมชาติจึงเป็นรากฐานเบื้องต้นที่ท่านนำมาบอกกล่าว ย้ำเตือนให้มนุษย์ได้รู้จักหน้าที่ที่จะต้องปฏิบัติตามกฎเกณฑ์

ท่านพุทธทาสได้พิจารณาการสร้างโบสถ์แล้วเห็นว่า ในยามเศรษฐกิจดี การสร้างโบสถ์ก็ไม่เกิดปัญหา แต่ในยามเศรษฐกิจไม่ดี การสร้างโบสถ์กลับเป็นการรบกวนพุทธบริษัทเกินไป

หลังจากท่านพุทธทาสได้ศึกษาคำสอนในทางศาสนาอย่างดีแล้ว พิจารณาเห็นว่า โบสถ์ในครั้งพุทธกาลไม่จำเป็นต้องมีอาคารใด ๆ ก็ได้ ท่านจึงได้แนวคิดในการสร้างโบสถ์ ธรรมชาติขึ้นมาเพื่อทำสังฆกรรมต่าง ๆ ของพระในสวนโมกข์ ท่านใช้พื้นที่บนยอดเขาพุทธทองเป็นโบสถ์ โบสถ์ของสวนโมกข์จึงอยู่บนพื้นดิน มียอดไม้ปกคลุมเป็นหลังคากันแดด

ท่านพุทธทาสไม่สนับสนุนไสยศาสตร์ ท่านจึงได้สร้างพระพุทธรูปของโบสถ์ ธรรมชาติของท่านเป็นสีขาวซึ่งสะท้อนความหมายแห่งความบริสุทธิ์

แนวคิดของท่านพุทธทาสมีจุดมุ่งหมายที่ธรรมะยกธรรมเป็นสำคัญ ถ้าท่านเห็นว่า ส่วนใดไม่สอดคล้องกับเจตนาดั้งเดิมของพระพุทธเจ้าแล้ว ท่านก็จะหลีกเลี่ยงเสียผู้ไปสวนโมกข์ จึงไม่มีผู้ใดไปอ้อนวอนให้ท่านเป่ากระหม่อม พรมน้ำมนต์ ขอหวย ขอของขลังต่าง ๆ กับท่าน ผู้ไปสวนโมกข์จึงไปเพื่อฟังธรรมะหรือเพื่อเข้าถึงความเป็นพุทธที่แท้จริง

ท่านพุทธทาสได้อธิบายถึงเรื่องไสยศาสตร์ว่าเป็นแต่เพียงส่วนช่วยให้เข้าถึงศาสนาที่แท้เท่านั้น ท่านสอนว่า “ไสยศาสตร์ ความรู้ที่ยังหลับอยู่ มันยังจำเป็นที่จะต้องเป็นรากฐาน เป็นเครื่องมือทางศาสนา เป็นยาน เป็นพาหนะ ที่จะนำคนเข้าสู่พุทธศาสนา หรือพุทธศาสตร์ คือออกมาจากไสยศาสตร์แล้วมาสู่พุทธศาสตร์”^{๑๑๔}

^{๑๑๓} วรทัศน์ วัชรวดี, พุทธทาสภิกขุ ผู้วางรากฐานวัฒนธรรมชาวพุทธ, (กรุงเทพฯ ฯ : โรงพิมพ์เพียงเชิง, ๒๕๓๒), หน้า ๖-๗

^{๑๑๔} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๗๔

สิ่งที่จะได้ศึกษาเป็นลำดับสุดท้ายก็คือการจัดงานวันคล้ายอายุของท่านพุทธทาส ท่านพุทธทาสจัดงานวันคล้ายอายุในวันที่ ๒๗ พฤษภาคมของทุกปี ซึ่งตรงกับวันเกิดของท่าน ท่านเรียกวันที่ ๒๗ พฤษภาคมว่าเป็นวันคล้ายอายุเพื่อล้อเลียนตัวเอง เพื่อพิจารณาตัวเอง เพื่อปลงสังขารตัวเอง และเพื่อทรมานกิเลสด้วยการอดอาหารตลอดทั้งวันและจะแสดงธรรมเป็นพิเศษกว่าทุกวัน ผู้ที่จะสร้างบุญกุศลร่วมกับท่านก็ต้องการรับประทานอาหารร่วมกับท่านด้วย จนเป็นประเพณี เป็นวัฒนธรรมที่จัดกันมายาวนาน ท่านพุทธทาสให้ข้อคิดว่า “ถ้าหากวันเกิดของชาวพุทธทั่วประเทศ ทำวันเกิดอย่างที่ท่านทำจะก่อประโยชน์ให้แก่สังคมสักเพียงไหน ช่วยเศรษฐกิจของชาติมากน้อยเพียงใด คนอดข้าวในวันเกิดของตนหนึ่งวันจะเป็นการประหยัดเศรษฐกิจแทนที่จะต้องสิ้นเปลืองเลี้ยงวันเกิดอย่างหรูหราฟุ่มเฟือย”^{๑๐๕}

ท่านพุทธทาสจึงเป็นตัวอย่างให้บุคคลทั่วไปศึกษาแง่คิดชีวิต ในแง่มุมต่าง ๆ มากมายซึ่งท่านก็ได้ทำเป็นตัวอย่างแล้วเป็นอย่างดี

^{๑๐๕} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๘๕

บทที่ ๕

สรุปผล และข้อเสนอแนะ

๕.๑ สรุปผล

จากการศึกษาวิจัย สรุปได้ว่า ในพระพุทธศาสนาเถรวาทมีคำสอนให้เข้าใจในชีวิตและความตายเอาไว้ นั่นก็คือ อภินิหารปัจเจกขณะและมรณสติ ทศณะของพระพุทธศาสนาความตายเกิดขึ้นได้เสมอทุกแก่คนเพศทุกวัย ไม่เลือกชนชั้นวรรณะกาลเวลา หรือสถานที่ การยอมรับว่าความตายเป็นส่วนหนึ่งของชีวิตและการเข้าใจลักษณะของการตายช่วยให้การดำเนินชีวิตเป็นไปด้วยความไม่ประมาท ในการดำเนินชีวิตตามปกติควรทำใจระลึกถึงความตายไว้เสมอ ตัวอย่างเช่น เมื่อจะทำกรรมไม่ดี มีผลเป็นทุกข์ ก็ทำไว้ในใจว่า เราอาจตายได้ทุกวินาที เราอาจไม่มีเวลาพอที่จะไปทำกรรมดีเพื่อแก้ใจกรรมไม่ดีที่เราทำไว้ อีกก็เป็นได้ เมื่อเป็นเช่นนั้นเราก็จะเสวยแต่วิบากกรรมที่เป็นทุกข์ เราจึงไม่ควรทำกรรมไม่ดีต่าง ๆ

จากการศึกษาทศณะของพระพุทธศาสนาวินาทีที่ดับจิตสำคัญมาก ให้ความสำคัญถึงกับว่าเป็นตัวบ่งบอกว่าภพหน้าของผู้นั้นจะไปเกิดในสถานที่เช่นไร เช่น ผู้มีจิตเศร้าหมองจะไปเกิดในทุคติ คือ เปต นรก อสุรกาย สัตว์ดิรัจฉาน ส่วนผู้มีจิตผ่องใสเวลาตายไม่หลงตาย ผู้นั้นก็ไปเกิดในสุคติ คือพรหมโลก สวรรค์ หรือมนุษย์โลก

จากการศึกษาทศณะเรื่องความเจ็บป่วยของท่านพุทธทาส สรุปได้ว่า ท่านพุทธทาสสอนเรื่องการเข้าใจความเจ็บป่วยเอาไว้ แม้ขณะที่ท่านเจ็บป่วยท่านก็ได้ปฏิบัติตนให้เห็นเป็นที่ประจักษ์ นั่นก็คือ ท่านรักษาโรครกัยไข้เจ็บแต่พอประมาณไม่โอ้อวดครวญต่อความเจ็บป่วย ไม่รักษาจนเกินขอบเขต ทศณะของท่านต่อความเจ็บป่วยก็คือ การเจ็บป่วยเป็นธรรมดาอย่างหนึ่งของชีวิต มนุษย์เกิดมาแล้วก็ต้องมีความเจ็บป่วยเป็นธรรมดา การเจ็บป่วยสำหรับท่านพุทธทาสจึงเป็นเช่นนั้นเอง ไม่มีอะไรไปมากกว่านั้น เมื่อหายก็หายตามธรรมชาติ เมื่อไม่หายหรือหายช้าก็เป็นเช่นนั้นเอง เป็นไปตามธรรมชาติเช่นกัน การเจ็บป่วยของท่านพุทธทาสคราวหนึ่งก็เป็น โอกาสให้ท่านได้ศึกษาและเข้าใจชีวิต กล่าวคือความเจ็บป่วยครั้งหนึ่งเช่นกัน

ทัศนะเรื่องเกี่ยวกับความตายของท่านพุทธทาสสรุปได้ว่า ท่านมองความตายเป็นอุปกรณ์ในการเข้าถึงพุทธธรรม โดยสอนให้ใช้ความตายมาเป็นตัวกำจัดตัวตน ของตน ออกไป โดยสอนให้กำจัดตัวตน ของตน ออกไปเสียตั้งแต่มีเวลาว่าง อย่าให้ตัวตน ของตน มีอยู่ในจิตใจ ทำงานหรือดำเนินชีวิตด้วยจิตใจที่ว่างเปล่าจากตัวตน และสอนให้ทำใจขณะที่ จะตายว่าให้ทำใจเหมือนกับการตกบันไดพลอยกระโจน เมื่อจะต้องตกบันไดแล้วก็กระโจน ลงไปเสียเลยดีกว่าจะได้ไม่ต้องเจ็บตัว เพราะมีสติคอยกำกับอยู่ทุกเมื่อ เมื่อเวลาจะตายก็ เช่นเดียวกัน เช่นได้รับบาดเจ็บจะต้องตาย ให้ใช้เวลาที่เหลืออยู่นึกทำใจอย่าให้ตัวเรามีอยู่ใน จิตใจดับไปโดยไม่ให้เหลือแม้แต่เชื้อที่จะทำให้กลับมาเกิดอีกพร้อมกับการดับจิตในปัจจุบัน ขณะตาย

จากการศึกษาประวัติของท่านพุทธทาสสรุปเป็นหลักที่ควรปฏิบัติได้ว่า การทำ พิณยกรรมกำหนดการเพื่อตายเป็นสิ่งที่ควรทำ เป็นสิ่งที่มีประโยชน์เช่นเดียวกับท่านพุทธ ทาส ท่านทำพิณยกรรมกำหนดการจัดงานศพของท่านอย่างง่าย ๆ พร้อมกันนั้นท่านก็ได้ตั้ง ผู้จัดการศพของท่านไว้ด้วย ในพิณยกรรมก็ได้เขียนไว้อย่างละเอียดพอที่จะปฏิบัติตามได้ การปฏิบัติของท่านพุทธทาสให้ข้อคิดในการจัดงานศพของท่านมากมาย เช่นการประหยัด แม้กระทั่งถึดยาศพ งดงานพิธีหลวงและพิธีราษฎร์ ให้จัดงานศพอย่างง่าย ๆ ไม่ต้องมี พิ ธี ก ร ร ม ไใด ๆ นับเป็นหลักอันสวยงามเลยทีเดียว เพราะจะทำให้ผู้ปฏิบัติตามได้มองเห็นคุณค่าของ เนื้อแท้ในการจัดงานศพว่าที่จริงแท้แล้วควรเป็นเช่นไร นั่นก็คือ การปฏิเสธเรื่องที่ชาวบ้าน ทั่ว ๆ ไปเขาทำกันอย่างสิ้นเชิง

จากการศึกษาผลกระทบที่มีต่อสังคมไทย พบว่า ทัศนะเรื่องความตายของท่าน พุทธทาสได้มีอิทธิพลต่อสังคมไทยสรุปได้ดังนี้

คำสอนและการปฏิบัติตนของท่านพุทธทาสทำให้ทางการแพทย์ยอมรับสิทธิ ผู้ป่วย ที่สำคัญก็คือ ยอมรับสิทธิที่จะตายของผู้ป่วย และการศึกษาของทางการแพทย์ที่มี ปัญหาเรื่องการทำให้ผู้ป่วยที่สิ้นหวังตายอย่างสงบได้มีการศึกษากันมากขึ้น แม้ข้อสรุปที่ได้ จากการศึกษาจะยังไม่ปรากฏเป็นข้อกฎหมายที่สามารถบังคับใช้กันได้ในทางศาลก็ตาม ใน อนาคตอันใกล้นี้ผู้วิจัยเชื่อว่าอาจได้เห็นกฎหมายเกี่ยวกับเรื่องนี้ออกมา ก็อาจเป็นไปได้

คำสอนของท่านพุทธทาสยังทำให้เกิดการศึกษาและปฏิบัติเรื่องเกี่ยวกับความ ตายมากขึ้นด้วย การศึกษาทัศนะเกี่ยวกับความตายมีการศึกษากันมากขึ้นทั้งจากวรรณกรรม

ในศาสนาพุทธศาสนาเถรวาท และวรรณกรรมเรื่องเกี่ยวกับความตายของชิเบตันเป็นพุทธ
ศาสนamahayan อีกด้วย

๕.๒ ข้อเสนอแนะ

- ๑) ควรศึกษาเปรียบเทียบความตายในทัศนะของท่านพุทธทาสกับความตายในทัศนะของบุคคลอื่น ๆ ทั้งในประเทศและต่างประเทศ
- ๒) ควรศึกษาเรื่องการรณขมาตในบริบทของสังคมไทย
- ๓) ควรศึกษาเรื่องสิทธิที่จะตาย สิทธิที่ชาวไทยควรยอมรับมากน้อยแค่ไหน และความแตกต่างจากอัตตวินิบาตกรรมอย่างไร
- ๔) ควรศึกษาผลสัมฤทธิ์คำสอนเรื่องความตายกับการนำไปประยุกต์สอนเยาวชน

บรรณานุกรม

ข้อมูลปฐมภูมิ

- มหาวิทยาลัยราชภัฏวไลยอลงกรณ์. พระไตรปิฎกภาษาบาลี. ฉบับมหาวิทยาลัยราชภัฏวไลยอลงกรณ์
 กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยราชภัฏวไลยอลงกรณ์. ๒๕๓๕
- มหาวิทยาลัยราชภัฏวไลยอลงกรณ์. พระไตรปิฎกภาษาไทย. ฉบับมหาวิทยาลัยราชภัฏวไลยอลงกรณ์
 กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยราชภัฏวไลยอลงกรณ์. ๒๕๓๕
- พุทธทาส . การทำสมาธิวิปัสสนา. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ธรรมสภา, ๒๕๔๔
- _____ . ความเกิด ความตาย. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์
 ธรรมสภา, มปป.
- _____ . คู่มือมนุษย์. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ธรรมสภา.
 มปป.
- _____ . ชุมชุมเรื่องยาว. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ธรรมสภา,
 ๒๕๔๔
- _____ . ดับไม่เหลือ. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ธรรมสภา,
 ๒๕๓๖
- _____ . ตายก่อนตาย. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ธรรมสภา,
 ๒๕๓๕
- _____ . ธรรมทานก่อนตาย. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์
 ธรรมสภา, ๒๕๔๔
- _____ . ธรรมมะสำหรับคนเจ็บไข้. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์
 ธรรมสภา, ๒๕๔๓.
- _____ . พินัยกรรม. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพมหานคร :
 สำนักพิมพ์สุภาพใจ, ๒๕๔๓.
- _____ . มองโลก มองชีวิต. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์
 ธรรมสภา, ๒๕๔๔
- _____ . มาตรฐานการวัดการตายให้ถูกต้อง. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์
 ธรรมสภา, ๒๕๓๕

_____ . **วิถีแห่งการบรรเทาทุกข์**. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์
ธรรมสภา, ๒๕๔๔

_____ . **เวลาที่มีอิทธิพลให้อายุสั้นอายุยืน**. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์
ธรรมสภา, มปป.

_____ . **โอวาทพุทธทาสภิกขุ**. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์
ธรรมสภา, ๒๕๔๔.

ข้อมูลทุติยภูมิ

กรมการศาสนา กระทรวงศึกษาธิการ. **ประวัติพระพุทธศาสนาแห่งกรุงรัตนโกสินทร์ ๒๐๐
ปี ภาค ๑**. กรุงเทพฯ ฯ : โรงพิมพ์ การศาสนา. ๒๕๒๕.

กองทุนศาสตราจารย์จิตติ ติงศภัทย์ คณะนิติศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ร่วมกับ
แพทยสภา. **การให้ผู้ป่วยสิ้นหวังตายอย่างสงบร่วมสถานแนวคิดสู่วิธีปฏิบัติ**.
มปท. ๒๕๔๔.

กัมพันธ์ พันธุมจินดา, ศ.นพ. “**สมองและความตาย**”. ใน **มุมมองเรื่องความตายและภาวะ
ใกล้ตาย**. โดย นพ.ประสาน ต่างใจ และ ธนพรรณ สิ้นธุสุนทร. กรุงเทพฯ ฯ
: คบไฟ. ๒๕๓๕.

กิตติศักดิ์ ปรกติ, ผศ.ดร. **เอกสารประกอบการศึกษาวิชากฎหมายแพ่ง : หลักทั่วไป ภาค
๑/๒๕๔๖ บุคคลธรรมดาและหลักทั่วไปว่าด้วยนิติบุคคล**. มปท. มปป.

คณะกรรมการแผนกตำรา มหามกุฏราชวิทยาลัย. **มงคลตถปิณีแปล เล่ม ๒**. พิมพ์ครั้งที่
๑๐. กรุงเทพฯ ฯ : โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย. ๒๕๔๓.

คณะกรรมการศาสนาเพื่อการพัฒนา. **ท่านพุทธทาสในทัศนะของนักวิชาการ**. พิมพ์ครั้งที่
๒. กรุงเทพฯ ฯ : สายส่งศึกษิต. ๒๕๒๕.

คณินันต์ย์ จันทบุตร. **สถานะและบทบาทของพระพุทธศาสนาในประเทศไทย**. กรุงเทพฯ ฯ :
ห.จ.ก.ภาพพิมพ์. ๒๕๓๐.

จิตติ ติงศภัทย์, ศ. **กฎหมายแพ่งและพาณิชย์ว่าด้วยบุคคล**. พิมพ์ครั้งที่ ๗. กรุงเทพฯ ฯ :
สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์. ๒๕๓๐.

ชัยสิทธิ์ ตราชูธรรม สมชาย ชมะโชติ กฤตย์ ประสิทธิศาสตร์. **กฎหมายพาณิชย์**
COMMERCIAL LAW. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์สัจธรรมพิมพ์.
 มปป.

ชูชัย ศุภวงศ์, น.พ.. “สิทธิ ของผู้ป่วยที่มีรายได้น้อย.” ใน **รวมบทความทางวิชาการใน**
โอกาสเกษียณอายุราชการศาสตราจารย์นายแพทย์วิฑูรย์ อึ้งประพันธ์. รวบรวม
 และจัดพิมพ์โดย รองศาสตราจารย์สุวงศ์ ศาสตร์วาทา กรุงเทพฯ ฯ :
 สำนักพิมพ์วิญญูชน. ๒๕๓๖.

สมทบ สุวรรณสุทธิ, ดร.กฎหมายแพ่งและพาณิชย์ว่าด้วยบุคคล. พระนคร : สำนักพิมพ์
 ไทยสัมพันธ์. ๒๕๐๒.

ธัมมานุสติ จากเจตนารมณ์ยามอาพาธของท่านพุทธทาส ภิกขุ. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพฯ ฯ :
 สำนักพิมพ์มูลนิธิโกมลคีมทอง. ๒๕๓๖.

ธีระพล อรุณะกสิกร. **รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช ๒๕๔๐.**
 กรุงเทพฯ ฯ : วิญญูชน. ๒๕๔๘.

นเรศร์ เกษะประกร. **หลักกฎหมายบุคคล.** กรุงเทพฯ ฯ : บริษัท วิญญูชน จำกัด. ๒๕๓๘.
 นิธิพัฒน์ เจียรกุล, น.พ.. ท่านอาจารย์พุทธทาส คนไข้ที่ผมได้รู้จัก บันทึกจากแพทย์ผู้ถวาย
 การรักษา. มปป. มปป.

น้ำแท้ มีบุญส้าง. **ประมวลกฎหมายอาญา.** กรุงเทพฯ ฯ : หจก.สำนักพิมพ์ ภูมิบัณฑิต.
 ๒๕๔๘.

พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต). **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์.** พิมพ์ครั้งที่
 ๕. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. ๒๕๔๓.

ปัญญานันท์ภิกขุ. **ถิ่นสู่ธรรมชาติ.** กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ธรรมสภา. มปป.

_____ . **ชีวิตกับความตาย.** กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ธรรมสภา.
 มปป.

_____ . **ดับทุกข์ทางใจเนื่องในงานศพ และ พุทธศุภนิมิต.**
 กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ธรรมสภา. มปป.

_____ . **มรณานุสติ.** กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ธรรมสภา.
 ๒๕๓๖.

พรชัย สุนทรพันธ์. คำอธิบาย ประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ว่าด้วยบุคคล.

กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัยรามคำแหง. ๒๕๑๕.

พระคุษฎี เมธีกูโร. ความตายในทัศนะของพุทธทาสภิกขุ. ใน ความตายในทัศนะของ
พุทธทาสภิกขุ. กรุงเทพฯ : มูลนิธิโกมลคีมทอง. ๒๕๔๔.

พระคุษฎี เมธีกูโร. มรณสติภา พุทธภาษิตเพื่อพิจารณาความตาย. กรุงเทพมหานคร :
สำนักพิมพ์ธรรมสภา. ๒๕๓๖.

พระเทพวิสุทธิเมธี (ปัญญานันทภิกขุ). มรณานุสติ. กรุงเทพฯ : ธรรมสภา. ๒๕๓๖.

พระเทพเวที (ประยุทธ์ ปยุตโต). พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม. พิมพ์
ครั้งที่ ๘. กรุงเทพฯ : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. ๒๕๓๘.

พระธรรมปิฎก(ประยุทธ์ ปยุตโต). ความจริงแห่งชีวิต. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์
ธรรมสภา. ๒๕๓๘.

_____ . ช่วยให้ตายเร็วหรือช่วยให้ตายดี. กองทุนวชิรธรรม. ๒๕๔๒.

_____ . พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์. พิมพ์ครั้งที่ ๕.
กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. ๒๕๔๓.

_____ . พิธีกรรมใครว่าไม่สำคัญ. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพฯ :
มูลนิธิพุทธธรรม. ๒๕๒๘.

_____ . พุทธธรรม ฉบับขยายความ. กรุงเทพมหานคร :
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. ๒๕๔๖

_____ . มรณสติ. พิมพ์ครั้งที่ ๓. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์มูลนิธิพุทธ
ธรรม. ๒๕๔๕.

_____ . ระลึกถึงความตายและวิธีปฏิบัติให้ถูกต้องต่อความตาย.
กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์ธรรมสภา. ๒๕๓๘.

_____ . อยู่ก็สบาย ตายก็เป็นสุข. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์
ธรรมสภา. ๒๕๔๒.

พระราชธรรมมุนี (เกียรติ สุกิตติ). มหาชนบท ๑๖ แคว้นในชมพูทวีปสมัยพุทธกาล

จดหมายเล่าเรื่องอนาคาริกัมมปาละ คำบูชาประทักษิณเวียนเทียน ณ สังฆ
นียสถาน ๔ แห่ง. พิมพ์ครั้งที่ ๓. กรุงเทพฯ : หจก.พิพย์วิสุทธ. ๒๕๔๓.

พระราชารมูณี (ประยูรค์ ปยุตโต). **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม.**

พิมพ์ครั้งที่ ๔ กรุงเทพฯ ฯ: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
๒๕๒๘

พิชัย นิลทองคำ. ผู้พิพากษา. **ประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ บรรพ ๑-๖ อาญา ข้อ
สัญญาที่ไม่เป็นธรรม.** พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพฯ ฯ : อทตยา. ๒๕๔๓.

พุทธทาส : **สวนโมกขพลาราม กำลังแห่งการหลุดพ้น : อาจารย์มรณานุสรณ์ พ.ศ.
2449-2536.** กรุงเทพฯ ฯ : หจก. ภาพพิมพ์. 2537.

พุทธทาส และ ปัญญานันท์ภิกขุ. **การทำบุญกุศลที่สูงสุด มรณานุสติ.** กรุงเทพมหานคร :
สำนักพิมพ์ธรรมสภา. มปป.

_____ . **ธรรมะเป็นอมตะ งานศพตามหลักพุทธศาสนา.**

กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ธรรมสภา. มปป.

เปรียบ หุตางกูร. **คำอธิบายประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ว่าด้วยมรดก.** พิมพ์ครั้งที่ ๘.

กรุงเทพฯ ฯ : คณะนิติศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์. ๒๕๔๕.

มหามกุฏราชวิทยาลัย. **วิสุทธิมรรคแปล ภาค ๒ ตอน ๑.** พิมพ์ครั้งที่ ๘.

กรุงเทพมหานคร : มหามกุฏราชวิทยาลัย. ๒๕๔๐.

มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมมาธิราช. **กฎหมายแพ่ง ๑ CIVIL LAW 1 (ฉบับ**

ปรับปรุง) หน่วยที่ ๑-๘. พิมพ์ครั้งที่ ๕. นนทบุรี : สำนักพิมพ์

มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมมาธิราช. ๒๕๒๕.

_____ . **เอกสารสอนชุดวิชากฎหมายแพ่ง ๓ : ครอบครัว-มรดก.**

พิมพ์ครั้งที่ ๑๕. นนทบุรี : มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมมาธิราช. ๒๕๔๕.

แมน อิงคตานุวัฒน์, ผศ.นพ. อุดมศักดิ์ หุ่นจิตร, ผศ.นพ. และวิชชัย วัฒนเขจร, นพ..

นิติเวชศาสตร์ ๑. กรุงเทพฯ ฯ : โรงพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

๒๕๔๒.

ราชบัณฑิตยสถาน. **พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน ๒๕๔๒.** กรุงเทพฯ ฯ นานมีบุ๊คส์

พับิเคชั่นส์. ๒๕๔๖.

วรทัศน์ วัชรวิสี. **พุทธทาสภิกขุ ผู้วางรากฐานวัฒนธรรมชาวพุทธ.** พิมพ์ครั้งที่ ๑.

กรุงเทพฯ ฯ : โรงพิมพ์เลี้ยงเชียง. ๒๕๓๒.

วศิน อินทสระ. **อธิบายมิลินทปัญหา**. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาจุฬาราช
วิทยาลัย. ๒๕๓๐

วิฑูรย์ อึ้งประพันธ์, ศ.นพ. **สิทธิผู้ป่วย**. กรุงเทพฯ ฯ : คบไฟ. ๒๕๓๗.

วิศิษฐ์ วังวิญญู. **ค้นหาด้วยชีวิต**. ใน ไพโรจน์ อยู่มณเฑียร. **แต่ท่านพุทธทาสภิกขุ พระอรีย
เจ้า แห่งสวนโมกขพลาราม**. กรุงเทพฯ ฯ : สำนักพิมพ์สร้อยทอง. มปป.

สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส. **ธรรมวิจารณ์ หลักสูตรนักธรรม และ
ธรรมศึกษาชั้นเอก**. พิมพ์ครั้งที่ ๒๘. กรุงเทพฯ ฯ : โรงพิมพ์มหาจุฬาราช
วิทยาลัย. ๒๕๓๘.

_____ . **พุทธประวัติ (เล่ม ๑)**. พิมพ์ครั้งที่ ๕๓. กรุงเทพมหานคร
: โรงพิมพ์มหาจุฬาราชวิทยาลัย. ๒๕๔๑.

สมภพพิสิษฐ สุขพิสิษฐ. **คำอธิบายประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ลักษณะบุคคล**.
กรุงเทพฯ ฯ : พิมพ์ที่ห้างหุ้นส่วนจำกัดพิมพ์อักษร. ๒๕๔๓.

สมภาร พรหมทา. **พุทธศาสนากับปัญหาจริยศาสตร์ : ทัศนะของพุทธศาสนาเกี่ยวกับ
ปัญหาโสเภณี ทำแท้ง และการอุณยฆาต**. กรุงเทพฯ ฯ : สำนักพิมพ์พุทธชาติ.
๒๕๓๕.

สันต์ หัตถิรัตน์. ๘ ก.ค. **ครบรอบปีมรณกาลท่านพุทธทาส**. ใน **ความตายในทัศนะของ
พุทธทาสภิกขุ**. กรุงเทพฯ ฯ : บริษัท เคสิดไทยจำกัด. ๒๕๔๔.

สันต์ หัตถิรัตน์. **สิทธิที่จะอยู่หรือตาย และการดูแลผู้ป่วยที่หมดหวัง**. กรุงเทพฯ ฯ : หมอ
ชาวบ้าน. ๒๕๔๓.

สัมพันธ์ ก้องสมุทร. **พุทธทาสภิกขุ นาคารชุนแห่งเถรวาท**. กรุงเทพมหานคร :
สำนักพิมพ์โอเดียนสโตร์. ๒๕๓๐

สุพจน์ (พจน์) กุ๊มานะชัย. **ย่อหลักกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ ว่าด้วยบุคคล**. พิมพ์ครั้งที่
๓. กรุงเทพฯ ฯ : สำนักพิมพ์นิติธรรม. ๒๕๔๖.

อรุณ เวชสุวรรณ. **พุทธทาสในทางการเมืองของ พ.ต.ท.ดร.ทักษิณ ชินวัตร**. กรุงเทพฯ ฯ
สำนักพิมพ์อรุณวิทยา. ๒๕๔๗.

อ.อโณทัย. **บทศึกษาความตายของท่านพุทธทาส**. กรุงเทพฯ ฯ : สำนักพิมพ์สุภาพใจ.
๒๕๔๕.

บทความ

โก ชินวงศ์. “การุณยฆาต.” โพสต์ทูเดย์ ๑ ก.พ. ๒๕๔๓ : B๓

ชีวิตคนไทยยังรับรู้ถึงสิทธิผู้ป่วยน้อย.” มติชน. ๒๕ มีนาคม ๒๕๔๓ : ๓

แถลงการณ์เรื่องการเผาศพพระธรรมโกศาจารย์(พุทธทาส อินทปัญโญ) ๒๘ กันยายน ๒๕๓๖.” สยามโพสต์. ๒๕ กันยายน ๒๕๓๖ : ๓

ประยาณี. “Prolong Life- Prolong Died อนุสติความตาย กรณีท่านพุทธทาส.” กรุงเทพ. ๒๐ มิถุนายน ๒๕๓๖.: ๓

พนมกร ดิษฐสุวรรณ, นพ. “สิทธิผู้ป่วย...รู้ไว้ใช่ว่า.” ผู้จัดการรายสัปดาห์. ๒๐ สิงหาคม ๒๕๔๔.: ๒๕

พระไพศาล วิสาโล. “บทความเรื่อง ความไม่เข้าใจของปุถุชน ท่านพุทธทาสคิดมาตัวตาย ?.” มติชน. ๑๔ มิ.ย. ๒๕๓๖.: ๑๐

พันธ์ทอง. “ประทีปแห่งพุทธทาส ตอนที่ ๔๑.” บ้านเมือง. ๑๖ กรกฎาคม ๒๕๓๖.: ๑๒

บัญชา พงษ์พานิช, น.พ. “รายงานด่วน! จากสวนโมกข์ คำต่อคำ-นาที่ต่อนาที่ พุทธทาสสนองพระราชดำรัสฯ ‘ดับขันธ’.” ข่าวสด. ๑๐ พฤษภาคม ๒๕๓๔ : ๓

มดีทัศน์. “สองคดีแห่งสัปดาห์.” มติชน. ๒๐ มิ.ย. ๒๕๓๖.: ๓

เรียบ ง่าย สงบ ๒๘ กันยายน ๒๕๓๖ สังขาร “พุทธทาส” สิ้นสุด.” มติชน. ๒๕ กันยายน ๒๕๓๖.: ๒๑

วันพุทธทาสกับสันติภาพของโลก ‘น้องร่วมสายทางธรรม’ สืบสานเจตนาสุดท้าย.”

สยามโพสต์. ๕ กรกฎาคม ๒๕๓๖.: ๓

ศักดิ์ หัตถ์รัตน์. “บทเรียนจากกรณีอาพาธของท่านพุทธทาส.” สยามโพสต์. ๕ กรกฎาคม ๒๕๓๖.: ๓

_____ . “เพื่อท่านพุทธทาส.” มติชน. ๑๒ มิ.ย. ๒๕๓๖.: ๘

หมายเหตุสยามโพสต์ต่อกรณีมรณภาพของ ‘พุทธทาสภิกขุ’.” สมัยโพสต์. (๕ กรกฎาคม ๒๕๓๖) : ๓

อาภาพรณ์ โกศลกุล. “สัปดาห์หน้า ๑” ไทยรัฐ. (๑๐ กรกฎาคม ๒๕๓๖) : ๑- ๑๓

<http://www.larnbuddhism.com/grammathan/asupa1.html>.

(๑๒ กันยายน ๒๕๔๘)

วิทยานิพนธ์

- ธมนวรรณ สุวภาพ. การรับรู้สิทธิผู้ป่วยของพยาบาลโรงพยาบาลนครพิงค์จังหวัด
เชียงใหม่. วิทยานิพนธ์ พยาบาลศาสตรมหาบัณฑิต. บัณฑิตวิทยาลัย
มหาวิทยาลัยเชียงใหม่. ๒๕๔๒
- ณัฐยา วาสิงหน. ความหมายของความตาย : การตีความตามพุทธปรัชญา. วิทยานิพนธ์
ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต. บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยเชียงใหม่. ๒๕๔๑
- วิไลลักษณ์ สายเสนห์. การศึกษาเปรียบเทียบทฤษฎีเกี่ยวกับการตายและการเกิดใหม่ใน
พุทธศาสนานิกายเถรวาทกับนิกายวัชรยาน. วิทยานิพนธ์ อักษรศาสตร์
มหาบัณฑิต. บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย. ๒๕๓๗.
- สกุรัตน์ ปิยะนิจดำรงค์. การรับรู้สิทธิของผู้ป่วยในผู้บริการที่สถานีอนามัยเขตอำเภอเมือง
จังหวัดเชียงราย. วิทยานิพนธ์ พยาบาลศาสตรมหาบัณฑิต บัณฑิตวิทยาลัย
มหาวิทยาลัยเชียงใหม่. ๒๕๔๒
- สุภาณี ทิวฒนานนท์. สิทธิที่จะตายของผู้สูงอายุ : ปัญหาจริยธรรม. วิทยานิพนธ์อักษร
ศาสตรมหาบัณฑิต. บัณฑิตวิทยาลัย. มหาวิทยาลัยมหิดล. ๒๕๔๐. หน้า ๔๓
- อุบลรัตน์ สิทธิยานนท์. การใช้สิทธิเกินส่วนในกฎหมายลักษณะละเมิด. วิทยานิพนธ์
นิติศาสตรมหาบัณฑิต. บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย. ๒๕๓๐

ภาคผนวก

ก. ประวัติพุทธทาสภิกขุ

๑. ประวัติส่วนตัว

เกิด วันขึ้น ๙ ค่ำ เดือน ๙ ปีมะเมีย ตรงกับวันอาทิตย์ที่ ๒๗ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๔๔๕ ที่ตำบลพุมเรียง อำเภอไชยา จังหวัดสุราษฎร์ธานี

อุปสมบท เมื่อวันที่ ๒๕ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๔๖๕ ที่วัดอุบล ตำบลพุมเรียง อำเภอไชยา จังหวัดสุราษฎร์ธานี

บิดาชื่อ นายเซียง มารดาชื่อ เคลื่อน พานิช มีน้อง ๒ คนคือ น้องชายชื่อนายธรรมทาส พานิช น้องสาวชื่อ กิมซ้อย พานิช

๒. วุฒิกการศึกษา

ทางโลก

สอบไล่ได้ชั้นมัธยมศึกษาปีที่ ๓

ทางธรรม

สอบนักธรรมตรีได้ปี พ.ศ. ๒๔๖๕

สอบนักธรรมโทได้ปี พ.ศ. ๒๔๗๐

สอบนักธรรมเอกได้ปี พ.ศ. ๒๔๗๑

สอบเปรียญสามประโยคได้ปี พ.ศ. ๒๔๗๓

๓. ปริญาทางโลก

๑. พ.ศ. ๒๕๒๒ ได้รับปริญญา พุทธศาสตร์ ดุษฎีบัณฑิต กิตติมศักดิ์ จาก มหาจุฬาลงกรณ ราชวิทยาลัย

๒. พ.ศ. ๒๕๒๘ ได้รับปริญญา อักษรศาสตร์ ดุษฎีบัณฑิต กิตติมศักดิ์ สาขาปรัชญา และ ศาสนา จาก มหาวิทยาลัย ศิลปากร

๓. พ.ศ. ๒๕๒๘ ได้รับปริญญา ปรัชญา ดุษฎีบัณฑิต กิตติมศักดิ์ สาขา วิชาศึกษาศาสตร์ จาก มหาวิทยาลัย รามคำแหง

๔. พ.ศ. ๒๕๒๕ ได้รับปริญญา ศิลปศาสตร์ ดุษฎีบัณฑิต กิตติมศักดิ์ สาขา
ปรัชญา จาก มหาวิทยาลัย สงขลา นครินทร์

๕. พ.ศ. ๒๕๓๐ ได้รับปริญญา อักษรศาสตร์ ดุษฎีบัณฑิต กิตติมศักดิ์ สาขา
ปรัชญา จาก จุฬาลงกรณ์ มหาวิทยาลัย

๖. พ.ศ. ๒๕๓๒ ได้รับปริญญา การศึกษา ดุษฎีบัณฑิต กิตติมศักดิ์ สาขา
พัฒนศึกษาศาสตร์ จาก มหาวิทยาลัย ศรีนครินทรวิโรฒ

๗. พ.ศ. ๒๕๓๖ ได้รับปริญญา ศิลปศาสตร์ ดุษฎีบัณฑิต กิตติมศักดิ์ จาก
มหาวิทยาลัย ธรรมศาสตร์

๔. สมณศักดิ์ที่ท่านได้รับ

๑. เป็นพระครูอินทปัญญาจารย์ พ.ศ. ๒๔๘๕
๒. เป็นพระราชาคณะชั้นสามัญ ที่ พระอรุณนันทมุนี พ.ศ. ๒๔๙๓
๓. เป็นพระราชาคณะชั้นราช ที่ พระราชชัยกวี พ.ศ. ๒๕๐๐
๔. เป็นพระราชาคณะชั้นเทพ ที่ พระเทพวิสุทธิเมธี พ.ศ. ๒๕๑๔
๕. เป็นพระราชาคณะชั้นธรรม ที่ พระธรรมโกศาจารย์ พ.ศ. ๒๕๒๐

๕. ประวัติการทำงานโดยย่อ

ท่านพุทธทาสได้สร้างสรรค์ผลงานไว้มากมาย กล่าวโดยย่อได้ดังนี้คือ

๑. การจัดตั้ง สถานปฏิบัติธรรม สวนโมกขพลาราม และ สวนโมกข์
นานาชาติ

๒. การร่วมกับคณะธรรมทานในการออกหนังสือพิมพ์ "พุทธศาสนา" ราย
๓ เดือน นับเป็นหนังสือพิมพ์ทางพระพุทธศาสนาเล่มแรกของไทยเริ่มตีพิมพ์เมื่อเดือน
พฤษภาคม พ.ศ.๒๔๗๖ และต่อเนื่องมาจนถึงปัจจุบันนับเป็นหนังสือพิมพ์ ทาง
พระพุทธศาสนา ที่มีอายุยืนยาวที่สุดของไทย

๓. การพิมพ์หนังสือ ชุด "ธรรมโฆษณ" ซึ่งเป็นหนังสือที่ รวบรวม พิมพ์
จาก ปาฐกถาธรรม ที่ท่านแสดงไว้ในวาระต่างๆ และ งานหนังสือเล่ม เล่มอื่นๆ ของท่าน
โดยแบ่งออก เป็น ๕ หมวด คือ

- ๑) หมวด "จากพระโษษฐ์" เป็นเรื่องที่ท่าน คั่นคว่า จาก พระไตรปิฎก ฉบับ ภาษา บาลี โดยตรง
- ๒) หมวด "ปกรณ์พิเศษ" เป็นคำอธิบาย ข้อธรรมะ ที่เป็นหลัก วิชา และหลักปฏิบัติ
- ๓) หมวด "ธรรมเทศนา" เป็นคำบรรยายแบบเทศนา ใน เทศกาลต่างๆ
- ๔) หมวด "ชุมนุมธรรมบรรยาย" เป็นคำขยายความ ข้อธรรมะ เพื่อให้เข้าใจได้อย่างถูกต้อง
- ๕) หมวด "ปกิณกะ" เป็นการอธิบายข้อธรรมะ เบ็ดเตล็ด ต่างๆ ประกอบ ความเข้าใจ

ปัจจุบัน หนังสือชุดนี้ ได้ตีพิมพ์ เป็นหนังสือขนาด ๘ หน้ายก หนาเล่มละ ประมาณ ๕๐๐ หน้า จำนวน ๖๑ เล่ม แล้ว ที่ยังรอการจัดพิมพ์อีกประมาณร้อยเล่ม

๔. การปาฐกถาธรรม ของท่าน ที่ก่อให้เกิด กระแสการวิพากษ์ วิจารณ์ ทั้งในแง่วิธีการ และ การตีความ พระพุทธศาสนา ของท่าน กระตุ้น ให้ผู้คน กลับมาสนใจธรรมะ กันอย่างลึกซึ้ง แพร่หลาย มากขึ้น ครั้งสำคัญๆ ได้แก่ ปาฐกถาธรรม เรื่อง "ภูเขาแห่งวิถีพุทธธรรม" "อภิธรรมคืออะไร" "ปฏิบัติสมุปบาท คืออะไร" "จิตว่าง หรือ สุนฺญตา" "นิพพาน" "การทำงาน คือ การปฏิบัติธรรม" "การศึกษาสู่หนทางค้ำ" เป็นต้น

๕. งานประพันธ์ของท่านเอง เช่น "ตามรอยพระอรหันต์" "ชุมนุมเรื่องสั้น" "ชุมนุมเรื่องยาว" "ชุมนุมข้อคิดอิสระ" "บทประพันธ์ของ สิริवास" (เป็นนามปากกา ที่ท่านใช้ ในการเขียน กวีนิพนธ์) เป็นต้น

๖. งานแปลจากภาษาอังกฤษของท่าน เล่มสำคัญ คือ "สูตรของเว่ยหลง" "คำสอนของฮวงโป" ทั้งสองเล่ม เป็นพระสูตรที่สำคัญของพุทธศาสนา นิกายเซ็น เป็นต้น

ท่านพุทธทาสมรณภาพเมื่อวันที่ ๘ กรกฎาคม ๒๕๑๖ รวมอายุได้ ๘๗ ปี คงเหลือไว้แต่ผลงานที่ทรงคุณค่าแทนตัวท่านให้อนุชนคนรุ่นหลังได้สืบสานปณิธานของท่าน

พุทธทาส จักอยู่ไป ไม่มีตาย

ร่างกายเป็น ร่างกายไป ไม่ลำเอียง

พุทธทาส คงอยู่ไป ไม่มีตาย

แม้ร่างกายจะดับไปไม่พึงเสียด

นั่นเป็นเพียงสิ่งเปลี่ยนไปในเวลา

ถึงดีร้ายก็จะอยู่คู่ศาสนา

สมกับมอบ ภายใจ รับใช้มา
 พุทธทาส ยังอยู่ไป ไม่มีตาย
 ด้วยกรรมโทษตามที่วางไว้ไม่เคย
 แม้ฉันตาย ภายลับ ไปหมดแล้ว
 ว่าเคยพลอดกันอย่างไรไม่เสื่อมคลาย
 ทำกับฉัน อย่างกะฉัน นั้นไม่ตาย
 มีอะไรมาเขี่ยไค้ ให้กันฟัง
 ทำกับฉัน อย่างกะฉัน ไม่ตายเกิด
 ทุกวันนัด สนทนา อย่าเลิกแล้ง

ตามบัญชาองค์พระพุทธไม่หยุดเลย
 อยู่รับใช้ เพื่อนมนุษย์ไม่หยุดเฉย
 โื้อ้เพื่อนเอี่ยมมองเห็น ไหมอะไรตายๆ
 แต่เสียงสั่ง ยังแจ้ว แว่วหูสหาย
 ก็เหมือนฉันไม่ตาย ภายกรรมยัง
 ยังอยู่กับ ท่านทั้งหลายอย่างหนหลัง
 เหมือนฉันนั่ง ร่วมด้วย ช่วยชี้แจง
 ย่อมจะเกิด ผลสนอง หลายแขนง
 ทำให้แจ้ง ที่สุดได้ เลิกตายกันๆ

(เรียบเรียงจาก เว็บ

<http://www.pantip.com/~buddhadasa/history/budprofile1.html>)

ข. ความตายในทัศนะของนักปราชญ์ร่วมสมัย

ความตายในทัศนะของนักปราชญ์ร่วมสมัยในวิทยานิพนธ์นี้ ผู้วิจัยได้เลือกศึกษาทัศนะของพระพรหมมิ่งคลาจารย์ (ปัญญานันทภิกขุ) และพระพรหมคุณาภรณ์ เนื่องมาจากว่า พระพรหมมิ่งคลาจารย์ (ปัญญานันทภิกขุ) ท่านเป็นสหธรรมิกร่วมอุดมคติเดียวกันกับท่านพุทธทาสภิกขุ ได้รับแนวคิดและได้แสดงความคิดผ่านการเทศนาสอนญาติโยมให้ออกจากวัฏฏะนิยมนเช่นเดียวกับท่านพุทธทาส และได้เลือกพระพรหมคุณาภรณ์(ป.อ. ปยุตโต) เนื่องมาจากว่าท่านเป็นนักปราชญ์ทางการศึกษามีความรู้ ความเข้าใจลึกซึ้งซึ่งทางพระพุทธศาสนา

๑. ทัศนะของพระพรหมมิ่งคลาจารย์ (ปัญญานันทภิกขุ)

พระพรหมมิ่งคลาจารย์ (ปัญญานันทภิกขุ) ได้กล่าวถึงเรื่องมรณสติสรุปได้ดังนี้

ความตายเป็นสิ่งที่มาพร้อมกับการเกิด มีการเกิดจึงมีการตาย ความตายกับความเกิดจึงเป็นของคู่กัน ตามความเป็นจริง ความทุกข์ที่เกิดขึ้นมาจากสิ่งที่มนุษย์ยึดถือไว้ว่านี่เรา นี่ของเรา เมื่อยึดจึงทุกข์ เมื่อปล่อยวางจึงหายทุกข์ ความทุกข์เกี่ยวกับความตายนั้นอาจเป็นทุกข์หนักได้ ถ้าไม่เข้าใจตามความเป็นจริง มนุษย์ทุกคนเกิดมาแล้วต้องตาย เป็นคำสอนที่มีมาในทางพระพุทธศาสนา เมื่อเกิดมาแล้วต้องพลัดพรากจากสิ่งที่รัก สิ่งที่เรารอบใจไปทั้งสิ้น ควรพิจารณาว่า เรามีความตายเป็นธรรมดา ไม่อาจล่วงพ้นความตายไปได้ เป็นการเตือนตนเองไม่ให้ประมาทในชีวิต เพื่อไม่ให้เกิดความเศร้าโศก จะได้มีปัญญา เข้าใจตามความเป็นจริงได้ เมื่อเข้าใจอย่างนี้จึงจะหายทุกข์ได้

จุดประสงค์ในการสอนให้นึกถึงความตายนั้นมีสามข้อคือ ๑) ให้นึกถึงความตาย ๒) ให้รู้ตัวว่าตนจะต้องตายแน่ ๆ ๓) ให้เป็นคนไม่ประมาท รีบทำกิจที่ควรทำต่อไป การนึกถึงความตายแล้วเป็นคนมืออ่อนเท้าอ่อน จิตใจหือแท้ ไม่อยากทำอะไรนั้นผิดทาง นึกถึงความตายก็ต้องให้เป็นคนว่องไวตื่นตัว ก้าวหน้าในกิจอันตนจักต้องทำ มีอะไรเกิดขึ้นก็ต้องรีบทำทันทีไม่ชักช้า โดยบอกกับตนเองว่ารีบทำเข้าเถิดเดี๋ยวจะตายเสียก่อน จะไม่ได้ทำสิ่งนี้ การคิดเช่นนี้ จักเป็นเหตุให้ว่องไว ก้าวหน้าในหน้าที่การงาน

การที่ได้ไปร่วมงานพิธีสำหรับศพ ควรนั่งภาวนาเอาศพเป็นอารมณ์ เป็นเครื่องนึกคิด เมื่อเห็นศพแล้วก็นึกย้อนมาถึงตนเองว่า จะต้องเป็นอย่างนี้เช่นกัน ไม่อาจหนีความเป็นอย่างนี้ไปได้เป็นอันขาด จะต้องเป็นเหมือนศพอยู่ในหีบ ต้องถูกเผาเหมือนกัน การคิดในรูปอย่างนี้เป็นการเตือนตัวเอง การเตือนตัวเองเป็นการเตือนที่ประเสริฐที่สุด การเตือนตนเองอย่างนี้จะช่วยให้ตนเองเปลี่ยนชีวิตจิตใจจากความหลงใหลมัวเมาให้เป็นคนไม่หลงใหลมัวเมา เพื่อจะได้เปลี่ยนชีวิตจากความเป็นผู้ที่ประมาท มาเป็นคนที่ไม่ประมาท หัดเข้าหาทางดีงามตามหลักคำสอนในทางพระพุทธศาสนา เป็นเรื่องที่ควรกระทำในขณะที่ได้ไปในงานพิธีเกี่ยวกับศพ

สิ่งเตือนใจที่ได้จากงานศพนั้น คือบทเรียนสำหรับเตือนใจเวลาอาบน้ำศพเสร็จแล้ว เขาเอาเงินใส่ปากศพบาทหนึ่งสองบาท ตามมีตามเกิด ใส่ไปเป็นเครื่องหมายให้รู้ว่า สิ่งทั้งหลายเป็นของภายนอก เมื่อตายแล้วก็เอาไปด้วยไม่ได้ เป็นของที่มนุษย์ขี้มามาใช้ชั่วคราวในขณะที่ยังมีชีวิตอยู่เท่านั้น เมื่อตายแล้วก็ต้องคืนสิ่งเหล่านี้ให้กับธรรมชาติต่อไป

การเคาะข้างโลงเวลาพระจะสวดบอกผู้ตายให้ลุกขึ้นมารับศีล การทำเช่นนั้นไม่ใช่ทำเพื่อผู้ตายจะได้ลุกขึ้นมารับศีล แต่ทำเพื่อเตือนลูกหลานและคนที่นั่งอยู่ใกล้ๆ หีบนั้น บอกให้รู้ตัวว่า ดูเอาเถิด เวลาตายแล้วนี้ปลุกให้ลุกขึ้นไปรับศีล ก็ลุกขึ้นไปรับไม่ได้

การจัดอาหารใส่ถาดวางไว้ข้างโลงศพ วางเสร็จแล้วไปเคาะเรียกผู้ตายให้ลุกขึ้นทานอาหาร การที่ทำเช่นนั้นเพื่อบอกคนเป็น เพื่อสอนคนที่นั่งข้างๆ ว่า ดูไว้เถิดจะทานก็ต้องทานเวลาทานได้ ตายแล้วทานไม่ได้ การบำเพ็ญกุศลต้องทำเมื่อตอนมีชีวิตอยู่ ตายไปแล้วไม่อาจลุกขึ้นมาทำได้ เป็นเรื่องของลูกหลานไม่ใช่เรื่องของผู้ตายแล้ว

การนิมนต์พระมานั่งก็เพื่อเตือนใจว่า อยู่ในโลกอย่างไร้ธรรม อย่างไร้ศาสนา ต้องเดินตามพระ ต้องเดินตามธรรมะไว้ เพราะพระเป็นผู้นำธรรมะของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าที่แสดงไว้เป็นแสงสว่างเป็นดวงประทีปส่องทางในการดำเนินชีวิตที่ถูกต้อง

บุคคลที่พึ่งพระ บุคคลที่ไม่มีศาสนาประจำจิตใจ ก็จะเป็นบุคคลที่มีคบอด ตกอยู่ในอำนาจฝ่ายต่ำได้ง่าย เพราะไม่มีอะไรเป็นเครื่องหนุนเหนี่ยวจิตใจ ไม่มีอะไรเป็นเครื่องเตือนใจ ไม่รู้จักบาปบุญคุณโทษ ประโยชน์มิใช่ประโยชน์ กระทำชั่วได้ง่าย

ผู้มาในงานศพ ถ้ามานั่งๆ กลับไปก็จะไม่ได้อะไร ควรมานั่งคิดนึกเสียบๆ แล้วก็ดูศพ เอาศพมาเป็นเครื่องเตือนตัวเอง แล้วถามตัวเองว่าเวลานี้อายุเท่าไร อยู่ในฐานะอะไร มีโรคภัยประจำตัวบ้างไหม เพื่อนรุ่นราวคราวเดียวกันกับเรานั้น เวลานี้เป็นคนอย่างไร บางคนก็ตายไปแล้วหลายคน ตายไปหลายวัน หลายเดือน หลายปีแล้วก็มี ที่ยังอยู่ก็นับว่าเป็นบุญนักหนาที่ยังมีชีวิตอยู่ อยู่เพื่ออะไร..อยู่เพื่อทำความดีต่อไป ไม่ใช่อยู่เพื่อกินเพื่อเล่น เพื่อความสนุกสนาน การที่ได้เกิดเป็นมนุษย์ ไม่ได้เกิดมาเพียงเพื่อกินเล่นสนุกสนาน ต้องวิเศษกว่า

ความโศกเศร้า แต่ก็ใช้เหตุการณ์ที่โศกเศร้านี้ทำสิ่งที่เป็นกุศล เป็นคุณเป็นประโยชน์ยิ่งขึ้นทั้งแก่ตนเองและแก่ผู้อื่น ในทางธรรมนั้น ท่านพูดถึงความตายไว้มาก ไม่พูดถึงความเกิดมากนัก จะพูดถึงความเกิดบ้าง ก็พูดถึงในแง่ที่สัมพันธ์กับความตายโดยเอาความตายเป็นเครื่องเตือนสติไว้ไม่ให้ประมาทในการดำรงชีวิต

ท่านสอนให้พิจารณาในทางธรรมว่า การพิจารณาถึงความตายของคนที่เรารู้จัก ถ้าฟังการเศร้าโศกอาลัยเสียดายถึงคนที่จากเราไป ก็ไม่ช่วยให้ผู้ที่ล่วงลับไปฟื้นคืนชีวิตขึ้นมาได้ และกลับจะเป็นโทษแก่ผู้ที่ยังอยู่ ทำจิตให้เศร้าหมองขุ่นมัวเป็นทุกข์ ทำปัญญาให้อับเฉาด้วย การระลึกถึงความตายนั้น จะเกิดประโยชน์เมื่อพิจารณาด้วยโยนิโสมนสิการ ทำให้เกิดความไม่ประมาท และมีกำลังใจเข้มแข็งในการสร้างชีวิตต่อไป ไม่ควรนึกถึงความตายแล้วรู้สึกหวาดหวั่นพรั่นกลัวมัวแต่วิตกกังวลเหมือนอย่างบุคคลบางคนที่กลายเป็นก่อกุศลเพิ่มขึ้นแก่ตน ยิ่งไปกว่าตัวความตายเสียอีก

ทางหลักธรรม ท่านสอนให้ระลึกถึงความตาย ทั้งเป็นการพูดทวนกระแสจิตของมนุษย์ แต่มุ่งเพื่อประโยชน์แก่มนุษย์นั่นเอง มุ่งจะให้ยอมรับความจริง และเผชิญหน้าความจริง และแนะวิธีปฏิบัติให้ถูกต้องคือมิใช่กล่าวเพียงให้ระลึกถึงความตาย แต่ท่านสอนให้ระลึกถึงความตายแล้วแนะวิธีปฏิบัติที่ถูกต้องต่อความตายด้วย มนุษย์ปุถุชนนึกถึงความตายอย่างไม่ถูกต้อง คือมีความหวาดหวั่นพรั่นกลัว มีความสลดหดหู่ต่อแท้ รู้สึกหวาดเสียว หรือเมื่อนึกถึงคนที่เป็นศัตรู ผู้ที่เกลียดชัง ก็รู้สึกดีใจ แต่ถ้าหากว่านึกถึงผู้ที่ตายนั้นเป็นบุคคลทั่วไปก็จะรู้สึกเฉย ๆ เมื่อนึกถึงความตายของบุคคลที่เรารู้จัก ชอบพอกันก็รู้สึกเศร้าโศกเสียใจ อาลัยอาวรณ์ถึงบุคคลที่จากไป

ในทางพระศาสนา ท่านสอนให้ระลึกถึงความตายเพื่อเป็นเครื่องกระตุ้นเตือนใจตนเองว่า ความตายนั่นเป็นเรื่องธรรมดาของชีวิต มันจะต้องเกิดมีขึ้น เป็นเรื่องสืบต่อไปจากความเกิด ในเมื่อมันเป็นเรื่องธรรมดาที่ไม่ต้องไปกลัว แต่มีข้อที่น่าพิจารณาว่า ความตายซึ่งเป็นของแน่นอน แต่จะมาถึงเมื่อไรนั้นไม่แน่ ชีวิตของคนเราอาจจะสั้นหรืออาจจะยาว ไม่มีเครื่องกำหนดให้มองเห็นได้ชัดเจน เพราะฉะนั้น จึงควรใช้เป็นที่เร่งรัดตนเองให้มีความไม่ประมาท คือ ชีวิตนี้มีกิจมีหน้าที่อะไร ก็ควรเร่งรัดจัดทำ ชีวิตของตนจะมีค่าและมีความดีงามอย่างไร ก็ควรเร่งชวนขวยประกอบกรรมที่จะให้เป็นอย่างนั้น ให้ชีวิตของตนมีคุณค่า ให้อยู่อย่างมีประโยชน์ และตายไปก็มีคุณค่าเหลือทิ้งไว้ เป็นประโยชน์แก่คนอื่นภายหลังด้วย

ในส่วนอีกชั้นหนึ่งซึ่งเป็นขั้นสูงขึ้นไป ท่านก็สอนให้พิจารณาถึงความตายในฐานะเป็นคติธรรมดา คือให้รู้ความเป็นจริงของชีวิตว่า มีการเริ่มต้นและสิ้นสุด เพื่อจิตใจจะได้ไม่ถูกรอปรัง ด้วยความทุกข์จากความพลัดพรากหรือจากการที่นึกถึงความตายของตนเอง ทำให้เรารู้เท่าทันความเป็นไปเป็นของธรรมดาแล้วก็มีจิตใจสบายดำรงอยู่ในปกติได้เสมอ ราลึกถึงความตายด้วยความไม่หวาดหวั่น และเป็นอยู่ด้วยปัญญา คือกระทำการสิ่งต่างๆ ด้วยความรู้แล้วเข้าใจธรรมดานั้น หมายความว่า อยู่ด้วยความรู้เหตุผล อะไรเป็นสิ่งที่ควรทำก็กระทำให้ไป อะไรเป็นสิ่งที่ปัญหาควรรีบแก้ไข ก็ให้กระทำให้ไปตามเหตุปัจจัย อันนี้เป็นคำสอนสูงขึ้นไปในทางพระศาสนา

สรุปแล้ว ท่าทีการปฏิบัติของมนุษย์ต่อเรื่องความตาย แสดงถึงความเจริญงอกงามแห่งจิตใจมนุษย์ ๓ ขั้นตอน คือ

ประวัติผู้วิจัย

- ชื่อ : พระมหาวินัย ฐมฺชโย (ช่วงสำโรง)
- เกิด : วันที่ ๒๕ พฤษภาคม ๒๕๑๕
- สถานที่เกิด : บ้านเลขที่ ๕๐๕ หมู่ ๑ ต.ท่าหมื่นราม อ.วังทอง จ.พิษณุโลก
- การศึกษา : ทางธรรม น.ธ.เอก ป.ธ.๓
ทางโลก พ.ธ.บ. (อังกฤษ) (เกรดนิยามอันดับสอง)
- บรรพชา : วันที่ ๑๕ มิถุนายน ๒๕๔๑
- สังกัดปัจจุบัน : วัดทินกรนิมิต ต.สวนใหญ่ อ.เมือง จ.นนทบุรี
- ประสบการณ์
ตั้งแต่ : - เป็นพระวิทยากรประจำกลุ่มพัฒนาจิต “เพื่อชีวิตดีงาม”
เริ่มก่อตั้ง พ.ศ.๒๕๔๔-จนถึงปัจจุบัน
- เป็นพระธรรมทูตสายต่างประเทศรุ่นที่ ๑๑ ปฏิบัติศาสนกิจที่
วัดพุทธประทีป ชานฟานซิสโก